

31

ABBASIJSKA DRŽAVA I HILAFET (750.-1258.)

31.1. HILAFET (750.-1517.)

Abbasijje su, poslije Emevijja, druga dinastija u povijesti islama. Po dužini trajanja (750.-1517.) sa trogodišnjim prekidom od 1258. do 1261. godine i po kulturno-civilizacijskim ostvarenjima, oni su prva i najznačajnija dinastija u povijesti islama koja je držala Hilafet i davala halife 764 godine. Sjedišta i glavni gradovi Hilafeta u tom, skoro osmostoljetnom razdoblju, bili su *Enbara* ili *Hašimijja* (750.-762.) - sjedište jednog halife, *Bagdad* (762.-836. i 892.-1258.) sjedište 36 halifa, *Samarra* (836.-892.), sjedište 8 halifa, i *Kairo* (1261.-1517.) sjedište 17 halifa. Najvažnija kulturno-civilizacijska ostvarenja u doba Abbasijja su kosmopolitizacija islamske države i društva kroz slobode ljudi i ravnopravnost naroda i konfesija. Tu je i univerzalna kulturna sinteza, kroz prijevode djela sa indijskog, perzijskog, grčkog i hebrejskog jezika koja su prevedena na arapski jezik, te prožeta i oplemenjena islamskom kulturom i civilizacijom. Zahvaljujući tome, ostvarena je, u koegzistenciji, akulturacija i kulturno sažimanje jedinstva u razlikama i razlika u jedinstvu, što je omogućilo i povezalo duhovno-kulturno sjedište kod čovječanstva najstarijeg, starijeg i novog doba. To je imalo za neposrednu posljedicu razvoj egzaktnih znanosti i teorijskih disciplina, dva ključna temelja modernog svijeta. Sa stajališta islamske povijesti, poseban značaj Abbasijja jeste u činjenici što su oni najduže držali hilafet i davali halife, što u njihova doba nastaju i razvijaju se skoro sve discipline islamske znanosti, kao i teorijske discipline i što se u njihovo vrijeme, po prvi puta, Emevijje u Španiji, a kasnije mnoge druge dinastije, izdvajaju iz jedinstvene zajednice muslimana *Umme* ili *Hilafeta*. Ne samo to, Abbasijje će za vrijeme *Haruna El-Vasika* u 9. stoljeću dopustiti i secesiju od Hilafeta kao legitiman čin. Jedno je nasilnim putem izdvojiti se iz jedinstvene zajednice muslimana-Hilafeta, a učiniti tu secesiju legitimnom i legalnom sasvim je vrijednost drugog hilafeta. U periodu od 764 godine dinastija Abbasijja je prošla kroz šest osnovnih razdoblja.

U prvom razdoblju, od polovine 8. do polovine 9. stoljeća, držali su i vlast - *mulk* i *hilafet* - vjersku zajednicu.

U drugom razdoblju, od polovine 9. do polovine 10. stoljeća, držali su hilafet i nešto vlasti. Veliki dio vlasti tada su imali *Turci Memluci*.

U trećem razdoblju, od polovine 10. do polovine 11. stoljeća, držali su okrnjeni hilafet i simboličan dio vlasti. U to su vrijeme veliki dio vlasti imali *Buvejhijje* - perzijska dinastija čiji su vladari svoja imena spominjali i u *hutbama*.

Povijest islama

U četvrtom razdoblju, od polovine 11. do kraja 12. stoljeća, Abbasije su držali okrnjen Hilafet i nešto više vlasti. Veliki dio vlasti i moći tada su imali *Turci Seldžuci* koji su bili lojalni halifi. U petom razdoblju koje traje od početka 13. stoljeća do rušenja Bagdada sjedišta Hilafeta, 1258. godine, je stanje agonije i tatarsko-mongolskih rušenja i razaranja u kojima će biti ubijen i posljednji halifa u Bagdadu, *El-Mustasim*. U šestom razdoblju Abbasijskog Hilafeta, koje traje 256 godina i u kome je *Kairo* od 1261.-1517., Abbasije su bili samo simbolički halife, a svu stvarnu vlast su imali *Turci Memluci* i *Turci Čerkezi*. Godine 1517. *Turci Osmani* su, kao treća kozmopolitska i posljednja dinastija, preuzeli od Abbasija Hilafet i njime upravljali do njegovog ukinuća 1924. godine. Među velika kulturno-civilizacijska ostvarenja Abbasija, pored ostalih spada izgradnja Bagdada i nastanak *Hiljadu i jedne noći*, najveće usmene književne tvorine u povijesti svijeta. Za 764 godine vladavine Abbasija izmijenilo se ukupno 54 abbasijske halife. To su:

1. Ebu Abbas Es-Sefah	750.-754.
2. Ebu Džafer El-Mensur	754.-775.
3. Muahmmmed El-Mehdi	775.-785.
4. Musa El-Hadi	785.-786.
5. Harrunur-Rešid	786.-808.
6. Muhammed El-Emin	808.-813.
7. Abdullah El-Me'mun	813.-833.
8. El-Mu'tesam Billah	833.-842.
9. Harun El-Vasik Billah	842.-847.
10. Džafer El-Mutevekkil	847.-861.
11. El-Muntesir	861.-
12. El-Musta'in	861.-865.
13. El-Mu'tez	865.-868.
14. El-Muhtedi	868.-870.
15. El-Mu'temid	870.-892.
16. El-Mu'tedid	892.-902.
17. El-Muktefi	902.-908.
18. El-Muktedir	908.-932.
19. El-Kahir	932.-934.
20. Er-Radi	934.-940.
21. El-Muttekî	940.-944.
22. El-Mustekfi	944.-946.
23. El-Muti	946.-974.
24. Et-Taî	974.-991.
25. El-Kadir	991.-1031.
26. El-Kaim	1031.-1075.
27. El-Muktedî	1075.-1094.

Povijest islama

28. El-Mustanzir	1094.-1118.
29. El-Mustersid	1118.-1135.
30. Er-Rašid	1135.-1136.
31. El-Muktefi	1136.-1160.
32. El-Mustendžid	1160.-1170.
33. El-Mustedi	1170.-1180.
34. En-Nasir	1180.-1225.
35. Ez-Zahir	1225.-1226.
36. El-Mustansir	1226.-1242.
37. El-Musta'sim	1242.-1258.

Kairske halife:

38. El-Mustansir Ebul-Kasim	1261.-1262.
39. El-Hatim Ebul- Abbas Ahmed	1262.-1302.
40. Ebu Rebi, El-Mustekfi Sulejman	1302.-1339.
41. El-Vasik Ibrahim Ibn Muhammed Ibn Hakim	1339.-1341.
42. Ebul-Abbas El-Hakim Ahmed	1341.-1352.
43. Ebul-Feth El-Mu'tedid Ebul Bekr	1352.-1362.
44. El-Mutevekkil Alellah	1362.-1383. i 1389.-1406.
45. El-Vasik Umer Ibn Ibrahim	1383.-1386.
46. Ebu Jahja El-Mu'tasim Zekerijja Ibn Ibrahim	1386.-1389.
47. Ebul Fadl El-Musta'in Abbas	1405.-1413.
48. Ebul Fetha El-Mu'tedid Davud	1413.-1441.
49. El-Mustekfi Ahmed	1441.-1451.
50. Ebul Beka El-Kaim Hamza	1451.-1455.
51. Ebul-Mehasin El-Mustendžid Jusuf	1455.-1479.
52. Hamza Abdullah Aziz Ibn Jakub	1479.-1498.
53. El-Mustemsik Jakub	1498.-1517.
54. El-Mutevekkil III	1517.

31.2. PORIJEKLO ABBASIJA

Rodočelnik Abbasijsa je *Abbas*, sin *Abdul-Mutalibov*, unuk *Hašimov*, amidža *Muhammeda a.s.*, rođen 567., dakle tri godine prije Resula, a na Ahiret preselio u 88. godini života za vrijeme h. Usmana. Iza sebe je ostavio mnogo potomaka. Najpoznatiji mu je sin *Abdullah* za koga je Resul učio dovu *Allahumme allimhuta'vile* (Bože, pouči ga znanju tumačenja). *Ta dova je primljena, pa je Abdullah prozvan sultanul-mufessirin*. Poznao je i osnove islama i šerijatsko pravo. Hazreti Omer ga postavlja za namjesnika Basre, to kasnije potvrđuje i h. Osman koji se, kao namjesnik, borio u svim ratovima. Poslije pogibije h. Alije, napušta Basru i povlači se u miran život, prvo u Mekku, a zatim u Taif. Muavija ga

Povijest islama

je cijenio i lijepo je s njim postupao. Abdullah Ibn Abbas je umro 688. godine za vrijeme vladavine Abdul-Melika. Sva su mu braća pomrla u mladosti, a on je iza sebe ostavio više sinova. Najmladji sin mu je Ali, rođen 661., iste večeri kada je ubijen h. Alija. Ali Ibn Abdullah je bio izuzetno lijep i visok. Emevije su mu darovali jedno selo blizu Damaska, gdje se on naselio i živio do svoje smrti 735. godine. Ali iza sebe ostavlja 12 sinova i 11 kćeri, od kojih su šest umrli ne ostavivši potomstvo iza sebe. Šesterica sinova su ostavili veliko potomstvo i od njih nastaje brojna *dinastija Abbasijja*.

Bejtul-hilafet tj. *dinastija halifa Abbasijja* potiče od najstarijeg Alijinog sina Muhammeda. Muhammed Ibn Ali Ibn Abdullah Ibn Abbas Ibn Abdul-Mutalib Ibn Hašim otac je Ibrahimov, Ebul-Abbasov (Es-Sefah) i El-Mensurov. Dvojica posljednjih, Ebul-Abbas i El-Mensur, su utemeljitelji abbasijske države.

Muhammed Ibn Ali je još za života oca Alije radio na preuzimanju hilafeta od Emevijja. Njegov otac je bio pobožan, pravedan, pametan, plemenit i darežljiv čovjek i o tome nije ništa znao. Muhammedov sin Ibrahim također je radio na rušenju Emevijja, ali ga je Mervan II uhvatio i *strpao* u tamnicu, gdje je i umro. Po oporuci Ibrahimovoj, njegov brat Abdullah El-Mensur preseli porodicu iz Sirije u Kufu, gdje su nastavili živjeti krijući se. Nakon dugih unutarnjih borbi, *Ebu-Muslim Horosanli* porazi sve protivnike i za halifu proglasi Ebul-Abbasa koji se tada nalazio skriven u Kufi. Vijest o proglašenju Ebul-Abbasa za halifu, posljednji emevijski halifa na Istoku, Mervan II, čuo je u Horosanu. On s vojskom od 120.000 krenu protiv Abbasijja uputivši se prema rijeci Zab. Udružene abbasijske snage potpuno poraziše Mervanovu vojsku. Halifa Mervan II bježi u Mosul, odatle u Hims, pa u Damask, Palestinu i Egipat. U stopu ga prati abbasijska vojska kojom zapovijeda Abdullahov brat Salih i sustiže Mervana II kod samostana Ebi-Sira. Jedan vojnik zari halifi koplje u prsa i odsiječe mu glavu. Tada se Mervanova vojska predade Salihu.

31.3. PRVI ABBASIJSKI HALIFA EBU ABBAS ES-SEFAH (750.-754.)

Prvi abbasijski halifa u početku nije ništa poduzimao protiv Emevijja, i čak je proglasio opću amnestiju, koja je trajala veoma kratko. Ubrzo su počele racije, progoni i ubijanja. Podstrekači protiv Emevijja su bili pjesnik Sedif i Abbasov amidža Abdullah Ibn Ali. Tako je Abdullah priredio jednu gozbu na kojoj je na prijevaru pobijeno 90 Emevijja. Od tada nastupa iskorijenjivanje Emevijja, pa čak i sknavljenje mezaristana emevijskih halifa. Od Abbasijja nisu stradali samo Emevijje, već i ši'ijje i njihov šejh (*Ebu-Seleme, El-Halal*) koji je igrao važnu ulogu u dolaženju Abbasijja na vlast, još sa Ibrahimom, sinom Muhammedovim. Ši'ijje su optuženi da rade na dovođenju Alevijja na vlast i zbog toga su skoro svi likvidirani. Za vrijeme Ebul-Abbasa bezuspješne ustanke pokušavaju dizati dvojica Mervanovih vojskovođa i haridžija. To koristi bizantijski car Konstantin, koji 751. godine šalje vojsku protiv muslimana, i osvaja Malatiju i Kalkilu.

Pošto se osjećao nesigurno u Basri i Kufi, halifa sazida dvor *Enbaru*, na sjeveru Iraka na lijevoj strani Eufrata, prozvan *Hašimija*. Danas je to mjesto sasvim pusto. To je četvrta

prijestolnica Hilafeta. Halifa Ebul-Abbas je imao svoje savjetnike, od kojih su trojica najvažniji *Ebu-Muslim Horosani*, *Ebu-Džafer El-Mensur* i *Abdullah Ibn Ali*. Njegov amidža Džafer i Abdullah su se međusobno mrzili, zazirali i plašili zbog toga što su oba bili pretendenti na halifin prijesto. Obojica su mrzili Horosanija zbog njegove popularnosti u narodu i tražili su da ga halifa smakne. Međutim, on to nije htio učiniti jer se plašio nereda u zemlji. Ebul-Abbas prvi uvodi *vezirstva* - ministarstva i imenuje vezire. *Prvi vezir* je bio *Ebu-Seleme El-Halal*. Ipak, halifa je, ne imajući nepovjerenja u druge, najčešće postavljao svoje rođake na funkcije. Na funkciji halife je ostao četiri godine i umro je u 33. godini života od ospica. *Ovaj halifa je za života podigao veliki put sa svim oznakama između Kufe i Mekke*, na kome su podignuti hanovi i uz njih bunari pitke vode. Ebul-Abbas je sam sebe prozvao *Es-Sefah*, što u prijevodu znači *krvolok*. Sudeći prema onome kako se vladao, to mu dobro i odgovara.

21.4. EBU DŽAFER EL-MENSUR (754.-775.)

Kada je halifa umro, Džafer i Horosani su bili na hadždžu, a Mensurovi ljudi su se razletjeli da mu pribave priznanje Hilafeta. Nakon priznanja novi je halifa krenuo u Hašimiju. Abdullah Ibn Ali je u momentu smrti halife bio u Damasku, gdje je održao jedan govor u džamiji u kome je istakao da je određen za prijestolonasljednika i za halifu poslije halifine smrti, ne bez razloga, jer je Ebul-Abbas rekao: *Kome od mojih vojskovođa pođe za rukom da pobi jedi Mervana, taj ima pravo da bude halifa nakon mene. Pod ovim sam uvjetom stupio u borbu s Mervanom i izvojevao potpunu pobjedu.*

Saznavši za to, El-Mensur odmah šalje vojsku na čelu sa Ebul-Muslimom Horosanijem protiv Abdullaha, pod izgovorom da je Muslim određen za namjesnika Sirije. Abdullah mu to nije povjerovao, pa je na prilazima gradu došlo do teškoga sukoba i Muslim je kao pobjednik ušao u Damask i iznudio priznanje halife. Iako je Horosani najzaslužniji čovjek u povijesti dinastije Abbasijja, novi halifa je na svaki način nastojao da ga likvidira. Muslim je to predosjećao pa se sklonio u Merv - glavni grad Horosana. Međutim, halifa šalje najvjestijeg i najlukavijeg političara tog vremena, Ebul-Hamida El-Harurija, koji prevari Horosanija i povede ga u Hašimiju sa tri vojnika. Halifa ga na lukav način namami u dvor i na njegov znak, 755. godine, stražari ga ubiše. Odmah iza toga dolazi do ustanka u Horosanu koji predvodi vatropoklonik *Šembaz*, što je halifi dobro došlo. On šalje vojsku i guši ustanak. El-Mensuru polazi za rukom da od Bizanitijske povрати Malatiju i druge osvojene krajeve. Nakon jedne demonstracije Ravendija pred dvorom kada su uzvikivali: "Ovo je dvor našeg Boga!!!", Mensur se nije smatrao sigurnim u Hašimiji. Godine 762. on izabra najljepše mjesto u Iraku, na zapadnoj strani rijeke Tigris, i tu započe izgradnju nove prijestolnice. U početku novi glavni grad je nazvan *Medinetusselam*, a kasnije ga prozvaše Bagdad. Kažu da je glavnu riječ prilikom gradnje nove prijestolnice imao veliki imam Ebu-Hanifa (700.-767.). Grad se kasnije počeo širiti i na drugoj strani rijeke. U vrijeme Harunovo i Memnunovo, Bagdad je imao oko 2.000.000 stanovnika, s velikim brojem ulica, parkova, bašči, hiljadama džamija, hamama, stotinama biblioteka, brojnim dvorcima i drugim znamenitim građevina-

ma. To je dugo bio najveći grad na svijetu, najveći kulturni i civilizacijski centar svijeta u kome su živjele hiljade učenjaka.

U El-Mensurovo vrijeme u okolini Mekke i Medine krio se znameniti Alevijja Muhammed Ibn Abdillah (Mehdi). Namjesniku Haremejna nikada nije uspjelo da ga uhvati. El-Mensur je mnogo držao do perzijskih savjetnika, pa su mu neki od njih predložili da umjesto Ka'be sagradi novu *Ka'bu Kubbetul-Hudra*. Ova akcija je naišla na jednodušnu osudu svih muslimana svijeta. Veliki imam Malik donese *fetvu* kojom smijeni halifu a narod Haremejna izabra Muhammeda Ibn Abdillaha za halifu. Halifa uguši pobunu, ali mu taj slučaj bi opomena za cijeli život.

Džafer El-Mensur je bio veliki ekonomista, privrednik i štediša. Državne su blagajne bile pune novca, tako da je sakupio rezervu za deset godina kojom bi se mogla držati vojska, dvor, administracija i plaćalo čuvanje granica. **Dok je blagajna puna, dotle se je snažno i ponosno.** Prosječni godišnji državni prihodi iznosili su 45 miliona dirhema, a rashodi nisu iznosili ni pola. Imetak državnih službenika koji su se bogatili plijenjen je u državnu kasu. Tako se vodila borba protiv korupcije. Zahvaljujući tome, halifa je iza sebe u kasi ostavio 810 miliona dirhema ili skoro 19 godišnjih prihoda. El-Mensur je jedan od najvećih privrednika u povijesti svijeta, ali je obilato pomagao znanost. Tada cvjeta šerijatsko pravo. Njegovi su suvremenici Ebu-Hanife, Jusuf, Muhammed i Malik. U to vrijeme se astronomija razvija kao znanost i bila je posebno cijenjena od strane halifa. Mnoga astronomska djela s perzijskog se prevode na arapski. Tada su na glasu čuveni astronomi *Ibrahim Fejzija* i njegov sin *Muhammed* i *Ali Usturlabi*. El-Mensur piše vladarima, pa i Grcima, da mu pošalju djela radi prevodenja. Halifa dovodi doktora Džordžisa da ga liječi i ostavlja ga na dvoru da prevodi djela iz medicine sa grčkog i perzijskog jezika. Ta Džordžisova porodica Bahtu Šu je dala mnoge liječnike. Inače, on je prvi abbasijski halifa u čije su se vrijeme počela prevoditi djela s drugih jezika. Umro je u Mekki prilikom hadždža, a halifini velikodostojnici su za njegovog nasljednika odmah izabrali njegova sina Muhammeda El-Mehdija. Poslat je kurir da ga obavijesti o tome i rečeno mu je da uz put nikom ništa ne govori. Kurir je za jedanaest dana stigao iz Mekke u Bagdad i obavio povjereni mu zadatak.

31.5. MUHAMMED EL-MEHDİ (775.-785.)

Novi halifa mijenja politički pravac oca El-Mensura. Umjesto oštre discipline narod pokušava pridobiti blagošću i pravednošću. Počinje priređivati gozbe i dijeliti blago koje je ostalo iza oca. Na prvu gozbu je pozvao Hašimijje i Kurejšijje i podijelio je toliko blaga da su se ljudi pobjegli da ne isprazni državnu kasu. Također smanjuje poreze sa izlikom da mu je dužnost da vlada pravedno a otklanja nepravdu. Državne činovnike podvrgava kontroli i svaki je građanin imao pravo da se žali protiv njihovih postupaka, pa makar se radilo i o veziru. U tu svrhu osniva *Vijeće za suzbijanje nepravdi - El-medžlisu li-redil-mezalimi*. Time je želio pridobiti narod protiv pobuna Alevijja. Uspijeva izmijeniti očevu odluku da njega, El-Mehdiju, naslijedi Mensurov amidža Isa Ibn Ali - nešto milom, nešto

silom i nešto uz pomoć velike sume novca. Isa se pomiri s tim i nastani se u Bagdadu. Protiv onih koji su bili protiv ove odluke El-Mehdi ne primjenjuje silu, već naređuje da se pišu knjige i drže predavanja u kojima se veličaju Abbasije. Svaki je pjesnik imao pravo jednom godišnje doći na dvor, recitirati pjesme i primiti nagradu. Halifa im poklanja skupocjena odijela, dijeli arapske atove i daje velike sume novca. Tako Bagdad postaje centar kulture i sporta u kome se priređuju odlasci u lov i izleti. Pošto se plašio pobune Alevijja, halifa veziru Jakubu Ibn Davudu daje u poseban zadatak da proučava problem Alevijja i u tu svrhu mu dodjeljuje velika novčana sredstva. U prvo vrijeme njegove vladavine nisu svi Alevijje bili pušteni iz zatvora i to je uslijedilo tek kasnije. Vraća im neke privilegije i daje im po 5.000 dirhema na ime odštete. Riješivši problem Alevijja, El-Mehdi pokušava riješiti i probleme Hidžaza i Haremejna. U tu svrhu, halifa s velikom pratnjom u kojoj su vezir Jakub Ibn Davud i sin mu Harun odlazi na hadždž. Na put je ponio 52 milijuna dirhema. Kupuje zgrade oko Harema, obara ih i proširuje Haremi-Šerif. Oko njega postavlja 480 mramornih stubova. Mijenja i prekrivač na Ka'bi. U Medini odabira 500 mladića sebi za tjesnu gardu. Narodu Haremejna je podijelio 150.000 odijela. Za vrijeme hadždža dobio je 1.500 deva natovarenih ledom za *hladnu vodu*. El-Mehdi uvodi poštanski sistem između Iraka i Haremejna, a poštu su prenosile deve, konji i mazge, što je omogućilo kontrolu nad činovništvom. Šef pošta, *sahibul-berid*, je nadgledao rad svih činovnika i o tome je izvještavao halifu. El-Mehdi strogo vodi računa o primjeni šerijata. *Kadil-kudat* - vrhovni šerijatski - sudija je bio imam Ebu-Jusuf. On je predsjedavao svim sjednicama *Babu fakihil-islam*. *Fakihi* (pravnici) su nosili posebna odijela sa crnim ahmedijama. U pitanjima vjere halifa je tražio fetvu Ebu-Jusufa.

Koliko je El-Mehdi držao do primjene šerijata svjedoči i događaj iz Merva. Tamo je jedan *zindik* - raskolnik - Hakim zagovarao krivovjerstvo koje se sastojalo u tome što je tvrdio da je Bog ušao u Adema, pa u Nuha i na koncu u Ebu-Muslima El-Horosanija. Oko Hakima se okupila velika svjetina zato što je Horosani bio popularan u narodu. Dolazi i do ustanka. Halifa šalje vojsku i guši ustanak, a Hakim je otrovao svoju porodicu pa, na koncu, i sebe. El-Mehdi je tako postupao i sa drugim raskolnicima - *mulhidima* i *hereticima*. Naređivao je da se likvidira svako ko se nije odricao krivovjerja. Tako su stradali i neki pjesnici. Pored rasipništva, najveća El-Mehdijeva greška na unutrašnjem planu je to što je zatvorio sposobnog vezira Jakuba Ibn Davuda. Njega su halifi omrzli protivnici optužujući ga da je Alevijja i pristaša Emevijja, zbog čega je doživotno ostao u zatvoru.

OSVAJANJA

Godine 777. u Indiji El-Mehdijina vojska zauzima grad Barbed. Pet godina kasnije (782.) halifa šalje sina Haruna sa 65.000 vojnika na Carigrad. Carica Irena zatraži primirje i pristade na plaćanje danka u visini od 70.000 dirhema godišnje i sporazumi se s Harunom da se u Carigradu osnuje mahala u kojoj će muslimani imati prava kao kršćani u Bagdadu. U ovom pohodu Harun se istakao kao veliki vojskovođa i vratio se sa velikim ratnim plijenom. Otac ga prozva *Er-Rešid* - onaj koji ide pravim putem - i odredi ga za

drugog nasljednika poslije Muse El-Hadija. Njegov pohod je posljednji pohod Arapa na Carigrad i opjevan je u arapskoj poeziji.

31.6. MUSA EL-HADI (785.-786.)

Pred kraj života, naročito poslije uspješnog pohoda na Carigrad, halifa El-Mehdi je bio naumio da za nasljednika odredi mlađeg sina Haruna, umjesto starijeg, Musu El-Hadija. Musa, koji je bio namjesnik u Džurdžanu, nije se s tim složio, pa je digao ustanak protiv oca. Otac kreće na sina, ali u putu umire.

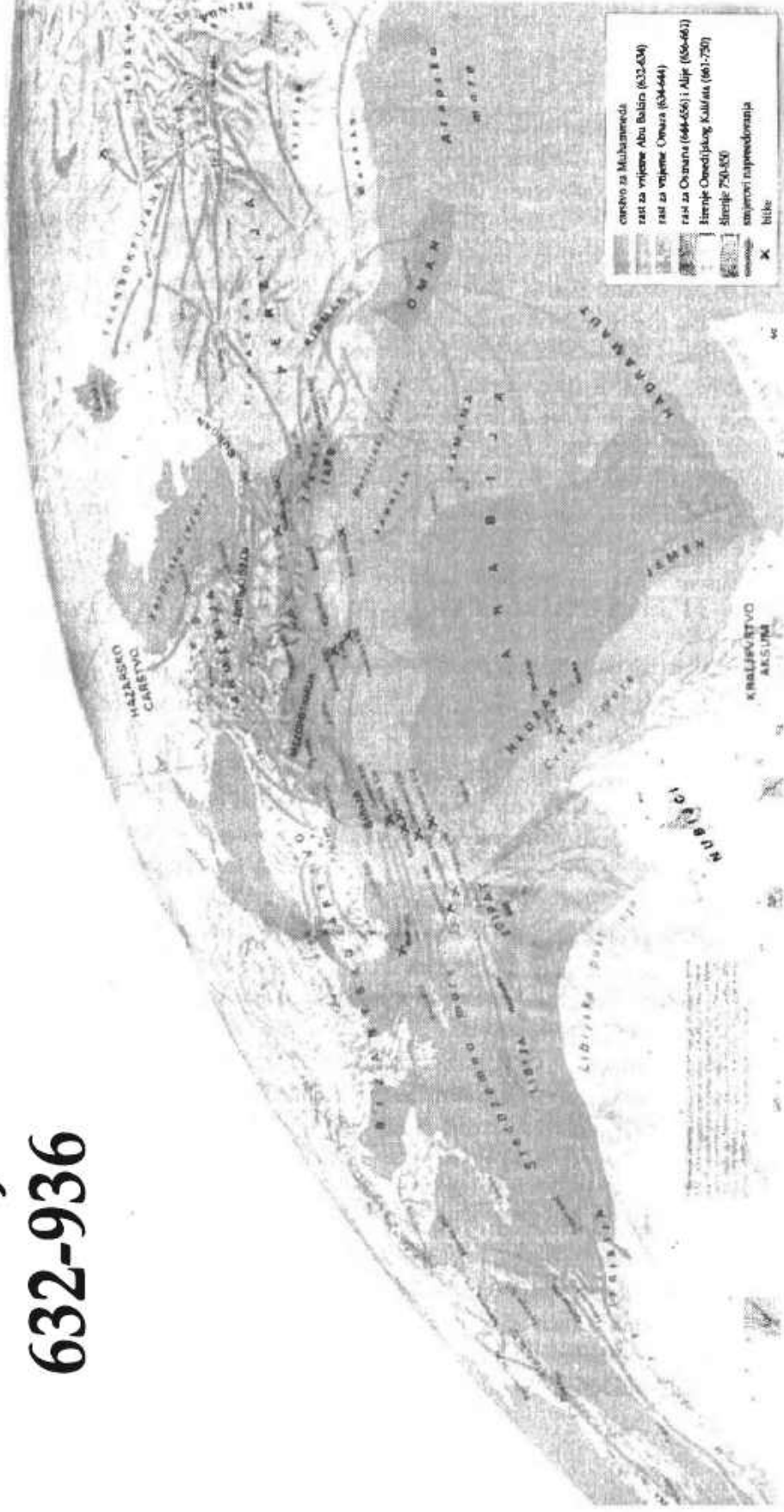
Kada je čuo za očevu smrt, Musa kreće na Bagdad i tamo se proglašava za halifu. Ovu odluku priznaje i Harun, te napušta vojsku. Novi halifa volio je uživanje, raskoš i vanjski sjaj. Kroz grad su ga pratili gardisti sa isukanim sabljama i zlatom ukrašenim kopljima. Oružje je mnogo cijenio i ono se u njegovo vrijeme mnogo proizvodi. I sam je nosio sablju nekog velikog arapskog junaka. U vrijeme halife Muse u Sjevernoj Africi se proglašava *Devleti Idrisijja*. To je prva samostalna država u doba Abbasijja. U to vrijeme Hidžazu i Mosulu Alevijje dižu ustanak. Husejn Ibn Zejnil-Abiddin zauzima Mekku. U Mosulu pobunjenici protjeraše sve državne činovnike a abbasijska vojska povede rat protiv Husejna i potuče ga. Musa na čelu vojske kreće na Mosul, ali umrije u putu u 26. godini života. Njegova smrt ostala je zagonetna. Neki povjesničari smatraju da ga je otrovala majka Hajzerana, inače Abisinka, koja je više voljela Haruna. Halifa Musa je prethodno zatvorio vezira Halida Bermekiju kojeg je kanio ubiti, ali ga je u tome majka spriječila. Na vlasti je ostao svega 14 mjeseci i kao halifa ništa dobro nije obećavao. Bio se odao uživanjima, pa čak i alkoholu.

31.7. HARUN ER-REŠID (786.-808.)

Novi halifa dolazi na čelo hilafeta poslije brata Muse El-Hadija i on vodi potpuno drukčiju unutrašnju politiku od njega. Iz zatvora pušta Halida Bermekiju, porijeklom iz jedne veoma ugledne porodice iz Belha u pokrajini Horosan. Njihov *rodočelnik Bermek* doselio se u Damask za vrijeme Hišama. Tamo se nastanjuje i prima islam. Njegovi sinovi postaju imućni, ugledni i učeni ljudi. Bermekov sin Halid postaje vezir. Halidovog sina Jahja postavlja El-Mehdi *mu'eddibom* (odgajateljem) sinu Harunu. Jahja čini velike usluge Harunu i pomaže mu, posebno u ratovima s Bizantom i u odbrani od brata Musa'a. Tada je svoj život stavio na kocku spašavajući Haruna. Jahja se od Haruna skoro nije ni rastajao. Nakon što je Harun postao halifa, on imenuje Jahju za vezira, koji je, ustvari, imao svu vlast. To je drugi Bermekija koji postaje vezir. Jahja je imao dvojicu sinova - Fadla i Džafera. Fadl i Harun su rođeni iste sedmice u Reju i bili su braća po mlijeku. Drugi brat - Džafer - ženi se Harunovom sestrom *Abbasom*. Tako pored halifine porodice, Bermekije postaju najuglednija porodica u cijeloj islamskoj državi. Bili su izuzetno sposobni, okretni, učeni, vješti i darežljivi.

Godine 794. Fadl odlazi u Transoksaniју, krajnji sjeveroistok islamske države, gdje proširuje državnu granicu, uređuje odnose u pokrajini i trijumfalno se vraća u Bagdad

Širenje Islama 632-936

dijeleći narodu velike sume novca. Od tada do 803. traje slava i sjaj Bermekijja. Početak devetog stoljeća, ili 803. godina, označava sumrak porodica vezira Bermekijja. Te godine halifa Harun iznenada izdaje naredbu da se Džafer Bermekijja (zet) pogubi, a ostali članovi porodice pozatvaraju. Sva imovina Bermekijja je zaplijenjena, a kuće popaljene. Tako je u trenu nestalo porodice koja je 17 godina zauzimala vezirske položaje i uspješno vodila državno kormilo. Harun se prema Bermekijjama ponio isto kao njegov djed prema Ebu Musa'u El-Horosaniju.

Ovaj postupak prema Bermekijjama može se objasniti samo Harunovom apsolutističkom sviješću koja nije trpjela samostalnost, moć, ugled i popularnost drugog u narodu. Jedino su ga mogle mržnja, strah i ljubomora navesti da likvidira tu porodicu. Nakon likvidacije Bermekijja Harun za vezira postavlja Fadla Ibn Rebi'a - velikog spletkaroša i licemjera koji je stalno isticao da su Bermekijje i Alevijje neprijatelji Abbasijja. To je najveća greška u vladavini Haruna Er-Rešida koju je načinio pri kraju svog hilafeta.

Za vrijeme jednog hodočašća u Mekku halifa je pred uglednom ulemom odredio da ga naslijede sinovi Emin, Me'mun i Mu'tesam. Sastavljena je i oporuka koju su potpisali svi prisutni prvaci. Sva trojica sinova su se zakleli da će poštovati očevu oporuku, a taj testament je nakon toga pohranjen u *Bejtullahu*.

U Medini u Harunovo vrijeme živi Musa El-Kazim, sedmi od dvanaest ši'itskih imama. Bio je sin h. Husejnova unuka Džafera Es-Sadika. Narod ga je mnogo cijenio i poštovao a neka plemena su njemu, a ne halifi, plaćala porez. Protivnici su ga opanjkali kod halife nazvavši ga državnim neprijateljem te ga ovaj pozva u Bagdad. To je El-Kazima duboko uvrijedilo i on je oštro protestirao kod halife. Harun ga baci u tamnicu u kojoj je i umro 800. godine.

31.8. RATOVI U DOBA HARUNA

Godine 800. jedno tursko pleme prodire u Kurdistan, gdje pali, pljačka i u ropstvo odvodi preko 100.000 zarobljenika. Harun šalje u Kurdistan Jezida Ibni Mezida s pomoćnikom Huzejmetom sa zadatkom da očiste zemlju od razbojnika, što ovi uspješno obavljaju. Turke pobjeđuju, a plijen i zarobljenike oslobađaju. Prije toga, bizantijska carica Irena krši ugovor o plaćanju danka pa Harun 797. godine na Bizantiju šalje vojskovođu Ishaka Ibn Sulejmana. Njegova vojska 797. godine prodire sve do Samsuna i sa tri strane nadire prema Carigradu. Irena je, navodno, s prozora posmatrala borbe u okolini. Nakon te pobjede muslimana ona se obavezuje na dvostruko veći danak i uspostavlja korespondenciju i prijateljstvo sa Harunom Er-Rešidom. To prijateljstvo posebno koristi franački vladar Karlo Veliki na kulturnom planu, prenoseći iz islamske države mnoge naučne i kulturne tekovine. U mnogo čemu Karlo Veliki oponaša Haruna Er-Rešida.

Između njih dvojice, posredstvom izaslanika, sklopljen je ugovor o zaštiti hodočasnika u Jerusalim. Harun je u Francusku slao i liječnike. Harun i Karlo Veliki su međusobno razmjenjivali darove. Halifa je Karlu poslao darove - tkanine (košulje), miomirise, jedan sat kojeg su Evropljani smatrali čarolijom, i slona. Godine 808. izbija ustanak u Horosanu

i sam Harun kreće da ga uguši. Međutim, na putu mu se pogorša bolest koju je zadobio još u ratu sa Grcima te umrije u Tusu.

31.9. HARUNOVA LIČNOST

Harun je u mladosti bio sklon uživanjima, ali se kasnije povukao i živio u skladu sa šerijatom. Bio je pripadnik malkijskog mezheba i htio je prisiliti sve muslimane da budu pripadnici tog mezheba. Od toga ga odvratila sam veliki imam sa objašnjenjem da nema prisile u vjeri. Harun Er-Rešid je bio višeslojna ličnost. Bez milosti i ikakvog razloga uništio je Bermekijje. Ali, Harun je bio i darežljiv čovjek koji je svaki dan sirotinji dijelio 1.000 dirhema. Dakle, istovremeno apsolutista, darežljiv i pobožan, jer je, kada su mu dozvoljavali državni poslovi, odlazio na hadždž. Harun je bio veliki mecena znanosti, kulture i učenjaka. Veoma rado je primao na dvor učene ljude. Uvijek im je izlazio u susret i bogato ih nagrađivao. Velike sume novca je trošio na učenjake i književnike. Bio je i veliki ljubitelj muzike najslavnijih kompozitora. I on sam je bio pjesnički izuzetno nadaren. Na svome dvoru je iskupljao učenjake, filozofe, pjesnike i umjetnike iz cijelog svijeta. U njegovo vrijeme islamska je država bila na vrhuncu svoje moći i slave.

31.10. GRAD BAGDAD

Period Harunove vladavine je bio najslavniji i najznamenitiji period u historiji Bagdada. Mada nije bilo prošlo ni pola stoljeća od njegova osnivanja, Bagdad je za četrdesetak godina izrastao u najveći svjetski centar i grad basnoslovnog bogatstva, kulture, civilizacije i političkog značaja. Bio je jedini grad koji se mogao takmičiti s Carigradom, a ubrzo ga je i prevazišao. Jedno vrijeme mu nije bilo premca na cijelom svijetu.

31.11. TRGOVINA

Carske provincije slale su karavanom ili morem svoje domaće proizvode, u Egipat rižu, šećer, datule, pamuk, vunene tkanine, žito, platno u Siriju metalnu robu i voće; u Arabiju brokat, bisere i oružje; u Perziju svilu, mirise i povrće. Iz Bagdada i drugih izvoznih centara arapski su trgovci prevozili do Dalekog Istoka, Evrope i Afrike tkanine, dragulje, metalna ogledala, staklene kuglice, mirođije. Na rijeci Tigris ležalo je stotine lađa. Na gradske pijace dolazio je iz Kine porculan, svila i miris, iz Indije i Malajskog arhipelaga mirođije, minerali, iz turskih zemalja u centralnoj Aziji boje, rubini, lazurni kamen, tkanine i robovi. Iz Skandinavije i Rusije med, vosak, razne vrste krzna i bijeli robovi, a iz istočne Afrike slonovača, zlatna prašina i crni robovi. Za prodaju kineske robe bile su određene specijalne pijace.

Saobraćaj između istočne i zapadne strane Bagdada omogućavala su tri pontonska mosta, slična današnjim mostovima. El-Katib posvećuje čitav odjeljak u svojoj historiji bagdaskim mostovima, a jedan drugi njegovim kanalima. Gomile arapskog kovanog novca nađene u udaljenim mjestima sjevernih zemalja - Rusije, Finske, Švedske i Njemačke svjedoče o nadaleko rasprostranjenoj trgovini kojom su se muslimani bavili u

ovom i kasnijem periodu. "Za *Avanture moreplovca Sindibada*, koje čine jednu od najpoznatijih priča u zbirci *Hiljadu i jedna noć*, davno je utvrđeno da su bazirane na stvarnim izvještajima o putovanjima koja su poduzimali muslimanski trgovci". O tome piše i Filip Hiti u svom djelu *Istorija Arapa*.

31.12. ZNANSTVENI I KULTURNO-PROSVJETNI ŽIVOT U VRIJEME HALIFE HARUNA ER-REŠIDA

U Bagdadu je 794. godine osnovana prva tvornica papira. Tada je Harunov vezir Džafer Bermekijja umjesto pergamenta u državnim uredima počeo upotrebljavati papir. Po ugledu na Bagdad, i drugi su gradovi počeli osnivati svoje tvornice papira. Semerkandski papir je bio najbolji. Do kraja 10. stoljeća u čitavom islamskom svijetu papir je već svuda bio u upotrebi.

ŠKOLSTVO

Prva istaknutija ustanova višeg školstva u Bagdadu je bila *Bejtul-hikmeti*, podignuta 830. godine za vrijeme halife El-Me'muna. U sklopu *Bejtul-hikmet* su, također, postojale biblioteka i opservatorije. U opservatorijama se predavala astronomija, kao što se u bolnicama istovremeno predavala i medicina. Prve prave visoke škole su bile *Nizamijje*. Njih je osnovao *Nizamul-Mulk* između 1065. i 1067. godine. *Gazali* je bio profesor u ovim školama a studenti su imali besplatnu opskrbu. Ibn Džubejr navodi da je u njegovo vrijeme u Bagdadu bilo oko 30 škola. U školama se posebno vježbalo učenje napamet, a Hanbel je znao milion hadisa napamet.

BIBLIOTEKE I KNJIŽNICE

Bagdad je imao mnogo javnih i privatnih biblioteka i učenici ljudi nisu imali nikakvih poteškoća pri upotrebi knjiga bilo koje javne ili privatne biblioteke. U bibliotekama je studentima besplatno davan i papir. Mnogi su knjižari često bili ne samo prodavci, nego i kaligrafi, prepisivači i ljudi od pera, koji su u knjižarama vodili književne diskusije.

Džamije nisu služile samo kao mjesta za obavljanje *salata* već su u njima održavana predavanja i bile su istovremeno i magacini za knjige.

HAMAMI - KUPATILA

Nakon osnivanja Bagdada broj kupatila se povećava od 10 do 27 i 60 hiljada. Svako kupatilo je bilo opskrbljeno toplom i hladnom vodom. Kada je Ibn-Batuta 1327. godine boravio u Bagdadu, u svakom od 13 kvartova na zapadnoj strani grada našao je dva-tri kupatila lijepe izrade. I tada su, kao i danas, kupatila imala više soba. Njihov je pod bio od mozaika, a unutrašnji zidovi bili su prekriveni mramornim pločama. Ove su se sobe nalazile oko velike centralne sobe. U unutrašnjoj sobi, nad kojom se dizala kupola, bilo je mnoštvo malih okruglih ostakljenih otvora za primanje svjetlosti. Unutrašnja soba je zagrijavana parom koja se dizala iz mlaza vruće vode. Voda je šikljala iz bazena na sredini sobe. Vanjske bi sobe služile za lješkarenje, okrijepu i osvježanje pićem.

Povijest islama

U to vrijeme halifin dvorac zauzima trećinu okruglog grada; posebno je bila veličanstvena dvorana za prijeme sa svojim ćilimima, zastorima i minderlucima. Zubejda, Harunova žena, služila se samo zlatnim i srebrenim posuđem, ukrašenim draguljima. Čak je počela ukrašavati i cipele dragim kamenjem. Ona i Harun su glavni junaci i ličnosti *Hiljadu i jedne noći*, najveće narodne umotvorine u povijesti čovječanstva koja ima nekoliko hiljada stranica.

Bagdad je u njihovo vrijeme bio političko, kulturno, civilizacijsko, duhovno, privredno i trgovačko središte svijeta. Zubejda je izgradila vodovod za Mekku na 25 milja udaljenosti od grada. Bračni par je sjedio na zlatnom minderu po kome su bili posuti biseri i sefiri. Kada je 917. godine bizantski car Konstantin VII posjetio Bagdad, halifina je pratnja imala 160 hiljada konjanika i pješaka, 7 hiljada evnuha i 700 komornika sa 100 lavova. U palači je bilo 38 hiljada zastora. Najveći utisak na goste je ostavila *"Dvorana stabla - Daruš-šedžereti, u kojoj se nalazilo vještačko stablo sa 1.600 kg zlata i srebra. Na granama su bile ptice od skupocenih metala. Takav je bio Bagdad i u njemu dvor halife Haruna Er-Rešida."* (Ebu Nuvas)

31.13. MUHAMMED EL-EMIN, SIN HARUNOV, (808.-813.)

Iza Haruna Er-Rešida je ostalo 12 sinova i 15 kćeri. Prema oporuci, naslijedio ga je mlađi sin El-Emin, 6 mjeseci mlađi od El-Memnuna. El-Emin je bio razmažen te je slabo vodio računa o državi. Odao se rasipanju blaga što ga je naslijedio od oca te ga je narod zbog toga zamrzio. Po nagovoru vezira smutljivca - Fadla Ibn Rebi'a, El-Emin mijenja ahdinamu o naslijeđu pa umjesto El-Memnuna, koji je ostao namjesnik u Horosanu, on preuzima prijesto. Protiv njega šalje 50.000 vojnika pod komandom Ali Ibn Mahana. Memnunu su pravovremeno javili prijatelji o pokretu bratovih trupa iz Bagdada. On na brzinu skupi 40.000 vojnika pod vođstvom Tahira Ibn Husejna i dvije vojske se sukobiše kod Reja, Ibn Mehan poginu a vojska mu bi potučena. Tahir je nastavio napredovanje i osvajanje prema Iraku i Bagdadu, gdje mu se usput pridruživaše sve veći broj nezadovoljnika. Tako dopire do Bagdada i nakon godinu dana opsijedanja najzad ga je i zauzeo. U borbama je poginuo i halifa El-Emin.

Kao halifa, El-Emin je bio sklon rasipanju i uživanjima i za kratko vrijeme je potrošio ogromno blago. Bio je žrtva licemjernog i pohlepnog vezira kome je bilo stalo do ličnog bogaćenja a ne do države. Inače je bio veseo, uglađen i blage naravi, ali nesposoban za halifu.

31.14. ABDULLAH EL-ME'MUN (813.-833.)

Još za života El-Emina, Me'mun je priznat za halifu u Horosanu, a poslije El-Eminove smrti priznale su ga sve pokrajine. Kako se u vrijeme halifine smrti zatekao u Mervu, tamo je Me'mun ostao sve do 819. godine. Njegova odsutnost iz Bagdada je slabila centralnu vlast i doprinosila izazivanju pobuna. Iz zahvalnosti El-Me'mun povjeri Tahiru ibni

Husejnu upravu nad El-Džeziirom i Sirijom, a Fadlu koji i dalje ostaje vezir povjerava i upravu nad policijom. Pošto je Fadl bio samovoljan, a halifa odsutan iz prijestolnice, to dade nezadovoljnicima priliku da se pobune. U Bagdadu ljudi nisu bili zadovoljni Fadlovom upravom. Jedan dio vojske otkáže poslušnost i pridruži se banditima koji su napadali mirni svijet i pljačkali imovinu. To je narodu dojadilo i 818. godine protjera bandite iz grada. Nemiri su se javljali i u drugim gradovima i krajevima. El-Me'mun nije bio obaviješten o ovim i drugim događajima od vezira Fadla koji se plašio za svoj položaj, već to učini na svoju inicijativu Hersume Ibn Ajun i krijući se od Fadla, krene u Merv da izvijesti El-Me'muna o situaciji. Kada za to saznade Fadl, on uputi pismo El-Me'munu u kome optuži Hersumu kao državnog neprijatelja i opasnog čovjeka. Me'mun strpa Hersumu u zatvor i poslije toga halifu nije niko smio o situaciji u Bagdadu izvještavati. Međutim, usprkos tome događaji su išli svojim tokom.

Pošto su se Alevije bez prestanka bunili i borili protiv Abbasija, to početkom druge godine (814.) Me'munove vladavine Alevija Muhammed Ibn Ibrahim podiže ustanak u Kufi a komandu povjeri opasnom razbojniku Ebu Serajau. On je u više navrata pobjeđivao halifinu vojsku te preuze vlast u zauzetim krajevima, zavede teror i postade strah i trepet. Vladao je Kufom i okolicom te je, osilivši se, počeo kovati i vlastiti novac. Kada Hersume Ibn Ajun bi imenovan komandantom halifine vojske, on krenu s vojskom na Kufu i u strašnim okršajima potuče Ebu Serajaovu vojsku. Ebu Seraja živa uhvate i objese ga. Tako se u Kufi zavede red i mir.

Da bi trajno riješio pitanje Alevija, kojih se istinski bojao i da bi ih odobrovoljio halifa 817. godine imenuje svojim nasljednikom *Ali Rida'a Ibn Musel-Hazima*, kome daje svoju kćerku Ummi Habibu za ženu. Osim toga, kao znak pažnje prema Alevijama naređuje da svi službenici, umjesto crnog, ubuduće nose zelena alevijska odijela.

Kada su Abbasije saznale za ovu halifinu odluku, kojih je kako se tvrdi bilo 33.000, oni donesu odluku o El-Me'munovom svrgavanju i proglase za halifu njegovog amidžu Ibrahima Ibn Mehdiu nazvavši ga *El-Mubarek*. Ibrahim imenuje sina namjesnikom Bagdada, a on sam s vojskom krenu na Kufu da je osvoji i podvrgne svojoj vlasti. Prvo ratuje s haridžijama i nakon što ih pobijedi proglasi se *emirul-mu'minin*. Pošto o ovim stvarima halifu nije niko smio izvijestiti poslije hapšenja vojskovođe Hersume Ibn Ajuna, to ovaj put halifu izvijesti o svemu njegov zet i određeni nasljednik Ali Rida. Zato El-Me'mun odluči da krene u Bagdad. U mjestu Seraha sreo se sa Fadlom i naređuje da ga ubiju, a na njegovo mjesto postavi njegova brata Hasana Ibni Sehla. Kada su stigli u Tus iznenada umrije prijestolonasljednik Ali Rida, gdje je i ukopan.

El-Me'mun s ogromnom pratnjom svečano dolazi u Bagdad 820. godine. Svi su bili u zelenim odijelima ali su pod uticajem Abbasija za 8 dana odbačena zelena i ponovo obučena crna abbasijska. Nakon halifinog dolaska u Bagdad u zemlji zavlada red i mir. Uzurpator vlasti, amidža Ibrahim, nakon dvogodišnje vladavine nestade bez traga i glasa.

Kao što se za vrijeme Muse El-Hadija u Sjevernoj Africi proglasi državica *Devletu Idrisije* (786.), tako za vrijeme El-Me'muna dolazi do proglašenja i osnivanja *Devletu Beni*

Zijad u Jemenu 819. godine, a godine 827. i 828. Aglebijje iz Afrike prelaze Sredozemlje, ratuju sa Bizantincima i zauzimaju otok Siciliju, koju Arapi prozvaše Sikilije.

Godine 832. u Egiptu je izbio ustanak i sam halifa stade na čelo vojske i uguši ustanak, a u Egiptu zavede red i mir. Pored *Devletu Idrisiije*, *Devletu Beni Zijad* i *Aglebijja*, za vrijeme El-Me'muna se pojavljuje i državica *Beni Tahir* ili *Alu Tahir* koja je od 820. godine kada je Tahir Ibn Husejn proveo secesiju i sebe proglasio vladarem, a ulemi naredio da umjesto halifinog, u hutbama spominju njegovo ime. Ta država postojala je 52 godine. Da bi pridobio narod za sebe, Tahir je potrošio silni novac. Tako je Tahir Ibn Husejn ključna ličnost u dolasku El-Me'muna na vlast, svojevremeno prije El-Me'munovog dolaska, njega je smutljivac Fadl protjerao u Riku i tamo ga zatočio. Po dolasku u Bagdad El-Me'mun poziva El-Tahira i povjeri mu komandu nad tjelesnom gardom. Kasnije ga šalje za namjesnika Horosana, jer je počeo sumnjati u njega da je kriv za smrt njegova brata El-Emina pa ga nije mogao gledati u svojoj blizini. Saznavši za razloge premještenja, Tahir pridobije narod uza se i proglasi samostalnu državu. Bio je veliki vojskovođa, ratnik, junak i strateg, neobično darežljiv i pametan čovjek. Pjesnike veoma cijeni a oni su ga opjevali u svojim pjesmama. On i njegova porodica učinili su velike usluge Abbasijama, a Tahir je osobno proglasio El-Me'muna za halifu. Ovoga je halifu jako cijenio i poštivao. Uvijek je bio spreman za njega i život dati. Kada je svojevremeno Ali Rida bio proglašen nasljednikom, Tahir je, polazeći zakletvu na vjernost, pružio lijevu ruku rekavši: "*Desna mi je ruka zaposlena polaganjem zakletve vjernosti velikome halifi El-Me'mumu.*" Od tog dana El-Me'mun ga prozva *Zul-Jeminejn* - vlasnik dviju desnica. U El-Me'munovo se vrijeme više puta ratovalo s Bizantijom, on je osobno učestvovao u dva od tih ratova. U drugom ratu 833. godine u blizini Tarsusa, Mala Azija, El-Memun dobi vrućicu i trećeg dana podleže bolesti. Za Me'muna kažu da je u policijskoj službi držao 1.700 starica koje su šefa policije izvještavale o svemu što se događa u Bagdadu. Osim što je bio kulturni centar, Bagdad je u njegovo vrijeme bio i leglo svakojakih smutnji.

31.15. RAZLIČITI DUHOVNI I VJERSKI PRAVCI U VRIJEME EL ME'MUNA

BABEK HURREMI

Za vrijeme El-Me'muna pojavljuje se jedan novi raskolnički pravac koji propagira zajednicu žena i dobara pa je legalizirao grupnu prostituciju. Ovom raskolu se pridružuje besposlenjaci i pokvarenjaci u Isfahanu i Hemesanu. Vođa ovoga raskola Babek Hurremi otkaza poslušnost legalnim vlastima i zaposjeda Džebel Taberistan. El-Me'mun protiv njega posla vojsku ali mu oružana sila nije mogla stati u kraj. Tek za vrijeme El-Me'munova nasljednika El-Mu'tesama, znameniti vojskovođa Hajdar Ekšin razjuri babekovce, a Babek je uhvaćen i javno pogubljen 838. godine u Bagdadu. Međutim, Babek je do tada pogubio oko 25.000 ljudi.

EL-ME'MUN I MU'TEZILIJE

U vrijeme El-Me'muna pojavljuju se zindici (zindikune), koji nisu vjerovali u Allaha dž.š. Oni su se borili za obaranje vjere i pobijanje vjerskih istina. Zato se ukazala velika potreba za *ilmul-kelamom*, koji se bazira na logici i filozofiji. Ovim pitanjima su veliku pažnju svojevremeno posvećivali Ćermekijje. Harun Er-Rešid ovakvim zatvorenim i tajnim radom nije bio oduševljen, a El-Me'mun je ovakav rad volio. Čim je Me'mun došao u Bagdad, on je oživio i odobrio da se *ilmul-kelam* slobodno odvija. Tako se u tom gradu, pored *ehlissunnetske* struje, pojavila i *mu'tezilijska* koja je počela napadati *ehlis-sunnet*, a svoje stavove previše bazirati na razumu i grčkoj filozofiji. U tim međusobnim borbama mu'tezilijje su predvodili Ebu Huzejl Allafa i Ibrahim Ibn Sejars koji ih hrabre da svim sredstvima napadaju pripadnike ehlis-sunneta. Situacija postaje krajnje ozbiljna kada na stranu mu'tezilija staje halifa El-Me'mun i naređuje da se sa grčkog prevede što više djela. Pripadnici ehlis-sunneta svim raspoloživim argumentima brane i zastupaju svoje stajalište, što halifi nije bilo drago. Glavna rasprava vodila se u vezi sa pitanjem *halkul-Kur'ana*, tj. da li je *Kur'an* stvoren ili nije? Halifa je, kao i mu'tezilijje, tvrdio da je *Kur'an* stvoren i potpomogao je sve one koji su tvrdili isto. *Kur'an*, inače, ne spada u *halkullah* već u *emrullah*. Kada ništa nije pomoglo, onda se pošlo sa progonima *sunnijja*. Ovo je bila prva i skoro jedina poluinkvizicija u svijetu islama. Me'mun je namjesniku Bagdada Ishaku Ibni Ibrahimu naredio da sprovede anketu među *kadijama*, *ulemom* i *mufessirima* po pitanju *halkul-Kur'ana*. Ko je pristao uz mišljenje mu'tezilija bio je slobodan i zadržao je položaj, a ko nije njihovo mišljenje prihvatio razriješen je dužnosti i zatvoren. Veliki imam Ahmed Ibn Hanbel je zatvaran i od strane El-Me'muna i od strane El-Mu'tesama i El-Vasika, ali nikada nije napustio *ehlis-sunnet*. El-Me'munovo priklanjanje jednoj strani bilo je potpuno pogrešno. Jedina korist iz svega ovoga je to što se u ovom periodu razvio *ilmul-kelam* i što su prevedene mnoge knjige sa grčkog. To je dalo podstrek razvoju logike i filozofije.

EL-ME'MUNOV KULTURNI RAD

Na zahtjev halife El-Me'muna prevode se djela s grčkog, latinskog, perzijskog, sirijskog, hebrejskog, sanskrita i drugih jezika. Šejh prevodilaca bio je Hunejn Ibn Ishak, nadzornik El-Me'munove biblioteke. Pomaže mu sin Ishak i bratić Hubejš Ibn El-Hasa, premda je, pored njih, imao i drugih pomoćnika. Oni prevode djela Aristotela, Galena, Hipokrata, Diskorida. Na arapski se prevode sva Galenova djela. Sedam knjiga Galenove *Anatomije* je izgubljeno u originalu, ali je sačuvan arapski prijevod. Za potrebe kršćana na arapski je preveden i *Stari zavjet*, što čini Hunejn Ibn Ishak. Me'mun zlatom plaća prijevode. Zahvaljujući prijevodima sva Aristotelova djela bila su dostupna čitaocima. Hiti o ovome piše: "Sve ovo se događalo dok Evropa skoro ništa nije znala o grčkoj misli i nauci. Jer, dok su se Er-Rešid i El-Me'mun zadubljivali u grčku i perzijsku filozofiju, njihovi suvremenici na Zapadu, Karlo Veliki i njegova vlastela, prema suvremenim izvorima, mučili su se kako će napisati svoja imena".

Povijest islama

Poslije ovoga dugog i plodnog perioda prevođenja u toku vladavine prvih Abbasijja slijedio je period originalnih doprinosa. Medrese su u ovo vrijeme veoma poznate a njihovi profesori su priznati učenjaci. Islamski učenjaci dokazuju da je Zemlja okrugla i da se okreća oko Sunca. Nisu im nepoznata pomračenja Sunca i Mjeseca. Širom islamske države podižu se opservatorije, bolnice, biblioteke, razne vrste radionica, zavoda i korisnih ustanova. Islamski učenjaci svjetskog glasa se bave astronomijom, algebrom, geometrijom, fizikom, hemijom, medicinom i drugim znanostima. Sve znanosti u to vrijeme doživljavaju puni procvat. Algebra je arapskog porijekla, a busola je islamski izum. Zahvaljujući busoli proširena je trgovina. Koliko je Me'mun cijenio znanosti dokaz je to što je od bizantijskog cara tražio da mu pošalje primjerak svake knjige, pa kada ovaj to nije htio učiniti on mu objavljuje rat te car kasnije pristaje na slanje knjiga u posebno sklopljenom ugovoru s *Mihajlom III*. U Bagdad su dolazili prevodioci stranih jezika iz cijelog svijeta. El-Me'munovi ljudi su vodili propagandu za širenje knjiga u narodu.

31.16. EL-MU'TESAM BILLAH (IBN REŠID 833.-842.)

On dolazi na prijesto halife po oporuci oca i brata Me'muna i osniva tjelesnu gardu od zarobljenih Turaka i Tatara (Memluka), kojima daje brojne povlastice. Komandanti te garde su se kasnije toliko osilili da su se ponašali kao neprijateljska vojska. Na koncu naškodiše i samom Mu'tesamu. Zato on napušta Bagdad i osniva novu prijestolnicu u Samari.

U njegovo vrijeme vodi se više ratova, ali je najvažniji rat s Grcima koji su u Malatiji, rodnom mjestu Mu'tesamovom, izvršili nečuvena nasilja (rezali noseve i uši, vadili oči i otilimali muslimansku imovinu). Muslimanska je vojska pod njegovim ličnim zapovjedništvom, potukla neprijatelje u Amuriji. Historičari tvrde da je u toj bici poginulo 90.000 Grka. Ovaj halifa poznat je pod nadimkom *El-Musemmen* jer je živio 38 godina i 8 mjeseci, imao je 8 sinova i 8 kćeri a vladao je 8 godina, 8 mjeseci i 8 dana. Cijelo vrijeme je proveo u ratovima.

Iako nije imao skoro nikakvog obrazovanja jer je jedva znao čitati i pisati, upuštao se u rasprave između zastupnika *ehlis-sunneta* i *mu'tezilija*.

31.17. HARUN EL-VASIK BILLAH (842.-847.)

Sin je El-Mu'tesamov. U toku El-Vasikovog svečanog uvođenja u dužnost izbiše ustanci u Damasku i Palestini, ali su bili ubrzo ugušeni. Njegov vojskovođa *Ibn Agleb* vodi pomorske ratove i osvaja tadašnji glavni grad Sicilije, Kasrijanu. Vojska ovog halife prodire do Zanzibara u Africi. Kako su se upravni činovnici u njegovo vrijeme (katibi) bili veoma osilili, halifa je naredio da se svi pozatvaraju a imovina im zaplijeni.

U vrijeme El-Vasika pobuni se pleme *Beni Selim* u blizini Medine, ali je ta pobuna ugušena. Pošto je u ratovima koji su vođeni u vrijeme njegovog oca sa Grcima bilo puno zarobljenika s obje strane, to je u Harunovo vrijeme izvršena razmjena na mjestu preko rijeke *El-Lamis*, u blizini Tarsusa. Mada je ovaj halifa bio obrazovan, prema protivnicima

nije pokazivao osobitu milost. Neslavna je i sramna uspomena na ovog halifu zbog toga što je počeo cijepati islamsku državu na male države i dijeliti krune sultanima. On je prvi halifa koji je dopustio secesiju u Hilafetu.

31.18. DŽAFER EL-MUTEVEKKIL, SIN EL-MU'TESAMOV, (847.-861.)

Poslije halife El-Vasika, halifom postaje njegov brat *Džafer El-Mutevekkil*. Između novog halife i velikog vezira Zejata otprije je postojalo neprijateljstvo. Zato novi halifa imenuje glavnim vezinom Etbaha i naredi mu da ubije svoga prethodnika Zejata. Kako je Etbah bio popularan u narodu i vojsci, to Džafer naredi da se i Etbah ubije, i to kada je halifa putovao na hadždž.

Poslije toga halifa napisa dekret u kome objavi da će ga naslijediti tri njegova sina *Muhammed El-Muntahir, Ebu Abdullah El-Mu'tez i Ibrahim El-Mu'ejjed*, i to navedenim redoslijedom. Drugim dekretom odredi svoje sinove za namjesnike u tri pokrajine.

U El-Mutevekkilovo vrijeme, kao i ranije, manastiri su bili zaštićeni i samostalni u radu. Međutim, često su se u njima krili grčki špijuni i, katkada maskirani u arapske nošnje, kretali se po islamskoj državi i prikupljali obavještajne podatke. Da bi tome stao u kraj, halifa naredi da su svi kršćani dužni nositi drukčija odijela od muslimana. Kako su se Alevijje stalno okupljali oko h. Husejnovog turbeta i tu u blizini kovali razne zavjere i pravili planove koji su ugrožavali sigurnost države, El-Mutevekkil naredi da se h. Husejnovu turbe sruši. To naiđe na jednodušnu osudu svih muslimana, neovisno od političkih pravaca kojima su pripadali.

Za namjesnika Ermenije i Azerbejdžana, El-Mutevekkil određuje Jusufa Ibn Muhammeda. Kako su kršćanski stanovnici tih pokrajina bili ogorčeni na halifu zbog naredbe o nošenju drukčije odjeće od muslimana, oni ubiju Jusufa i rastjeraju svo arapsko činovništvo. U borbu protiv pobunjenika El-Mutevekkil šalje Turčina Bugai Kebira koji naredi da se zapali grad Tifilis (Tbilisi).

U El-Mutevekkilovo vrijeme desilo se da su Grci sa 300 lađa navalili na Dimjat u Egiptu, dok je vojska bila na bajramskoj svečanosti u Kairu. U tom napadu Grci ovaj grad opljačkaju, mnoge stanovnike poubijaju i krenu dalje da to isto čine.

El-Mutevekkila je, po nagovoru njegova sina El-Muntahira kao i vezira Feth Ibn Kahana, ubio zarobljeni Turčin Bagir. U vrijeme El-Mutevekkilove vladavine stalno su vođeni ratovi, a njegova vojska stigla je i na Siciliju.

SLABLJENJE HALIFSKJE VLASTI I CIJEPANJE DRŽAVE NAKON EL-MUTEVEKKILA

Nakon El-Mutevekkilovog ubistva godine 861. pozvana je vojska, činovništvo i građani i pročitano im je proglas u kojem je stajalo da je vezir Feth ubio halifu, a Fetha Bagir, koji se nalazio u njegovoj pratnji, što je bila čista laž.

31.19. EL-MUNTESIR 861. GODINE (TOTALNO MIJEŠANJE TURSKIH VOJSKOVOĐA)

Nakon što je pročitao proglas, narod je pozvan da se razide kući. Stvarni nosioci vlasti i moći u državi su bili Turci, Vesif i Bugai Kebir, pa je El-Muntesir bio marioneta u njihovim rukama. Kako su ove vojskovođe zazirale od El-Muntesirove braće, oni zatraže od njega da ukine dekret o njihovom pravu na stolicu halife, a da za svog nasljednika odredi malodobnog sina Abdul-Vehaba. Halifa je u početku oklijevao, no, kada mu Turci pripijete, on ih poslušao ali i braću izvijesti da to ne čini od svoje volje, već prisilom. Vesifa se halifa rješava tako što ga šalje u Malatiju. Za El-Muntesira koji je vladao samo 6 mjeseci, kažu da je bio strašljiv i pohlepan čovjek. Prema Alevijjama je bio blag. Naredio je da se obnovi h. Husejnovu turbe i dozvolio je da se ono posjećuje.

Nakon El-Muntesirove smrti iskupiše se turski prvaci i drugi stranci te zaključiša da halifa ne može biti nijedan od El-Mutevekkilovih sinova. Za halifu bi proglašen *Ahmed Ibn Muhammed Ibnul-Mu'tesam* koji se prozva *El-Musta'in Bil-lâh*.

31.20. EL-MUSTA'IN BILLAH (861.-865.)

Odmah po dolasku na vlast halifa izdaje nalog o zatvaranju El-Mutevekkilovih sinova u Samari, El-Mu'teza i El-Mu'ejjeda. Iste godine umire i vojskovođa Turčin Bugai Kebir, pa El-Musta'in na njegovo mjesto postavlja sina mu Musa'a, kome povjerava i nadzor nad poštama.

Godine 863. pobuni se narod u Bagdadu protiv vojskovođa Turaka koji su se toliko osilili da su i halife smjenjivali. Narodu se priključi i arapska vojska te skupa navale na zatvore i oslobode zatvorenike. Jedan bagdadski most sruše, a drugi zapale, te grad razdvoje na dva dijela. Ustanak u Bagdadu imao je odjeka. Već sljedeće godine dolazi do ustanka u Kufi. U isto vrijeme Alevijja Hasan Ibn Zejd osvaja Taberistan i ostaje tamo do 900. godine. Nakon pogibije *Hasana Ibn Zejda* upravu nad Taberistanom uzima u svoje ruke En-Nasir Hasan i osniva alevijsku državu koja postoji 23 godine. Iste, 864., godine buknuo je ustanak u Kumesu. Tu se pleme Benu Kelb pobunilo protiv tamošnjeg namjesnika Fadla Ibn Kasima, koga ubiju, vojsku razoružaju, a činovništvo najure. Protiv ustanika halifa šalje vojsku pod komandom Musa'a Ibn Buqa'a koji osvaja Kumes i spali ga, a većinu ustanika pohvata i poubija. Bagir, ubica El-Mutevekkilov koji se bio dočepao časti i slave 865. godine, ubijen je u Samari. Turski se vojnici na to pobune i zatraže od El-Musta'ina da kazni ubice. El-Muste'sin bježi u Bagdad a pobunjenici puste iz zatvora Mu'teza i proglase ga halifom.

31.21 MU'TEZ 865.-868. (RASPAD CENTRALE)

Kada je došao na vlast Mu'tez je zaplijenio sav imetak svoga prethodnika protiv koga šalje vojsku pod komandom svog brata El-Mu'ejjeda. Vojska opsjedne Bagdad i prisili El-Musta'ina da 865. napusti hilafet. Nakon proglašenja Mu'teza halifom, El-Musta'in je odveden u *Vasit*, gdje je ubijen. Kao i njegov prethodnik, i Mu'tez je bio instrument u

rukama vojskovođa Turaka koji su imali stvarnu vlast. Iako mu je brat stvarno pomogao, Mu'tez strpa El-Mu'ejjeda u zatvor, gdje ovaj ubrzo umrije.

Slabost centralne vlasti osjećala se sve više a država se raspadala na manje države. Tako 866. godine *Šejh Isa*, namjesnik *Remle* i *Damaska*, prestade centralnoj kasi slati ubrani porez i proglasi se samostalnim. U *Heratu* to isto učini *Ja'kub Es-Saffar* godinu dana kasnije. On s vojskom krenu na Horosan i Taberistan, osvoji ih i proglasi samostalnu državu *Safarijje*.

Godine 867. haridžija *Abdul-Aziz Ibni Ebi Dulef* digne ustanak u *Hemesanu* i u tim krajevima pogubi preko 20.000 ljudi. Mu'tez protiv njega šalje vojsku pod komandom, *Musa'a*, sina *Kebirova*, koji mu potuče vojsku. Godinu dana kasnije, Mu'tez imenuje za namjesnika u Egiptu Turčina *Ahmeda Ibn Tuluna*, koji se ubrzo osili i proglasi samostalnu državu, vlast protegnu i na Siriju i osnova državu *Tulunijja*. Turskog vojskovođu *Vesifa* ubiju vojnici 867. godine jer im četiri mjeseca nije dao dio plaće. Po nagovoru i inicijativi Mu'tezovoj, 868. godine bude ubijen i *Bugai Sagir*. Turci se pobuniše protiv Mu'teza jer nije imao sredstava da ih isplati. Pobunjenici ga izvedu iz dvora, vode ga po gradu i maltretiraju tri dana, zatim ga odvedu u neki podrum, na kome zazidaju vrata i tako ga uguše. Kao marioneta u rukama *Turske garde* Mu'tezje, on je vladao tri godine i sedam mjeseci.

31.22. RAZNE SAMOSTALNE DINASTIJE ZA VRIJEME VLADAVINE ABBASIJA

Za vrijeme petstoosmogodišnjega (750.-1258.) postojanja *Abbasijskog hilafeta* sa sjedištima u *Enbari* - *Hašimijji*, *Bagdadu* i *Sammari*, postojalo je na desetine samostalnih dinastija perzijskog, turskog, kurdskog, arapskog i berberskog porijekla. Na tlu Španije, gdje *Abbasijje* nisu nikada preuzeli vlast od *Emevijja*, vladali su *Emevijje*, *Murabiti*, *Muvehhidi* i *Ahmerijje* u *Granadi*. Od turskih dinastija i porodica koje su imale samostalnu vlast i države, unutar *abbasijskog hilafeta*, najpoznatiji su: *Tulunijje*, *Ihšidijje*, *Memluci*, *Čerkezi* u Egiptu, *Ejlekijje* u *Turkestanu*, *Gaznevijje*, *Memluci* i *Benu Taghalk*, *Šahovi Harezma* i *Seldžuci* na području *Horosana*, *Harezma*, istočnog *Iraka*, *Sedžistana*, *Afganistana*, *Sjeverne Indije*, *Pendžaba* i *Sinda* i *Male Azije*. Od *kurdskih* dinastija najpoznatiji su *Ejjubijje*, a od *afganistanskih* *Gurijje* i *Ali Kildži* na istim područjima gdje su vladali i *Seldžuci*. Od dinastija arapskog porijekla u periodu *Abbasijja*, pored *Emevijja*, pojavljuju se *Idrisijje* u *Maroku*; *Aglebijje* u istočnom dijelu *Sjeverne Afrike*, *Siciliji* i *Južnoj Italiji*; *Fatimijje* u *Africi*, *Hamdaniijje* u *Siriji*, *Zijadijje* u *Jemenu*. Od berbersko-nomadskih dinastija na tlu *Sjeverne Afrike* i *Španije* vladaju *Murabiti* i *Muvehhidi*. U periodu *Abbasijja* javljaju se i dinastije *perzijskog* porijekla kao što su *Devletu Tahir*, *Saffarijje*, *Samaniijje*, *Sadžijje*, *Zijarijje*, *Buvejhijje*. Dakle, za 508 godina *Abbasijskog hilafeta* izmijenilo se tridesetak vladarskih dinastija, najviše turskog, perzijskog, arapskog, afganistanskog, kurdskog i berberskog porijekla.

Povijest islama

35

TURSKO OSMANSKA CAREVINA (1288.-1918.) I HILAFET (1517.-1924.)

U povijesti svjetskih carstava *Osmansko carstvo*, koje je trajalo oko 630 godina, smatra se jednim od najmoćnijih i najvećih u povijesti svijeta. Uistinu, *Osmanska carevina* je trajala od 1288. do 1918. godine. Na vrhuncu svoje moći, u 16. stoljeću, obuhvatala je površinu od 8.000.000 km² na tri kontinenta: Evropi, Aziji i Africi, objedinjujući 20 nekadašnjih carskih kruna u četrdeset pokrajina. Od 1517. godine *Turci Osmani*, kao treća i posljednja dinastija, a prva nearapska, preuzimaju hilafet od *Abbasijja* i njegovo sjedište prenose iz Kaira u Istanbul. *Turci Osmani* su prvi i jedini nearapski islamski narod koji su, uz *Arape* iz plemena *Kurejš*, davali halife u Hilafetu od 1517. do 1924. godine. Ne samo to, već su oni u tom razdoblju u potpunosti povratili i objedinili vjersku (*hilafet*) i svjetovnu vlast (*mulk*) u jednoj osobi koja je istovremeno bila i halifa i sultan ili padišah. Čitavo vrijeme *Osmanskog carstva* glavni grad i sjedište hilafeta bio je Istanbul. *Turci Osmani* su bili najmoćnija i najuspješnija islamska dinastija na tlu Evrope. Na planu uređenja države, organizaciji vojske u obliku jeničara i spahija, imovinsko-pravnim odnosima na razini *timara*, *zijmeta* i *hasova* i organizaciji uprave i administracije Osmanlije su stoljećima bili najmodernija, najtolerantnija i najmoćnija carevina u Evropi i svijetu. U povijesti Turske carevine glavni gradovi bili su: *Bursa*, *Edirna* i *Istanbul*, a *Hilafeta* samo *Istanbul*. U razdoblju od 1288. do 1923. godine, što obuhvata period od 635 godina, izmijenilo se 38 tursko-osmanskih sultana i 29 halifa od 1517. do 1524. godine, što obuhvata period od 407. godina. Od kako je 3. marta 1924. godine ukinut Hilafet u Istanbulu, islamski svijet živi najduži period u povijesti stanja *fasile-i-hilafeta* ili *bez halife*.

Tursko-Osmanski sultani u šeststotridesetpetogodišnjoj povijesti su:

1. Sultan Gazi Osman	1288.- 1326.
2. Sultan Orhan	1326.- 1360.
3. Sultan Murat I	1360.- 1389.
4. Sultan Bajezid I Jildirim	1389.- 1402.
5. Sultan Sulejman Čelebi	1402.- 1410.
6. Sultan Musa Čelebi	1410.- 1413.
7. Sultan Mehmed Čelebi	1413.- 1421.
8. Sultan Murat II	1421.- 1451.
9. Sultan Mehmed II Fatih	1451.- 1481.
10. Sultan Bajezid II	1481.- 1512.
11. Sultan 1. Halifa Selim I Javuz	1512.- 1520.
12. Sultan 2. Halifa Sulejman II Zakonodavac	1520.- 1566.

Povijest islama

13. Sultan 3. Halifa Selim II	1566.- 1574.
14. Sultan 4. Halifa Murat III	1574.- 1595.
15. Sultan 5. Halifa Mehmed III	1595.- 1603.
16. Sultan 6. Halifa Ahmed I	1603.- 1617.
17. Sultan 7. Halifa Mustafa I	1617.-1618. i 1621.-1623.
18. Sultan 8. Halifa Osman II	1618.- 1621.
19. Sultan 9. Halifa Murat IV	1623.- 1640.
20. Sultan 10. Halifa Ibrahim	1640.- 1648.
21. Sultan 11. Halifa Mehmed IV	1648.- 1687.
22. Sultan 12. Halifa Sulejman III	1687.- 1691.
23. Sultan 13. Halifa Ahmed III	1691.- 1695.
24. Sultan 14. Halifa Mustafa II	1695.- 1703.
25. Sultan 15. Halifa Ahmed III	1703.- 1730.
26. Sultan 16. Halifa Mahmud I	1730.- 1754.
27. Sultan 17. Halifa Osman III	1754.- 1757.
28. Sultan 18. Halifa Mustafa III	1757.- 1774.
29. Sultan 19. Halifa Hamid I	1774.- 1789.
30. Sultan 20. Halifa Selim III	1789.- 1808.
31. Sultan 21. Halifa Mustafa IV	1807.-1808.
32. Sultan 22. Halifa Mahmud II	1808.- 1839.
33. Sultan 23. Halifa Abdul Medžid	1839.- 1861.
34. Sultan 24. Halifa Abdul Aziz	1861.- 1876.
35. Sultan 25. Halifa Murat V	1876.
36. Sultan 26. Halifa Abdul Hamid	1876.- 1909.
37. Sultan 27. Halifa Mehmed V	1909.- 1918.
38. Sultan 28. Halifa Mehmed VI	1918.- 1922.
29. Halifa Abdul Medžid	1922.- 1924.

35.1. PORIJEKLO TURSKOOSMANSKE DINASTIJE

Turci su porijeklom iz *Turkestana* koji se dijeli na Zapadni, u koji spadaju *Turkmenistan*, *Uzbekistan*, *Tadžikistan* i *Kirgizija*, te Istočni *Turkestan* (*Sinkjang*) koji je danas u sastavu Kine. U prostranim krajevima istočno od *Kaspijskog mora* živjela su različita turska, nomadska, stepska plemena. Kroz povijest su najpoznatiji *Osmanlije*, *Seldžuci*, *Gazneviije* i *Tulunijje*. Takozvani *Seldžuci*, rumski sultanat, u istočnom dijelu *Male Azije* također su uništili *Mongoli* početkom 13. stoljeća, ali zapadne krajeve *Rumskog sultanata*, u kojima se naselilo novo tursko pleme sastavljeno od 600 porodica, nisu osvojili. Poglavica tog plemena bio je *Ertogrul Mehmed Fuad Kûprili* (1890.-1966.) u *Porijeklu Osmanske carevine* tvrdi da većina Turaka vodi porijeklo od *Oghuza* tj. *Turkmena* (*Afganistan*, *Iran*, *Sirija*, *Turska* i prostor bivšeg SSSR-a). "Jedini pozitivan rezultat do koga možemo doći jeste činjenica da je *Osmanov* klan pripadao plemenu *Kaji*." *Osmanlije* su živjeli na sjeverozapadu *Frigije* u

okolini *Eskişehir*, u graničnom području između *Turaka* i *Bizanta*". Nema osnove u pričama da Turci vode porijeklo od *Muhammeda a.s.*, od *Kangla* (grupe *Turaka*) ili *Mongola*.

35.2. PRVI OSMANLIJSKI SULTAN - OSMAN (1288.-1326.)

Po *Osmanu*, *Ertogrulovu* sinu i osnivaču države, naziva se *Osmanlijska Država*, *Osmanlijsko Carstvo* ili *Otomanska Imperija*. *Osman* je bio veoma inteligentan i odlučan plemenski poglavica. Znao je iskoristiti anarhiju koja je u njegovo vrijeme vladala u Bizantu, pa je svoj teritorij malo po malo uvećavao i proširivao prema zapadu. Prvi njegov dodir s bizantskom vojskom bio je 1301. ili 1302. godine (701. po *Hidžri*) kod *Kojunhisara* (*Baphaeon*) kada su Turci ugrožavali *Nikeju* (*Iznik*). Izložen teškoćama i napadima na Balkanu i u Maloj Aziji, Bizant nije bio sposoban da se ozbiljnije odupre osmanskoj vojsci, pa je ovaj osvajao mjesto po mjesto. Zbog zasluga za osnivanje i proširenje države *Osman* je dobio počasni atribut *Gazi*.

Osmanlijske su *spahije* (posjednici timara, spahiluka koji su bili dužni da kao konjanici idu u vojsku u slučaju rata) velikim dijelom dobivali u posjed novoosvojene zemlje. Na taj su način *spahije* bili direktno zainteresirani za širenje države. Kao najamnička vojska u sastavu Bizanta, osmanski su ratnici još prije dobro upoznali sve balkanske zemlje, pa im je to u sastavu tursko-osmanske vojske dobro došlo.

35.3. ORHAN, SIN OSMANOV (1326.-1360.)

Novi vladar u prvoj godini vladavine osvaja *Bursu* i proglašava je prvom prijestolnicom, dok je sela oko Burse već ranije osvojio. Strahujući od *Turaka* i njihovog napredovanja, mladi bizantski car *Andronik III Paleolog* (1328.-1341.) stupa u borbu protiv *Orhanove* vojske 1329. godine u *Peleanonu* (*Maltepe*), i doživljava poraz. Godine 1331. *Orhan* zauzima *Nikeju*. Nešto kasnije, 1337. ili 1338. godine osmanlijska vojska zauzima i *Izmir*.

Da bi se, osigurala od drugih neprijatelja i napadača, Bizantija u doba *Orhana* traži od njega pomoć i savezništvo, što *Orhan* koristi pa se počinje miješati u unutrašnje poslove Bizanta. Za vrijeme unutarnjih dinastičkih borbi *Orhan* se stavio na stranu *Ivana Kantakuzena* i pomagao mu je protiv cara *Dušana*.

Od 1345. godine *Osmanlije* počinju prelaziti u *Evropu*. Jedan zemljotres im u tome obilato pomaže rušeći zidine *Galipolja*, *Kalliopolis* *Gelioblu*, gradić i luku evropske obale *Dardanela*, uvijek strateški važne, te ga Turci zauzmu 1354. godine. *Galipolje* je prvo osmansko uporište na Balkanu. Nakon zauzimanja *Galipolja*, *Orhan* i u drugim mjestima *Trakije* naseljava *Turke* iz *Anadolije*. To planirano i sistematsko naseljavanje je započelo 1359. godine i kasnije se nastavljalo. *Orhanova* je zasluga što je sproveo i utemeljio organizaciju osmanlijske države. Bio je prvi sultan koji je organizirao *jeničare* kao vojsku koju se sačinjavala pomuslimanjena kršćanska djeca. To je bilo 1328. godine i veliki putopisac *Ibn Batuta* ističe za *Orhana* da je imao moćnu vojsku.

35.4. SULTAN MURAT I, SIN ORHANOV, UNUK OSMANOV (1360.-1389.)

Ovog vladara je rodila grčka princeza *Nilofer*. *Muratu*, kao trećem sultanu, je pošlo za rukom da od Bizanta skoro potpuno preuzme *Malu Aziju*. Godine 1361. Murat je osvojio *Adrianopolis*, *Drinopolje*, (danas Edirne) i 1369. godine prenosi prijestolnicu u taj evropski grad, koji je 43 godine bio prijestolnica osmanske države. Nakon dvije godine, 1371. sultan Murat I je pobijedio srpsku vojsku na Marici. Ovom prilikom Mrnjavčevići su, iako deseterostruko brojniji, potpuno poraženi i nisu uspjeli zaustaviti turska osvajanja na Balkanu.

Sultan je u svim ratovima išao zajedno sa vojskom. Godine 1382. Osmanlije zauzimaju tvrđavu Sredac (Sofiju), a zatim Niš 1386. Odlučujuća bitka između osmanlije u ujedinjene srpsko-slavenske vojske odigrala se na Kosovu Polju kod Prištine 28. juna 1389. na novom, a 15. juna po starom kalendaru.

Iako su Srbi kao mnogobrojnija vojska doživjeli težak i sraman poraz poslije koga su zapali pod 470-godišnju vlast Osmanskoga carstva, oni su od kosovskog boja napravili *kosovski zavjet*, *mit*, i uz njega *ep* i *svetosavlje* koji formiraju njihovu svijest. Od tada do danas, oni, kao epigoni, sanjaju o osveti i od 1711. do danas umjesto nad Turcima, kojima ne mogu ništa, nad Bošnjacima muslimanima čine deveti genocid (1711., 1804., 1839., 1860.-'67., 1876.-'78., 1912.-1913., 1919.-1941., 1941.-1945., 1992.-1993.). Protiv Osmanlija nastupaju odredi *Vuka Brankovića*, te manji odredi iz *Bosne* predvođeni vojvodom *Vlatkom Vukovićem*. U početku je ova vojska, izgleda, imala uspjeha, ali je kasnije, iako mnogo brojnija, doživjela katastrofu. Nijedan narod, izuzev Srba, od većeg i sramnijeg poraza nije stvorio veći mit od kosovskog. Tu vojsku *Knez Lazar* predvodio je pad u ropstvo. Kasnije je pogubljen. Na Kosovu je poginuo i sultan Murat I. Kasniji izvori, iznose da je sultana *Murata* ubio *Miloš Kobilić* (*Obilić*).

Nakon poraza na Kosovu, Srbija postaje osmanska vazalna država i teritorij *Vuka Brankovića* dolazi pod sultanovu kontrolu. *Skoplje*, koje Osmanlije osvajaju tek 6. januara 1392. godine postaje uporište za njihova daljnja osvajanja na Balkanu. U Trakiji, Makedoniji i Bugarskoj Osmanlije su naselile dosta svog stanovništva. Sultan Murat I imao je za cilj da proširi i učvrsti vlast na Balkanu i u tome je uspio.

35.5. BAJEZID I - JILDIRIM (1389.-1402.)

Poslije pogibije oca i pogubljenja brata *Jakuba* (prvo bratoubistvo), *Bajeziid* je stupio na osmanlijski prijesto. Nadimak *Jildirim* (munja) Bajeziid je dobio zbog svoje prirodne snalažljivosti u teškim trenucima kada je brzim pokretima trupa uspijevao da u svoju korist riješi mnoge bitke. Bajeziidu I je pošlo za rukom da osvoji cijelu Makedoniju (Skoplje 1392., onda Bugarsku i Tesaliju 1393.-94.) i približi se Carigradu. Godine 1395. vlaški vojvoda *Ivan Mirča* pobjeđuje Osmanlije u bitki na *Rovinama*, u kojoj je, kao turski vazal, poginuo *Marko Kraljević*. Ta je pobjeda izazvala oduševljenje među kršćanima Evrope, ali za kratko. Već je slijedeće, 1396. godine vojska Bajeziida katastrofalno porazi-

la kršćansku vojsku kojom je zapovijedao ugarski kralj **Žigmund u bitki kod Nikopolja**. U njoj su se borile i pomoćne čete Francuza, Nijemaca i Engleza. Tom pobjedom kod Dunava Osmanlije su definitivno učvrstili svoju vlast na Balkanu.

U poznatoj, do tada jednoj od najvećih bitaka, **bitki kod Ankare (Angore 1402.)** *Timurlenk* je zarobio *Bajezida I* koji je umro 8. marta 1403. u *Akšehiru*. U tim su bitkama na strani Osmanlija učestvovali brojni važni Srbi, među kojima i Srbi pod vođstvom *Stevana Lazarevića*. On se još ranije, zajedno s *Vukom Lazarevićem*, obavezao plaćati danak i davati pomoćne čete. Srpska princeza *Olivera*, kći kneza Lazara, bila je žena *Bajezida I*. Poraženog sultana *Bajezida* naslijedili su:

35.6. SULEJMAN ČELEBI (1402.-1410.) - MUSA I MEHMED ČELEBI (1410-1421)

Poslije poraza kod Angore 1402. godine *Sulejman* se spasio i došao na Balkan, gdje je vladao osmanskim posjedima. Brat *Mehmed* je nastavio vladati u *Maloj Aziji*. *Stevan Lazarević* se u početku borio protiv *Sulejmana*, ali ga je kasnije priznao. *Mehmed* protiv *Sulejmana* šalje brata *Musu*, koga priznadoše balkanski vazali i *Sulejman* bi u bijegu ubijen. Nakon što je nestalo *Sulejmana*, *Mehmed*, uz pomoć *Stevana Lazarevića*, pobjedi i brata *Musu*, te nakon toga uspostavi jedinstvo države.

6. *Mehmed Čelebi* je vladao od 1413. do 1421. godine objedinjenom državom poslije pobjede nad braćom *Sulejmanom* i *Musom*.

35.7. MURAT II (1421.-1451.)

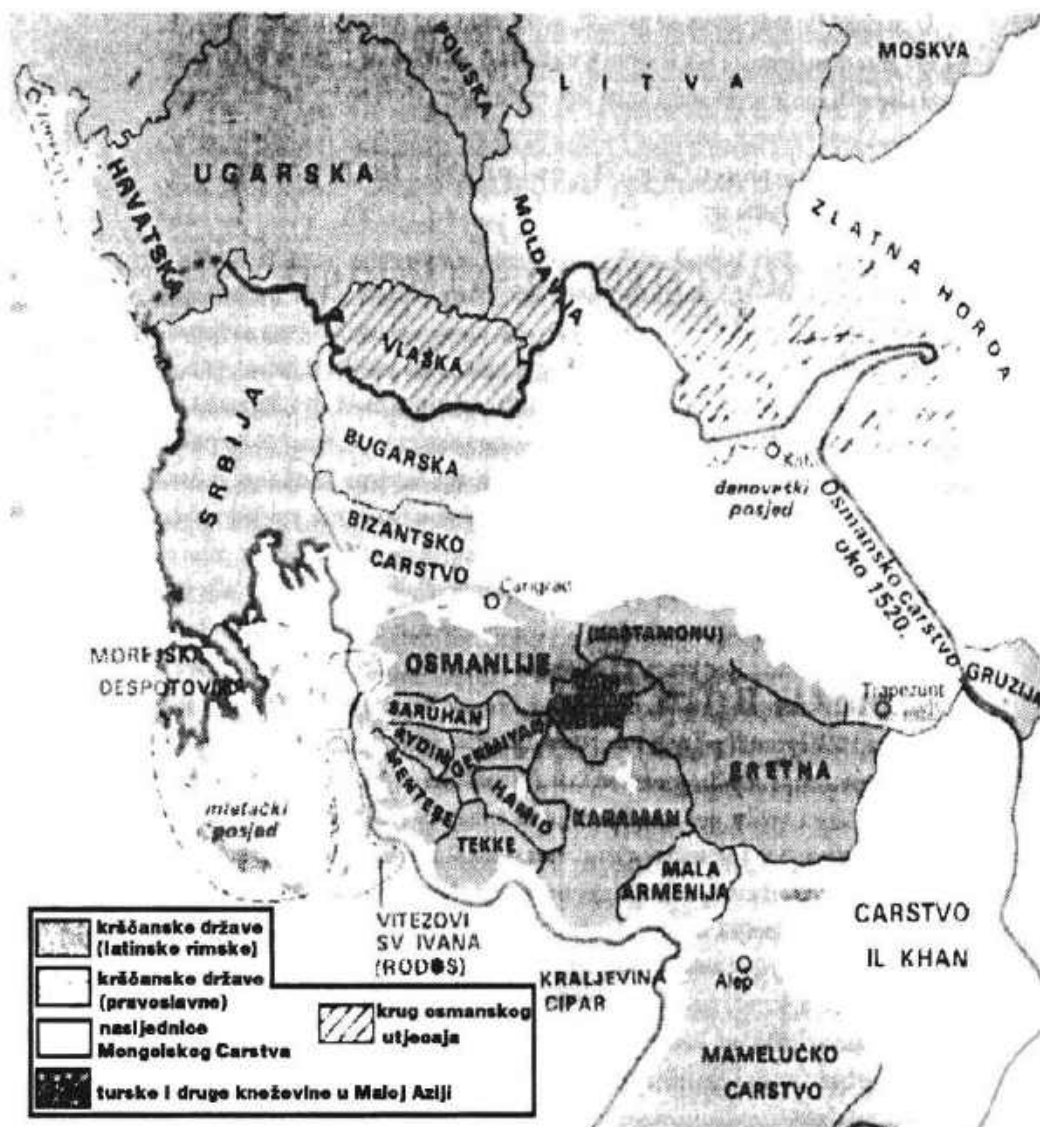
Godine 1422. *Murat II* pokušava da zauzme *Carigrad*, ali bezuspješno. Godine 1430. ovaj vladar preuzima od *Mlečana Solun* i ratuje protiv *Srbije, Vlaške i Mađarske*. Ujedinjena kršćanska vojska pod zapovjedništvom erdeljskog vojvode *Janoša Hunjajdi* (1440.-1456). nanijela je Osmanlijama niz poraza u *Vlaškoj, Erdelju i Srbiji* u periodu od 1441. do 1442. godine. Godine 1443. *Hunjajdi* je osvojio *Niš* i prodro do *Sofije*.

Godine 1444. sklopljen je mir u *Segedinu* prema kome je *Srbiji* vraćena samostalnost i *Đurađ Branković*, koji je *Muratu II* dao za ženu svoju kćer *Maru*, priznat je za vladara. Kada su iste godine kršćanski saveznici prekršili mir i upali u *Bugarsku*, *Murat II* ih je katastrofalno porazio u **bitki kod Varne**. U toj borbi poginuo je ugarski kralj *Vladislav Jagelović*. *Hunjajdi* se borio protiv Osmanlija i u *Boju na Kosovu Polju* 1448. godine, ali je kršćanska vojska tu poražena.

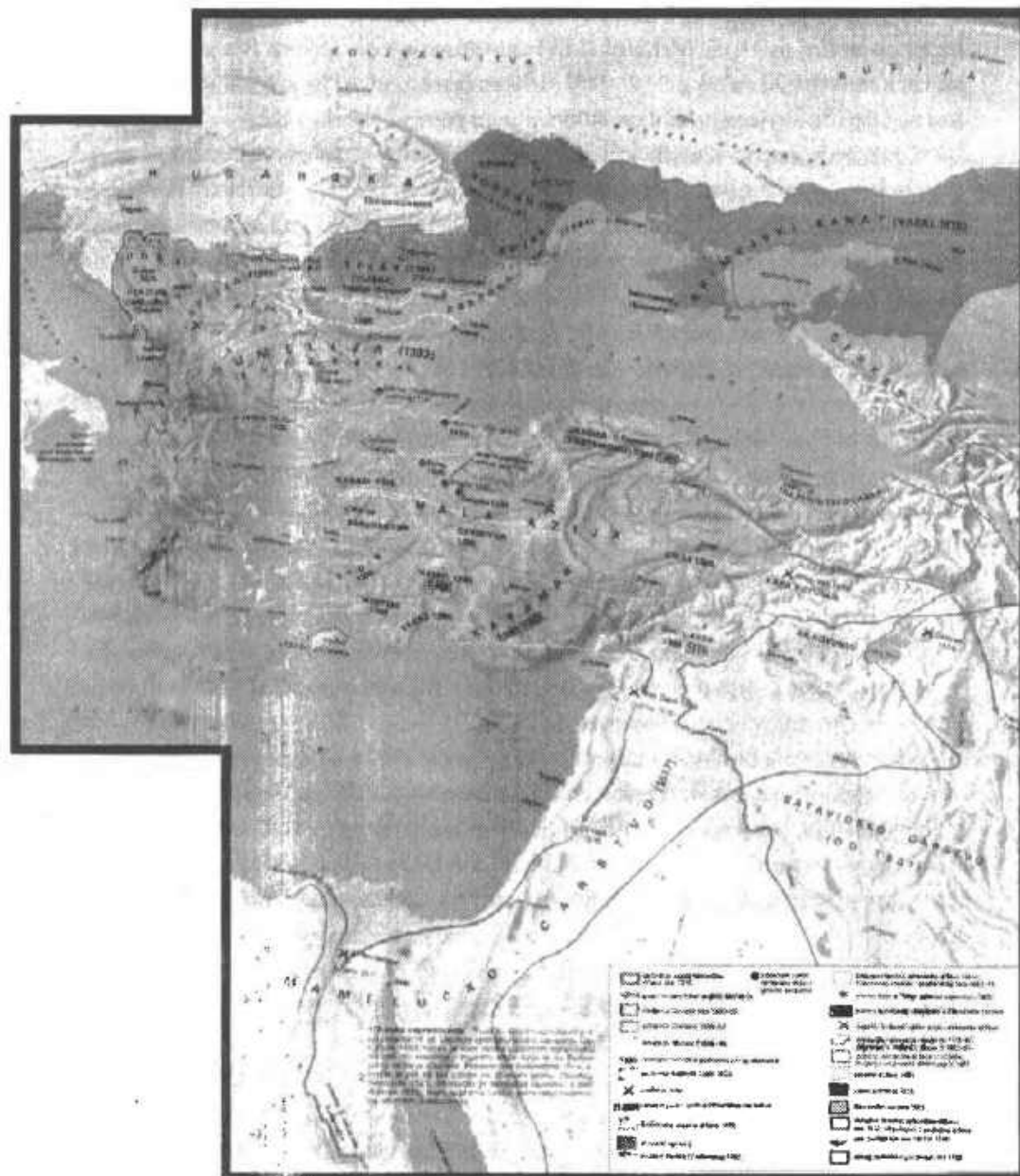
Protiv *Murata II* se bori i albanski nacionalni junak *Juraj Kastrioti -Skenderbeg* (1403.-1468.). On četiri puta pobjeđuje osmansku vojsku, pa na kraju sultan *Murat* sa 100.000 vojnika krenu protiv *Skenderbega* i ratuje s njim u *Kruji* 1450. godine, koju je i ovaj put *Skenderbeg* odbranio. Tek je 1455. godine kod *Berata* *Skenderbeg* pobijeđen od *Fatiha* i bježi u *Italiju*.

Povijest islama

Raspad Bizantije pod naletom Turaka, Mongola i Latina

Uspon Osmanskog carstva

35.8. MEHMED II FATIH (1451.-1481.)

Među najznačajnije osmanlijske sultane ubraja se *Mehmed II Fatih*. Prvi cilj, san i ideal svih islamskih vladara, pa i Mehmeda II El-Fatiha, je bilo osvajanje bizantijske prijestolnice *Carigrada* (*Konstantinopolis*), najutvrđenijeg grada na svijetu, koji je bio opasan visokim, debelim, neprobojnim kamenim zidinama. Taj san i ideal sretnog vladara i vojske po hadisu ostvaruje Mehmed II El-Fatih 29. maja 1453. godine. Posljednji bizantijski car *Konstantin XI Paleolog* (1449.-1453.) hrabro brani grad, ali ga je Mehmed II nadmudrio na taj način što je naredio da se suhim putem prenese nekoliko brodova u pristanište *Zlatni rog*, te je napao s vojskom odakle se neprijatelj nije mogao ni nadati. Padom Carigrada u osmanlijske ruke Bizantijsko carstvo je prestalo postojati. Posljednje bizantske zemlje: Morejski despotat i Trapezuntsko carstvo osvojeni su 1460., odnosno 1461. godine. Odmah nakon što ga je osvojio, Mehmed El-Fatih je proglasio Carigrad glavnim gradom svoje države.

Od despota Đurađa Brankovića Mehmed II traži da mu preda *Smederevo*, što ovaj ne prihvati. Kada sultan s vojskom navali na Srbiju, Đurađ bi prisiljen da Osmanlijama dozvoli prolaz kroz Srbiju na putu u Ugarsku. Poslije Đurađove smrti (1456.) u Srbiji su nastale dinastičke borbe. Konačno, 1459. godine Smederevo se predade sultanu bez borbe.

I prilike u susjednoj Bosni, nakon zauzimanja srpske despotovine pogodovala su osvajanjima. U Bosni su također postojale međusobne dinastičke borbe i veliki razdori u zemlji. Posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević (1461.-1463.) prestade palačati danak sultanu. Tada bosanske izbjeglice, a posebno vlastela, podstiču Osmanlije da navale na Bosnu i da je osvoje. Sultan Mehmed II Fatih krenu na Bosnu s velikom vojskom. Osvajao je grad za gradom. Stjepan Tomašević je uhvaćen u Ključu i pogubljen 1463. godine. Sa njim nestaje srednjovjekovne bosanske države.

Nakon osvajanja Bosne, El-Fatih nastavlja sa pohodima i na drugim stranama: osvaja Eubeju (grčki otok) i maloazijsku oblast Karamaniju, 1475. godine Krim, 1478.-80. godine Albaniju, Jonske otoke, Otranto (italijanski obalni gradić u Apulji). Za vrijeme Mehmeda II osmanska je država postala velika sila koja je naslijedila nekada moćno bizantsko carstvo. Fatih je, također, još više razvio i usavršio pravne osnove osmanske države.

35.9. BAJEZID II (1481.-1512.)

Bajeziid naslijeđuje oca Fatiha na prijestolju i vlada 31 godinu. Nastavlja očevim stopama sa teritorijalnim širenjem. Osvajanjem Herceg-Novog (1482.). *Hercegovina* u potpunosti dolazi pod sultanovu vlast. Zauzeta je *Crna Gora*. Tada se Đurađ Crnojević odriče svojih vladarskih prava. Bajeziidova vojska osvaja *Draž* i neka pristaništa u *Grčkoj*. Na *Krbavskom polju*, godine 1493. osmanska je vojska porazila ugarsku vojsku na čelu sa banom *Derečinom*. Već 1499. godine osmanska flota kod *Lepanta* pobjeđuje mletačku, te je to bila prva njezina velika pobjeda.

35.10. SULTAN SELIM I - JAVUZ (1512.-1520.)

Iako je bio najmlađi sin Bajezida II, *Selim I* je, uz pomoć jeničara, prisilio oca da abdicira u njegovu korist. Kada je stupio na prijestol počeo je porgoniti članove osmanlijske dinastije. Jedan njegov bratić pobježe u Perziju kod šaha *Ismaila* (1502.-1524.), a drugi se skloni kod memlučkog vladara Egipta *Gurija* (1500.-1516.). *Selim I* od obojice zahtijeva da mu izruče njegove bratiće, ali oni to ne htjedoše učiniti. To *Selimu* bi povod da im objavi rat, pa on s velikom vojskom prvo krenu na Perziju.

U avgustu 1514. godine *Selimova* artiljerija je potukla *Ismailovu* konjicu kod *Čaldirana*, sjeverno od jezera *Urmija*. Nakon toga su Osmanlije zauzeli *Ismailovu* prijestolnicu *Tibriz* (*Tabriz*) zaplijenivši i ogromno blago. Naredne 1515. godine su zauzeli *Mezopotamiju*, dio *Ermenije* i *Kurdistan*.

U proljeće 1516. godine *Gurija* je počeo prodirati prema *Halepu*, sa izgovorom da želi posredovati između *Osmanlija* i *Perzijanaca*. Stvarna mu je namjera bila da pomogne *Perzijandma*. Već 24. augusta 1516. godine kod *Merdž Dabika*, sahat hoda od *Halepa*, dođe do odlučujuće bitke između osmanske i egipatske vojske. Guverner *Halepa* *Katibej* je napustio svoje trupe nakon prvog napada osmanlijske vojske. Sedamdesetpetogodišnji *Gurija* je pao s konja uslijed srčane kapi. Osmanlije su izvojevali pobjedu, jer su bili kao vojska bolje organizirani i opremljeni artiljerijom, puškama i drugim dalekometnim oružjem. Sultan *Selim I* je pobjedonosno ušao u *Halep*, a polovinom oktobra je nastavio prodirati prema *Damasku*. Uskoro je zauzeo cijelu *Siriju* i *Palestinu*.

Nakon *Sirijske*, na redu je bio *Egipat*, gdje je vladao posljednji memlučko-čerkeski vladar *Tumanbej*. Dvije vojske, osmanska i egipatska, susrele su se izvan grada *Kaira*, 22. januara 1517. godine. Pošto je osmanska artiljerija bila nadmoćnija nad egipatskom, to je i pobjedila. *Tumanbej* je obješen. Cijeli *Egipat* je priznao novog vladara, a isto su to učinili *Mekka* i *Medina*.

Nakon osvajanja Egipta sultan *Selim I* se zadržao u dolini Nila do jeseni 1517. godine. Zatim se u pratnji zadnjeg abbasijskog halife *El-Mutevekkila III* vratio u *Istanbul*, gdje se proglasio prvim osmanlijskim halifom i prvim halifom nearapom. *El-Mutevekkil III* se odrekao hilafeta u korist sultana *Selima I*, koji je u to vrijeme najslavniji i najmoćniji islamski vladar. Od njega počinje najsajjniji period Tursko-osmanskog carstva. Od *Selima* započinje i ekspanzija prema istoku.

Sultan *Selim I* pobjeđuje ši'ijce u *Perziji* i guši njihov ustanak u *Maloj Aziji*. Namjeravao je da objedini sve *mezhebe* i da arapski jezik proglasi službenim jezikom svih muslimana. Kao kontra mjeru inkviziciji u *Španiji*, htio je protjerati sve kršćane iz Osmanskog carstva, ali to *šejhulislam* nije dopustio.

35.11. SULTAN SULEJMAN II VELIČANSTVENI (VELIKI) ZAKONODAVAC (1520.-1566.)

Sin *Selima I*, sultan *Sulejman II* je vladao 46 godina. Za vrijeme njegove duge vladavine osmanska je država doživjela vrhunac svoje moći. Osvajanja u vrijeme sultana

Kanuni Sulejmana išla su ovim redom:

Nakon dvomjesečne opsade osvojen je Beograd 1521. godine, koji je predstavljao ključnu tvrđavu za prodiranje *Osmanlija* u srednju Evropu. Slijedeće, 1522., godine osvojen je otok Rodos. Poslije poraza i pogibije kralja *Ladislava Jagelovića* (1516.-1526.) na *Mohačkom polju* (1526.) zauzeta je Slavonija. Tokom 1536. i 1543./44. godine, zauzet je veliki dio *Ugarske* a 1541. godine i *Budim*. U međuvremenu je sultan Sulejman II napustio *Ugarsku*, da bi ugušio pobunu u *Maloj Aziji*.

Godine 1529. Sulejman II vrši prvu opsadu Beča, ali mu ne polazi za rukom da ga osvoji. Po drugi put kreće na Beč 1532. godine, ali ga zaustavlja *Nikola Jurišić* kod *Kiseka*. Osmanska se vojska tada vratila natrag preko *Štajerske*, *Podravine* i *Posavine*. Sultan Sulejman II je proširio osmansku vlast na istoku u *Azerbejdžanu* i *Mezopotamiji*, u *Arabiji* u *Hidžazu* i *Jemenu*, u sjevernoj *Afriki* u *Tripolisu* i *Alžiru*. Mirom kojeg su *Osmanlije* sklopili 1540. godine s *Venecijom*, ona je izgubila skoro sav svoj posjed u *Egejskom moru*, a u *Dalmaciji* *Nadin* i *Vranu*. Godine 1566. vojsku Sulejmana II zaustavio je *Nikola Zrinski* (1508.-1566.). U tom posljednjem pohodu protiv *Ugarske* sultan Sulejman II je umro.

Za vrijeme svoje duge vladavine Sulejman II je učinio mnogo na proširenju islamske države u raznim pravcima. Uspio je ugušiti brojne bune koje su se pojavljivale u zemlji. Nadimak *Kanuni* (*Zakonodavac*) dobio je zbog toga što su u njegovo vrijeme doneseni brojni zakoni, osobito iz oblasti kaznenog prava. U cijeloj je zemlji organizirano sudstvo. Sudilo se na temelju *šerijatskog prava* i *kanunnama*. Zakonskim su putem regulirani i zemljoposjednički odnosi.

Vojska i činovništvo bili su podvrgnuti direktno sultanu. Opće su državne poslove rješavali *veliki vezir* i *veziri (vlada)* - *Porta*, dok su se osobito važni državni poslovi rješavali na sjednicama *Cariskog Divana*. Na međunarodnom planu sultan Sulejman je 1535. godine sklopio s *Francuskom* politički i trgovinski sporazum. Naredne je 1536. godine za komandanta čitave osmanske mornarice postavio *Hajrudina Barbarosu* (1474.-1546.) slavnog pomorca, koji je učestvovao u mnogim pomorskim bitkama, kao i sin mu *Hasan, beglerbeg Afrike*. Hajrudin je osigurao prevlast osmanske države i flote na Sredozemlju. Zemlja je bila podijeljena na *ejalete*.

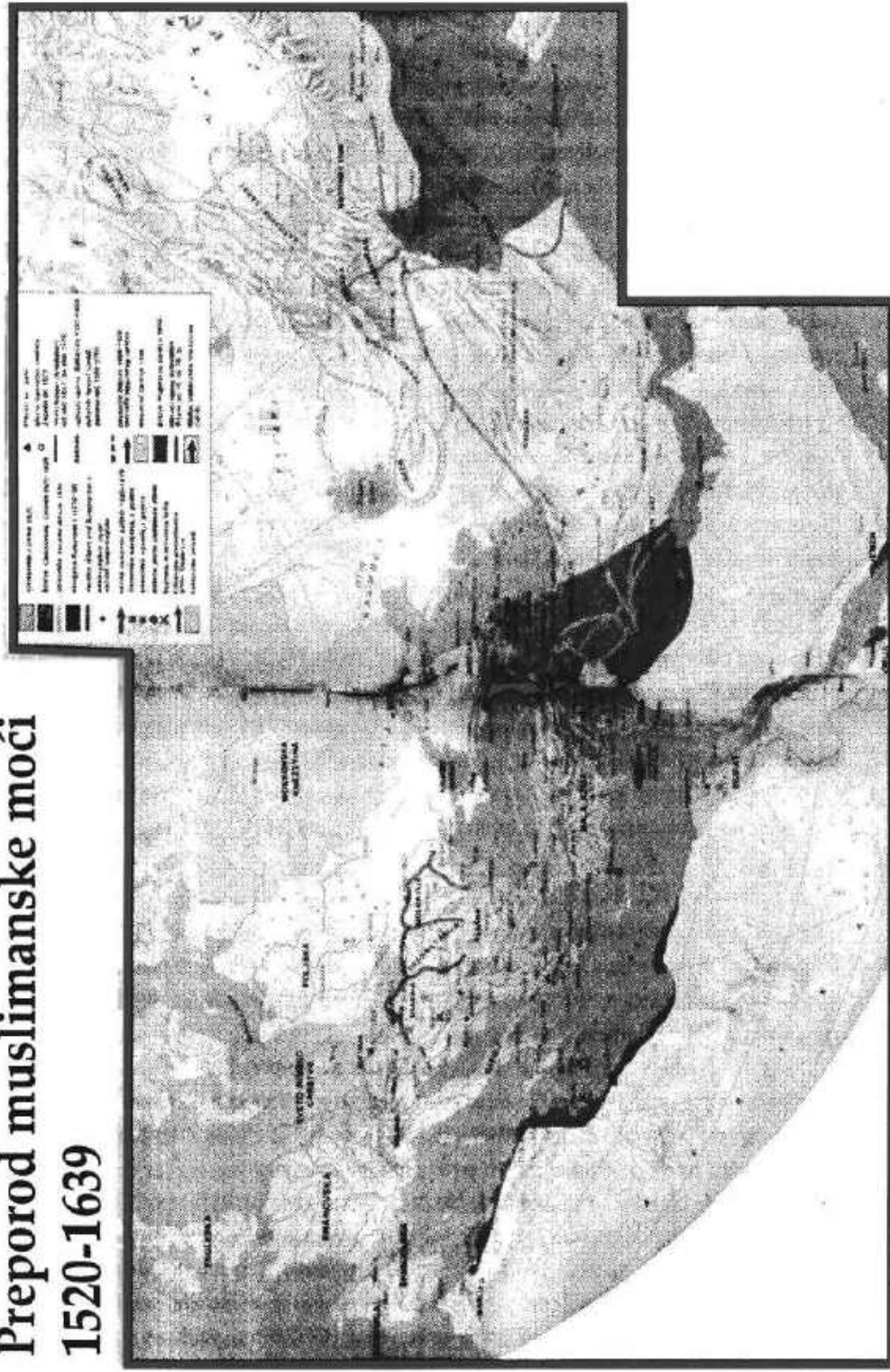
U vrijeme ovog velikog sultana književnost i umjetnost su doživjele svoj uspon. Čak je sultan Sulejman II pisao stihove i objavljivao ih pod pseudonimom *Muhibbi*. *Istanbul* je u njegovo vrijeme bio ne samo islamska prijestolnica, nego i intelektualni centar islama.

35.12. SELIM II (1566.-1574.)

Sulejmana II naslijeđuje sin Selim II i vlada kratko vrijeme. U tom vremenu došlo je do novog proširenja osmanske države, između 1568. i 1570. godine, zauzet je *Jemen*, otok *Kipar* 1571., a *Tunis* 1574. godine. Iako *Osmanlije* nikada nisu zauzeli Maroko, ova sjevernoafrička zemlja je priznavala njihov suverenitet tako što im je plaćala izvjesni danak. 2) U vrijeme sultana Selima II osmanska flota je pretrpjela poraz 1571. godine u pomorskoj

Povijest islama

Preporod muslimanske moći 1520-1639

bitki kod Lepanta s venecijanskom, španskom i papskom flotom. Poraz osmanske flote u tom gradiću Korintskog zaljeva nadaleko je odjeknula u kršćanskom svijetu na zapadu Evrope. Međutim, ni do kakvih teritorijalnih promjena nije došlo. Za sultana *Selima II* treba istaći da je *Židovima* dozvolio ulaz u *Osmansko carstvo*. Njih je prognala španska inkvizicija. U vrijeme Sulejmana II, njegovog oca Selima I, i sina Selima II Tursko-Osmanska carevina je bila na vrhuncu svoje moći. Ta Carevina rasprostirala se na prostoru od oko 8 miliona km² na tri kontinenta: Evropi, Aziji i Africi. Bilo je to, ustvari, dvadeset nekadašnjih kraljevstava u četrdeset namjesništava, od bujica Sirte u Africi sve do Kavkaza i krajeva što ih zapljuskuje legendarni Hidaspes. Osmansko Carstvo tada je obuhvatalo 40 namjesništava, i četiri zemlje pod obavezom poreza. Osam je namjesništava bilo u Evropi, četiri u Africi i 28 u Aziji. Evropska namjesništva ili *ejaleti* su bili: Ugarska, Temišvar, Bosna, Smederevo, Rumelija, Kafa, Kandija i Arhipelag uz koji su išli Moreja, Lepant i Nikomedija. Afrička su namjesništva bila: Egipat, Alžir, Tunis, Tripolis, a Azijska: Anadolija, Karaman, Maraš, Adana, Kipar (Turska). Na Crnom moru (Sivas ili Rum) Trabezun, Čildir prema Perziji: Gurdžistan (Gruzija), Dagistan (Kavkazija), Širvan, Kars, Van, Erzurum, Šehirsor ili pravi Kurdistan, u Mezopotamiji: Basra, Bagdad, Raka, Mosul, Dijarbekr, u Siriji Halep, Saída, Damask i Tripolis (sirijski), u Arabiji: Džida, Sana, Zebid i Mekka.

Četiri zaštićene zemlje sa obavezom davanja poreza bile su: Erdelj, Moldavska, Vlaška i Dubrovnik. U Evropi je Osmansko carstvo obuhvatalo čitavu Grčku, Iliriju, Meziju, Makedoniju, Panoniju, Trakiju, Daciju, carstva: Pira, Perzeja, Rescuporisa i Decebala, carstva Tribala i Bugara, u Africi Ptolomejsko carstvo i područje s Numidijom između obje kraljevine, u Aziji Carstvo znamenitog kralja Mitridata, Antioha, Atala, Pruzija, Herodovo, Tigranovo, neslavnih kraljeva Kapadokije, Cicilije, Komagene, Iberaca i Skita, jedan dio *parćanskoga carstva* osim grčkih republika i punske trgovačke države.

35.13. STRUKTURA VLASTI

Na čelu *Osmanskoga carstva*, stajao je sultan. On je bio vrhovni vojni komandant vojske i državne administracije. Opće su državne poslove rješavali *veliki vezir* (sadriazam i veziri *porte* - vlada.). Najveće teritorijalno-političke i administrativne jedinice su bili *ejaleti*, kojima su upravljali *beglerbezi*.

Veliki vezir je bio sa pet tugova i imao je najveće zvanje poslije sultana. Do njega je bio *vezir* sa četiri tuga, zatim *veziri* ili *paše* sa tri tuga, ili su bili *beglerbezi*, to jest *paše* od dva do tri tuga, ispod kojih su bili *sandžakbezi* s jednim tugom. *Ejaleti* kao najveće teritorijalno-vojno-administrativne jedinice bili su podijeljeni na *sandžake*.

Najveće vjersko zvanje u Carstvu je bio *halifa* koji je vjerske poslove povjeravao *šejhul-islamu*. Veliku su ulogu imali muftije i kadije kao nosioci sudsko-upravne vlasti u zemlji. Jedna služba ustanovljena za vrijeme Sulejmana *Zakonodavca* dobiva poseban značaj, a to je *reis-efendija* ili državni sekretar za vanjske poslove koji se prije toga zvao *emini ahkam*. Vojskovođama sultana Murata III (1574.-1595.), velikom veziru *Sinanu*,

Povijest islama

Osmanu i *Ferhatu* pripada zasluga za najveća proširenja Carstva u Aziji osvajanjem *Gruzije*, *Derbenda*, *Širvana*, *Karabega* i *jednog dijela Azerbejdžana*.

Vrhovni dvorski upravitelj sa velikom moći zvao se *kapuaga*, a šef blagajne *haznadar*. Vrhovni sudija imao je zvanje *kadiasker*, dok je državni ured vodila ličnost sa zvanjem *nišandžija*. Ministar finansija i privrede zvao se *defterdar*. Na čelu jeničara nalazio se *kulčehaja* - general-pukovnik.

35.14. VOJSKA

U najranije vrijeme osmanske vlasti, vojska se dijelila na *centralnu* i *provincijsku*. Centralna vojska, *kapikuli* (sluge sultana), izdržavana je iz državne blagajne i dijelila se na više *odžaka* (*durpua*, *ejalet*, *sandžak*, *odžak*). Provincijska vojska dijelila se na tri dijela:

- 1) *spahije* ili *timarnici*, provincijska (lenska konjica)
- 2) *serhat-kuli* (sluge krajine: *graničari* i *pogranične snage*)
- 3) *jerlu-kuli* (domaće sluge lokalne vojne snage).

Od ovih rodova najznačajnije su bile *spahije*. Na timarskom sistemu, na kome je izgrađen vojni red, počinala je cjelokupna administracija provincija i njihove vojno-administrativne *podjele* na *ejalete*, *beglerbegluke* ili *pašaluke*, *te sandžake*, *vilajete* i *nahije*. Beglerbega je postavljao Carski Divan na prijedlog velikog vezira. On je imao *has* (prihod od 600 hiljada - 1.200.000 akči). Niža administrativno-vojna jedinica je *sandžak* ili *liva*. Postavljao ih je *veliki vezir* na prijedlog beglerbega. Svaki sandžak imao je *utvrđeni has* ili *prihod*. Sandžaci su se dijelili na *vilajete* ili *subašiluke* a ovi na *nahije*.

Vojnička lena, ovisno i o visini prihoda sa njih, dijelila su se na *timare*, *zijamete* i *hasove*. *Timar* je bio leno sa prihodom do 19.999 akči, *zijamet* sa prihodom od 20.000 do 99.999, a *has* preko 100.000 akči. Za dobiveno leno feudalac (beg, aga) je imao obavezu da vrši vojničku dužnost, da ide u rat na konju, sam ili, u zavisnosti od visine prihoda, sa pratnjom. Ukoliko bi izostao sa nekog ratnog pohoda spahija je gubio timar, a ako bi se istakao u borbi dobivao je *zijamet*.

Spahije jednog sandžaka činile su *alaj* na čijem je čelu bio *alajbeg* ili *miralaj* - starješina svih spahija i *zaima* jednog sandžaka. U najranije vrijeme osmanske vlasti javlja se i *subaša* kao zvanje većih naselja i vojno-administrativnih upravnih manjih oblasti. Zapovjednik vojnog pohoda zvao se *serasker*. Pored toga, svaki je *alaj* imao nekoliko *bajraktara*, *čerisurudžija* i *čajuša*. *Bajraktari* su nosili ratne zastave, *čerisurudžije* (vojna policija) su hvatali dezertere, a zastavu čitavoga *alaja* nosio je *sandžaktar*, dok su *čajuši* nadzirali disciplinu. Pred svaki vojni pohod *beglerbeg* je nosio *deftere* (registre) *lena* u kojima su bila popisana sva vojnička lena i njihovi prihodi. Uz pomoć *deftera* vršena je *joklama* (*smotra*), a zatim dodjeljivani slobodni timari. Spahijska konjica činila je desno i lijevo krilo osmanske vojske koja je bila raspoređena u obliku polumjeseca.

Najvažniji vojni red u utvrđenim gradovima bili su *mustahfizi* - (*čuvari*) na čijem čelu se nalazio *dizdar*. Bili su raspoređeni u *buljuke* na čijem čelu je bio *buljubaša*, dok je manjim jedinicama *mustahfiza* zapovijedao *odobaša*. Svaka je tvrđava imala i *tobdžije* na čelu sa

tobdžibašom. Gradsku posadu sačinjavale su i *džebelije*, poseban rod plaćeničke vojske. U pograničnim sandžacima (npr. Bosanskom, Kliškom, Zvorničkom, Hercegovačkom), pored navedenih, postojali su još vojni redovi kao *akindžije* (leteći odredi) - trupe koje su iznenada upadale na neprijateljski teritorij, askeri - vojnici, *azapi*, *bešlije*, *delije*, *farisi*, *gonulije* i *martolosi*. Svi su oni korišteni za očuvanje krajine, te su jednim imenom nazivani *serhatkuli* (*sluge krajine*) ili *graničari*. *Akindžije* (leteći odredi) su čestim upadima (*akin*) na neprijateljske teritorije pripremali su osmanska osvajanja. Askeri - vojnici spadaju u najranije vojne redove.

Azapi su bili pješadija u tvrđavama na plovnim rijekama na čelu sa *azapagom*.

Bešlije su prvo korišteni kao plaćenička konjica u pograničnim garnizonima, a kasnije kao lokalne vojne snage.

Delije su bili rod *lahke konjice* i u početku su služili kao garda komandanata, da bi kasnije postali udarni odredi osmanske vojske. *Farisi* su bili glavni rod plaćeničke konjice u tvrđavama.

Gonulije kao lahka konjica, bili su *plaćenička vojska* koja je imala glavni zadatak da čuva granice, varoši i kasabe. Ponekada su učestvovali u borbama.

Martolosi su bili poseban rod vojske, u najranije vrijeme sastavljen od hrišćana, prvenstveno stočarsko-vlaškog stanovništva, i služili su kao posade u tvrđavama, graničari, čuvari puteva i klanaca, vršeći službu javne sigurnosti uopće.

Pored spomenutih, u Bosni su djelovale i druge vojne i poluvojne organizacije i rodovi: *derbendžije* i *vlasi*, *sejmeni*, *čerahori*, pa i *jeničari*. Pored tvrđava, za osiguravanje vojne krajine koriste se i vojne flote. Prve kapetanije u Bosni, kao vojno-teritorijalne jedinice, nastale su u prvoj polovini 16. stoljeća, i to najprije *Gradiška*, zatim *Neretva* u Gabeli (1562.), *Dravska* (1571.), *Obrovačka* (1574.), te *Krčka* (1577.). Na njihovom čelu bili su kapetani koje je postavljao sultan na prijedlog beglerbega ili sandžakbega.

35.15. STRUKTURA DRUŠTVA U OSMANSKOME CARSTVU U 16. STOLJEĆU

Osmansko društvo dijelilo se na dvije osnovne društvene grupe ili skupine: *feudalno-vojničku* i *podređenu raju*. Ova podjela na feudalno-vojničku grupu i *raju* nije potpuno odgovarala vjerskoj podjeli, jer je među rajom bilo i muslimana, dok je među askerima-vojnici bilo i hrišćana. U manjem broju, bilo je i hrišćana spahija. Pored vojnika i državnih funkcionera, u *asker* (*vladajući sloj*) su se ubrajale: *kadije*, *muderrisi* i *neki vjerski službenici*. Osnovni zadatak vladajućih grupa bio je da štiti državu, sistem, red i poredak, a podređenoj da svojim radom izdržava vojni stalež i državni aparat. Najbrojnije je bilo potčinjeno seosko stanovništvo, i to *raja* - *kršćanska* i *muslimanska*. *Kršćanska raja* je spahiji davala naturalnu rentu (*ušur*), *salariju* i razne druge dažbine u novcu i naturi, kao i *rajinski podanički porez* u novcu (*ispendza*) koji je iznosio 25 akči. Uz to, *raja* je morala kulučiti za svoga spahiju tri dana u godini, te da sultanu daje *harač* (porez na zemlju) i *džiziju* kao ekvivalent za oslobođenje od vojske.

Povijest islama

Muslimanska raja je također davala naturalnu rentu (ušur-desetinu) od žitarica i drugih kultura (lana, sijena, povrća, voća, vina, pčelinjih košnica), te razne novčane pristojbe (*badihava*, *mlađarina*, pristojba na mlin) radnu rentu, kao i podanički porez, *resmi-čift*, u iznosu od 22 akče. Bilo je zemljoradničke i stočarske raje. Vlasi - stočari kao raja imali su izvjesne samouprave u katunima sa knezovima, ali su zato davali sultanu po nekoliko ratnika na vojne pohode. Osmanlije su prilikom novih osvajanja pomjerale velike skupine Vlaha i naseljavali ih prema zapadu u Bosansku krajinu i Hrvatsku. Muslimanska raja nije plaćala džiziju, ali je morala učestvovati u odbrani granica Bosanskog ejaleta.

Između vladajućeg sloja i potčinjene raje nalazilo se, po svome statusu, gradsko stanovništvo. Ono je bilo povlašćeno utoliko što nije bilo potčinjeno spahiji i nije plaćalo resmi čift (rajinski porez). Većina gradskog stanovništva bavila se zanatstvom i trgovinom, te je bila oslobođena državnih nameta, rabota i novčanih nameta.

35.16. ZNACI SLABLJENJA MOĆI OSMANSKOGA CARSTVA (1579.-1683.)

Nakon ubstva *Mehmedpaše Sokolovića* 1579. godine počinje slabiti moć osmanske države. Uplitanje zapadno-evropskih sila u unutrašnje odnose i poslove Carstva postaje sve veće i očiglednije. Godine 1580. i engleski trgovci dobivaju povlastice, tzv. (kapitulacije), kakve su već ranije, 1535. godine, dobili francuski trgovci. Godine 1612. i Nizozemska dobija povlastice (kapitulacije). *Drugi rat sa Habsburškom monarhijom* započet 1539. godine, završava porazom osmanske vojske kod Siska. Ipak, Osmani 1596. godine zauzimaju *Eger*, a 1600. *Kanižu*. Godine 1606. na ušću *Žitve* u *Dunav* s Habsburškom Monarhijom je sklopljen mir, jer su Carstvu sa istoka zaprijetili Perzijanci, a izbili su i ustanci u Banatu i Hercegovini. Sada Habsburška monarhija, zahvaljujući i ovim ustancima, po prvi puta nastupa kao ravnopravan partner. Od tada Beč nije više plaćao danak osmanskoj državi.

Slijedi i rat s *Poljskom* koji se završava porazom Osmanlija i *Hotinskim mirom* 1621. godine. Nakon rata s Poljskom opet slijedi rat s *Perzijom* za vrijeme *Murata IV* (1623.-1640.). Sultan *Murat IV* ponovo pod svoju vlast vraća *Bagdad* i *Erivan*. Ovaj sultan pokušava povratiti disciplinu i red u vojsci koji su bili popustili. U vremenu između 1645. i 1669. godine traje *Kandijski rat* između osmanske države i Venecije. U to vrijeme dolazi do ogorčenih borbi u Dalmaciji. Godine 1664. osmanska vojska je doživjela težak poraz. Rat je vođen da bi Porta od Mlečana preuzela otok Krit (Kandiju), ali su se borbe vodile i u Sredozemlju i drugdje a ne samo na Kritu. Mir je zaključen 1669. godine. Osim nekoliko, Venecija je u ovom ratu izgubila Krit, ali je u Dalmaciji, nešto proširila svoje posjede na račun Osmanske carevine. U ratu protiv Poljske godine 1672. Osmanlije su osvojili gradove *Lavov* i *Lublin*. Mirovnim ugovorom Osmanlije su dobili Podoliju (ali su je vratili 1699. godine). Isto su tako dobili i veliki dio teritorija na desnoj obali Dnjestra. *Slijedeće, 1673., godine Jan Sobejski (Sabejski) je pobijedio Osmanlije kod Hotina. Godine 1683. Osmanlije pod Kara Mustafapašom ponovo opsjedaju Beč, ali i ovoga puta doživljavaju*

neuspjeh, zahvaljujući presudnoj pomoći koju su Austrijancima pružili Poljaci pod Janom Sabejskim. Ovaj poraz Turaka imat će dalekosežne posljedice jer će Osmanska carevina izgubiti Boku, Dalmaciju, Liku, Kordun, Udbinu, Slavoniju i Ugarsku i na tim svim područjima izvršen je prvi potpuni genocid nad Bošnjacima u periodu 17. stoljeća. U 16. stoljeću se javlja porodica državnika i vojskovođa Čuprilića iz Albanije. Osnivač loze bio je Mehmedpaša (1585.-1661.). On je bio namjesnik (*beglerbeg*) u Damasku, Tripolisu i Jerusalimu. Veliki je vezir od 1656. do 1661. godine. Uspijeva povratiti disciplinu u vojsci i srediti državne finansije. Uspješno ratuje u Kandijskom ratu protiv Venecije. Učvršćuje osmanski utjecaj u Sedmogradskoj (Transilvaniji, Erdelji). Mehmedpašu je naslijedio sin Fadil Ahmedpaša (1630.-1676.), koji je kao mlad čovjek (1661.) postao veliki vezir. Nastavlja očeve reforme i pobjedonosno dovršava Kandijski rat. U ratu protiv Habzburške monarhije bio je pobijeđen kod Sv. Gotharda 1664. godine, ali zbog vanjskih okolnosti mu je pošlo za rukom da za Carstvo sklopi povoljan mir.

Ratuje i protiv Poljske i 1673. godine biva poražen kod Hotina. Ovaj veliki vezir je veoma cijenio nauku i umjetnost. Sve u svemu, otac i sin su bili veliki veziri 20 godina. Osnovno obilježje 17. stoljeća su stalni ratovi Osmanske carevine sa Habzburškom monarhijom i Poljskom.

35.17. GUBLJENJE TERITORIJA U EVROPSKOM DIJELU CARSTVA OD 1685. DO 1792. GODINE

U novom, velikom Bečkom ratu (1683.-1699.), koji je započeo neuspjelim pohodom na Beč pod Kara Mustafapašom 1683. godine, veliki vezir je po nalogu sultana pogubljen u Beogradu, dokle je jedva stigao nakon katastrofalnih poraza kod Beča. Na strani bečkog cara bili su Venecija, Poljska i Rusija (*Sveti savez*). U ovom se ratu istakao veliki vezir Mustafa Čuprilić (1689.-1691.), kome polazi za rukom da potisne habzburšku vojsku. Poginuo je u bitki kod Slankamena 1691. godine. U ovom su ratu Osmanlije preživjeli velike gubitke. Izgubili su Ugarsku, Boku, Dalmaciju, Liku, Udbinu, Kordun i Slavoniju, što je imalo za posljedicu prvi veliki genocid i devastaciju nad Bošnjacima muslimanima. Karlovačkim mirom iz 1699. godine Porta se morala odreći: Ugarske, Erdelja (Transilvanije), Hrvatske do Une i južno od Velebita, te Slavonije, Podolije (vraćena Poljskoj), Moreje (Peloponeza) i dijela Dalmacije u korist Venecije. Karlovački mir je u ime osmanske države potpisao veliki vezir Husejn Čuprilić (1679.-1702.). Carigradskim mirom iz 1700. godine Rusija je od Osmanlija dobila grad i luku Azov na Donu, 8 km od Azovskog mora, kojeg su Osmanlije osvojili još 1471. godine.

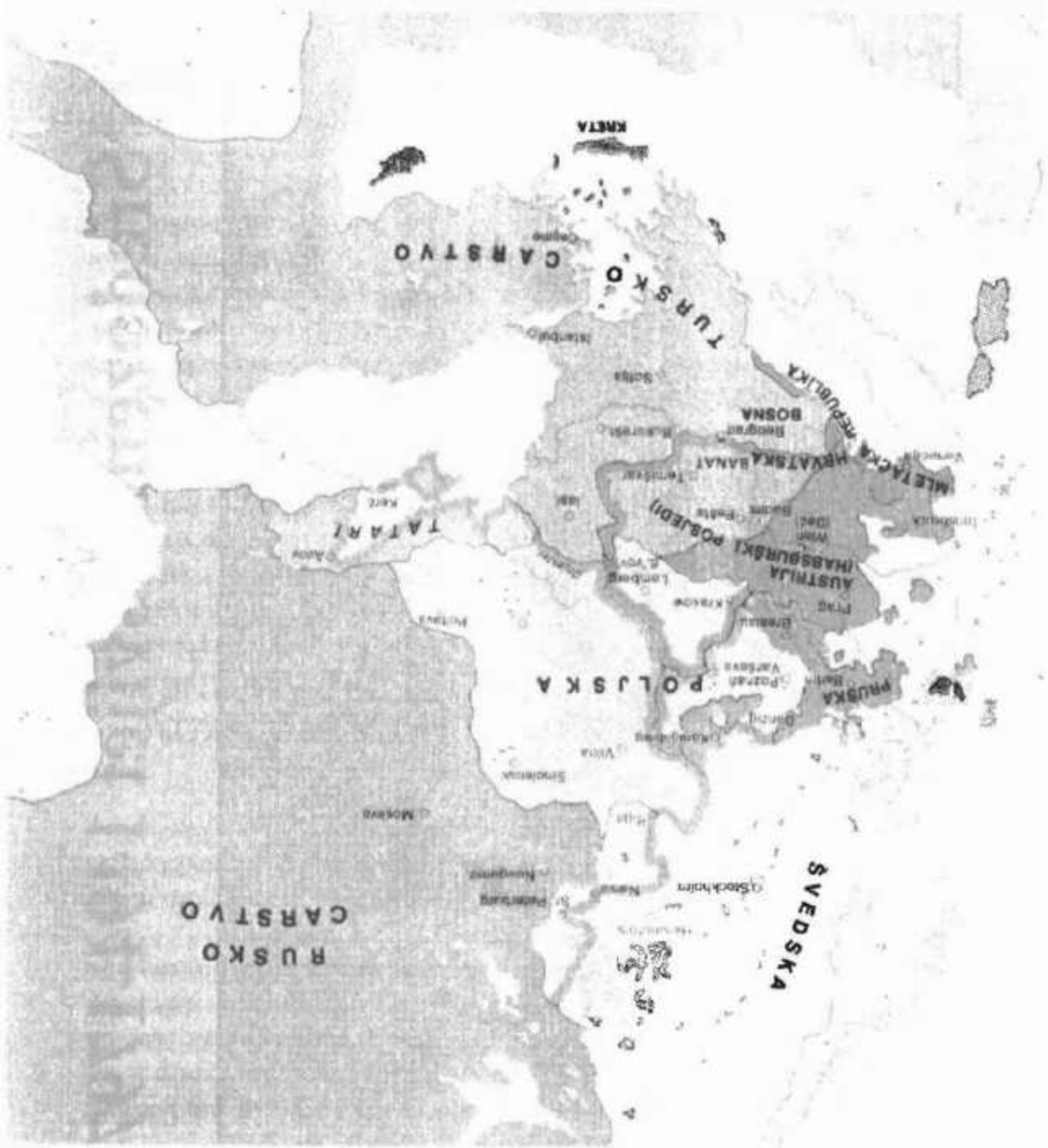
Još od 17. stoljeća osmanska država preživljava veliku ekonomsku krizu. U zemlji dolazi do raslojavanja vojno-feudalne strukture. Nezadovoljne spahije se nerado odazivaju u vojsku, a i jeničari su već poodavno postali nedisciplinirani. Oni su ubili Sultana Osmana II (1618.-1621.), Ibrahima (1640.-1648.) zbacili s prijestolja. Državni deficit je stalno rastao. U zemlji su se proširili korupcija i podmićivanje, a položaji su se sticali novcem. Među pokorenim narodima javljaju se ustanci. Rusko-turski rat iz 1710.-1711. godine

Povijest islama

Sredozemni svijet 1494-1797

Osmansko carstvo, Austrija i Rusija 1648-1795

potakao je Crnogorce i Hercegovce na ustanak. Posljedica toga je *istraga poturica* na Cetinju 1711. godine. Tom prilikom su na Cetinju poružene sve džamije (njih 5-6), 1000 muslimana je pobijeno i protjerano u Nikšić i selo Tuđemile kod Bara. Iste godine (1711.) Rusija je doživjela neuspjeh na Prutu, pa je Porta morala vratiti Azov, a četiri godine kasnije, 1715. godine, ponovo vraćaju Moreju (Peloponez). Nakon što je u taj rat ušla i Austrija, osmanska vojska gubi bitku kod Petrovaradina (1716.). Poslije toga Austrija osvaja Beograd i Šabac (1717.). Sa Požarevačkim mirom koji je uslijedio 1718. godine, Osmanlije gube Srijem, sjevernu Srbiju, Banat i Malu Vlašku u korist Austrije, kao i neka mjesta u Albaniji i Dalmaciji koja preuzima Venecija.

U sklapanju ovoga mira posreduju Engleska i Nizozemska. Od tada se velike zapadne sile sve više upliću u poslove osmanske države. Godine 1736. dolazi do novog rata s Rusijom, a slijedeće godine i sa Austrijom. *Beogradskim mirom* iz 1739. godine Osmanska carevina je povratila Vlašku i krajeve južno od Save i Dunava.

Godine 1768., potpomognuta od Francuske, Porta je ponovo u ratu s Rusijom, ali ovoga puta doživljava poraze i na kopnu i na moru. Taj je rat trajao do 1774. godine kada je završen mirom u *Kučuk Kajnardžiju* kod Dobruđe. Tim mirom Osmanlije su izgubili *Krim* i *Kuban*. Rusima su uz to priznata pokroviteljska prava nad Vlaškom i Moldavijom i nad svim pravoslavnim podanicima osmanske države. Tada je također dogovoreno da Rusi stvore svoje diplomatsko predstavništvo u Istanbulu, a priznato im je i pravo otvaranja konzulata po državi. Nakon sklapanja ovoga mirovnog ugovora, Rusija i Austrija sklapaju savez protiv Osmanske carevine i pregovaraju o njezinoj podjeli, što dovodi do *Dubičkog rata* (1788.-1791.) između Habzburške monarhije i Osmanske carevine, u koji se na kraju uključuje i Rusija. Pod pritiskom vanjskih događaja, a i zbog nespremnosti obje strane za rat, dolazi godine 1791. do sklapanja mira u Svištovu (na desnoj obali Dunava). Naredne godine u Jašiju (Moldavija, Rumunija) Rusija, na temelju ovoga Ugovora, dobija predjele do Dnjestra.

35.18. REFORME KAO POKUŠAJ SPAŠAVANJA CARSTVA (1792.-1876.)

Unutrašnja raslojavanja, otkazivanje poslušnosti spahija i pobune jeničara, te vanjski pritisci, opasnosti i ratovi, stalno su slabili Osmansko carstvo. Od vremena *Sulejmana II* jeničari se počinju ženiti i osnivati svoje porodice, te je nadalje jeničarska vojska popunjavana i obnavljana njihovom djecom. Oni su nastojali da osiguraju privilegije svom potomstvu.

Spahije su željeli da timarski posjedi postanu nasljedni i vlasnički, iako su poodavno mnogi bježali od vojne obaveze. Sultani i najviši državni rukovodioci živjeli su nedoličnim i rasipničkim životom, za što je trebalo dosta novca. Sve je to dovodilo do korupcije. Na sultanovom su dvoru, uz ostale, imali znatan i veliki uticaj i tzv. *Fanarioti* (poput Normana sa sjevera u Španiji), bogati istanbulski Grci. Uticaj ljudi sa dvora postaje sve veći i opasniji, a vlast sultana postaje sve formalnija.

Povijest islama

35.19. REFORME U CARSTVU

Osmanskim carstvom sve više upravljaju veziri i drugi visoki činovnici. U zemlji sve češće dolazi do anarhije. Tako se protiv sultana *Selima III* (1789.-1807.) diže vidinski paša *Osman Pazvanoglu*. On je bio sin *Omerage*, vidinskog vezira, porijeklom Bosanca. Nakon što Omeraga bude ubijen, Osman bježi u Bosnu. Kasnije se pojavljuje i ističe u ratu protiv Austrije i Rusije (1788.-1791.) u Vlaškoj. Po završetku rata vraća se u Vidin, gdje se udružuje s jeničarima i drugim nezadovoljnicima, i ratuje protiv sultana, pri čemu je imao uspjeha. U Bugarskoj je stigao do Ruščuka i Nikopolja (1796.), u Erdelju do Sibinja i u Srbiji do Jagodine i Beograda (1797.). Nakon što se izmirio sa njim, sultan Selim III ga je priznao za vidinskoga pašu 1799. godine. Poslije nekoliko godina (1802. i 1803.) Osman opet dolazi u sukob sa sultanom.

Kada je 1804. godine izbio *Prvi srpski ustanak* Pazvanoglu se ponovo pomirio sa sultanom i namjeravao se boriti na njegovoj strani, ali ga preteče smrt (1807.). Neposredna i najteža posljedica Prvog srpskog ustanka je početak *trećeg genocida nad Bošnjacima muslimanima*. Prema definicijama srpskog historičara i političara *Stojana Novakovića*, to je bilo "generalno trebljenje Turaka iz naroda na području Srbije i Crne Gore".

Godine 1798. došlo je do *Napoleonove invazije Egipta* i prvog napada Francuske na teritorije Osmanskog carstva. Nakon zauzimanja Aleksandrije, osvojen je i Kairo. Godine 1805. sultan Selim III postavlja za namjesnika Egipta *Mehmeda Aliju* (oko 1769.-1849.) koji se istakao u borbama protiv Napoleona. Mehmed Alija je bio albanskog porijekla. Godine 1806. Rusi napadaju na Moldaviju i Vlašku i zbog toga im Selim III objavljuje rat. On provodi reforme u osmanskoj vojsci, te uvodi *Nizami džedid* (novu vojsku). Jeničari nisu zadovoljni reformama, te dižu bunu 1807. godine i svrgavaju Selima III, a kasnije ga, kada je on ponovno pokušao doći na vlast, i ubijaju.

Nakon kratkotrajne vladavine sultana *Mustafe IV* (1807.-1808.) na vlast dolazi *Mahmud II* (1808.1839.). Za vrijeme ovoga sultana, a na temelju odluka *Bečkog kongresa* (1815.), Porta je izgubila Besarabiju u korist Rusije, Jonski otoci su dobili samoupravu, a engleski su brodovi dobili pravo prolaska kroz Dardanele.

Te iste (1815.) godine Srbija je izvojevala pravo na autonomiju koju će sultan *Hattišerifom* (vlastoručnim potpisom) od 3. augusta 1830. godine u potpunosti priznati. Tom potpunom unutarnjom autonomijom *Milošu Obrenoviću* je priznato nasljedno kneževsko dostojanstvo. Srbija je dobila neke nahije, a Srbi stiču pravo da sami biraju mitropolita, da podižu škole, osnivaju štamparije i grade bolnice, srpski trgovci stiču pravo trgovine u cijeloj osmanskoj državi. Srbima je također dato pravo da u Istanbulu drže svoga diplomatskog predstavnika. Turska je vojska u roku od godinu dana morala napustiti Srbiju, a turske su posade ostale stacionirane samo u šest starih tvrđava. Ovaj je Hattišerif dopunjen 1833. godine preciznom odlukom da će danak Srbije Turskoj iznositi 2.300.000 groša. Međutim, sticanje autonomije Srbije 1815. godine, što je kasnije potvrđeno 1830. godine, označilo je početak četvrtog genocida i devastacije Bošnjaka muslimana na tlu Srbije. Prema dopunjenom Hattišerifu iz 1833. godine muslimansko stanovništvo se moralo iseliti iz

srbijskih varoši, a muslimanima je bilo zabranjeno naseljavanje u predgrađima. Između 1862. i 1867. godine vršeno je intenzivno i potpuno iseljavanje Bošnjaka muslimana iz Užica (muslimanskog grada), Šapca, Sokola i Beograda. Turci Osmanlije prognanike naseljavaju u Posavini, gdje za njih podižu dva nova naselja - Gornju i Donju Aziziju (Bosanski Šamac i Orašje). Da ne bi izostali iza braće Srba, Crnogorci u Polimlju pedesetih godina 19. stoljeća vrše nasilno pokrštavanje vasačevičkih muslimana.

I Grčka 1829. godine dobija autonomiju. Mirom u Edirni godine 1829. Porta je, pored Besarabije 1815. godine, sada Rusiji ustupila ušće Dunava i priznala privilegije Vlaškoj i Moldaviji.

U ovako složenoj situaciji Mahmud II provodi reforme. Pošto su se jeničari opirali novim mjerama, ovaj sultan sasvim ukida jeničarsku vojsku 1826. godine koju je osnovao Orhan, i organizira drugu po evropskom uzoru. Reforme u upravi, sudstvu i ekonomskom sistemu nisu bile dovoljne, a nisu ni temeljito provedene. Ove djelimične reforme su izazvale nezadovoljstvo u zemlji, a nisu mogle spasiti Osmansko carstvo od konačne propasti.

Dvadesetih i tridesetih godina 19. stoljeća Bošnjaci čine dvije od tri najveće zablude i grješke na svoju štetu i u korist svojih stoljetnih dušmana Srba i Crnogoraca. Prvu pogrešku čine poslije velike kuge (1813.-1817.) koja je upola pokosila bosansko stanovništvo, a najviše muslimane kako izvještava fra Ivan Jukić, kada bosanski ajani, age, begovi i kapetani, naseljavaju Vlahu - stočare, Srbe i Crnogorce iz Srbije, Crne Gore i Hercegovine u Bosnu i tako mijenjaju demografsku sliku zemlje (u korist Srba). Druga krupna grješka koju čine Bošnjaci je otpor i pobuna protiv sultanovih reformi (Huseinbeg Gradašćević, Gradačac, 1802., Istanbul 1834.). Početkom 1831. godine Gradašćević zauzima Travnik i zahtijeva od sultana da prestane sa provođenjem reformi.

U julu 1831. godine Husein kapetan je pobijedio sultanovu vojsku kod Lipljana (Kosovo) i proglašava se bosanskim vezirom. Gradašćevićeva pobuna ugušena je vojnim porazom bosanske vojske 1832. godine. Posljedice ove pobune su bile višestruko štetne i opasne. Prije svega zato što su se Bošnjaci pobunili protiv osmanske vlasti. Osmanima se u gušenju pobune pridružuje Srbija Miloša Obrenovića, najopasniji neprijatelj Bosne i Bošnjaka. Za to učešće u gušenju pobune sultan nagrađuje Obrenovića *Radevinom*, *Jadrom* i *Starim Vlahom*. U gušenju te pobune Turci su protiv Bosne okrenuli Hercegovinu Alipaše Rizvanbegovića i od tada se Hercegovina na svaki način, pa i politički, suprotstavlja Bosni. Hercegovina će postati poseban *vilajet*, a i Bosna u imenu, od dolaska Austro-Ugarske, umjesto jedne riječi dobija tri riječi. Konačno, Turska je kao kaznu Bosni u periodu od 1832. do 1850. godine uništila bosansku političku i državotvornu elitu: age, begove, ajane i kapetane od čega se Bosna nikada nije oporavila. Od pobune Gradašćevića korist su jedino imale Srbija i Crna Gora. Godine 1831. protiv sultana se diže i Mehmed Alija, namjesnik egipatski. Mirom u Kutahiji od 1833. godine sultan je priznao Mehmeda Aliju za egipatskog *hadija* (nasljednog potkralja).

Povijest islama

35.21. SULTAN ABDUL-MEDŽID (1839.-1861.)

Za vrijeme vladavine ovog sultana ruski car *Nikolaj* predlaže 1844. godine Engleskoj da se *bolesnik na Bosforu* raskomada. Po tom planu Balkan bi pripao Rusiji, Egipat i otok Krit Engleskoj, dok bi Istanbul postao slobodan grad. Iako su i jedna i druga velesila imale pred očima svoje interese, Engleska ipak nije pristala na ruski prijedlog jer je bila sigurnija da se Osmanska carevina nalazi u Dardanelima nego Rusija.

Godine 1853. Rusi prelaze lijevu pritoku Dunava *Prut* i zauzimaju *Vlašku* i *Moldaviju*. Osmanlije ultimativno traže da se Rusija povuče, ali Rusi to ne čine, već na to odgovaraju bombardiranjem *Sinopa*. Tako je započeo tzv. *Krimski rat* (1853.-1856.). U martu 1854. godine *Porti* se pridružuju, sklopivši s njom ratni savez, *Engleska* i *Francuska* i objavljuju Rusiji rat. U januaru 1855. godine Osmanskoj carevini se pridružuje i kraljevina *Sardinija*. *Francuska* i *engleska* flota ušle su u *Crno More*, dok se *francuska* i *engleska* kopnena vojska iskrcava kod *Varne* i *Eupatorije* radi osvajanja *Sevastopolja*. Nakon 11 mjeseci odbrane Rusi su u septembru 1855. godine morali napustiti *Sevastopolj*. Krajem novembra iste godine oni od Osmanlija uzimaju *Kars*. Zadovoljan tim uspjehom, ruski car *Aleksandar II* pristade na pregovore koji su završeni potpisivanjem *Mirovnog ugovora* u Parizu 30. marta 1856. godine. Rusiji su vraćeni *Sevastopolj* i neka druga mjesta, dok joj je oduzeta južna *Besarabija* i vraćena *Moldaviji*. Pored toga, Rusija se morala odreći protektorata nad dunavskim kneževinama, koje su i nadalje ostale pod suverenitetom sultana. Osmanskoj carevini je vraćen *Kars*. Pod pritiskom Engleske i Francuske sultan *Abdul-Medžid I* je morao izdati novu povelju o reformama *Hattihumajun* od 18. februara 1856. godine prema kojoj su kršćanima u Osmanskoj carevini garantirane vjerska, građanska i politička ravnopravnost s muslimanima. Strani su državljani stekli pravo posjedovanja nakretnina na području osmanske države. Poveljom su predviđene i druge mjere radi unaprjeđenja privrede uopće i modernizacije države. Odredbe *Hattihumajuna* uključene su i u *Pariski mirovni ugovor* od 1856. godine.

U drugoj polovini 19. stoljeća sve se više rasplamsavala borba naroda na Balkanu radi njihovog potpunog oslobođenja od sultanove vlasti. Godine 1859. ujedinile su se *Vlaška* i *Moldavija*, *Porta* je htjela intervenirati, ali se tome usprotivila Rusija, pa je Osmanska carevina godine 1861. morala priznati nezavisnu Rumuniju. Te je godine, pod pritiskom Francuske, *Porta* morala dati autonomiju i Libanu. Naredne godine, 1862., dolazi do sukoba između beogradskog stanovništva i osmanskog garnizona u Beogradu. Osmanlije zatim bombardiraju Beograd. U sporu između Srba i Osmanlija 1867. godine interveniraju evropske velesile, te dolazi do povlačenja turskih posada iz Beograda i drugih utvrđenih gradova u Srbiji.

Godine 1865. u Osmanskoj carevini dolazi do osnivanja tajnog revolucionarnog društva *Nove Osmanlije* s ciljem sprovođenja korijenitih reformi u zemlji i uvođenja parlamentarnog oblika vladavine. Prevratom od 1876. godine oboren je sultan *Murat V* (1876.) koji je vladao samo nekoliko mjeseci. Tradicionalno dvorska klika proglasila ga je liberalom i svrgla. *Murat V* je doživotno bio interniran u jednoj istanbulskoj sultanskoj palači.

Povijest islama

35.21. AUTOKRACIJA SULTANA ABDUL-HAMIDA II

Nakon što je svrgnut Murat V na vlast je doveden sultan Abdul-Hamid II je po dolasku na vlast objavio prvi Osmanski ustav, ali ga je već 1878. godine ukinuo. Osim toga, raspustio je parlament i nastavio vladati kao pravi autokrata.

Hercegovački ustanak od 1875. godine dao je balkanskim narodima snažan podstrek za borbu i u aprilu 1876. godine dolazi do ustanka i u Bugarskoj. U junu iste godine u rat protiv Porte ulaze Srbija i Crna Gora. Iza toga slijedi *rusko-turski rat* (1877.-1878.), u kojem je Osmanska carevina poražena. Trećeg marta 1878. godine dolazi do sklapanja mira između Rusije i Osmanske carevine u *San Stefanu* (*Ješilkoy*, predgrađe Istanbula). Prema ovom ugovoru o miru Porta je priznala potpunu nezavisnost *Srbiji*, *Crnoj Gori* i *Rumuniji*, uz njihova teritorijalna proširenja na svoju štetu. Bugarskoj je, pored istočne *Rumelije*, dodijeljena još *sofijska oblast* i veliki dio *Makedonije*. Obrazovana je tzv. *Velika Bugarska Autonomna Kneževina* koja je trebala biti u vazalnom odnosu prema sultanu. *Bosfor* i *Dardaneli* postali su prohodni za trgovačke brodove svih neutralnih zemalja. Rusija je od Osmanske carevine dobila *Besarabiju*, *Kars*, *Ardahan* i *Batum*. Uz to se osmanska država obavezala da Rusiji plati veliku ratnu odštetu.

Ovu priliku teritorijalnog proširenja i sticanje potpune nezavisnosti Srbija i Crna Gora koriste za petu devastaciju i peti genocid nad muslimanima na tlu Srbije, posebno južnim krajevima Srbije, istočne Hercegovine i Crne Gore. Naime, *Nikšić* do tada turski vilajet, postaje crnogorski, pa se iz njega cijelo muslimansko stanovništvo iselilo u Bosnu i Tursku. Teritorije koje su tada pripale Srbiji - okruzi *Niš*, *Pirot*, *Toplica* (*Prokuplje*) i *Vranje* naseljeni velikim dijelom muslimanima (Turci i Albanci) bili su, genocidom i devastacijom, od njih očišćeni. Svi su se milom ili silom morali iseliti. Toliko su ti krajevi bili opustošeni da je poljoprivreda juga Srbije bila dovedena u pitanje, ali mržnja je bila jača od koristi i interesa. To što se Srbija na Berlinskom kongresu obavezala na poštivanje prava muslimana na slobodu vjeroispovijesti ništa nije pomoglo.

Sanstefanskim mirovnim ugovorom nisu bile zadovoljne *Srbija*, *Njemačka*, *Austro-Ugarska* i *Grčka*. Zbog toga ubrzo dolazi do sazivanja *Berlinskog kongresa* koji se održavao od 13. juna do 13. jula 1878. godine. Tada dolazi do revizije klauzula Sanstefanskog ugovora. Na osnovu odluka Berlinskog kongresa *Srbija* i *Crna Gora* postaju nezavisne i znatno proširuju svoj teritorij. *Bosanski vilajet* je podijeljen tako da je područje Bosne i Hercegovine dobila Austro-Ugarska, dok je *Novopazarski sandžak* i nadalje ostao u sastavu Porte.

Uspostavljene su autonomne kneževine *Bugarske* i *Istočne Rumelije*. *Rumuniji* je potvrđena nezavisnost stečena 1861. godine. U zamjenu za teritorij koji je od nje dobila Rusija, *Rumuniji* je data sjeverna *Dobrudža*. Plovidba Dunavom od Dnjeptra postaje slobodna, ali pod međunarodnom kontrolom. Ubrzo nakon gubitka zemalja na Balkanu, Osmanska carevina gubi *Tunis* 1881. godine, *Egipat* 1882. i *Krit* 1897.

Poslije gubitka tih zemalja i poslije Berlinskog kongresa Osmanska carevina postaje još zavisnija od stranog kapitala. Državne finansije doživljavaju slom. *Upravu otomansko-*

ga *javnog duga* preuzimaju predstavnici evropskih vjerovnika. Njemački vojni instruktori nastavljaju obučavati osmansku vojsku, Francuzi osnivaju svoje banke, a Englezi, Francuzi i Nijemci dobivaju koncesije za gradnju željeznica u Osmanskoj carevini.

Na odluku Berlinskog kongresa o okupaciji Bosne i Hercegovine u Bosni izbija (juli - oktobar) četveromjesečni organizirani otpor za čije je gušenje austrijska carevina morala angažirati trećinu vojske. Taj otpor Austro-Ugarskoj je bila treća velika zabluda Bošnjaka u 19. stoljeću zato što su se s tom okupacijom složile sve evropske zemlje, pa i sama Turska. Drugo, Austro-Ugarska je bila posljednja pravna država na Balkanu koja je svim ljudima garantirala osnovna prava vjersko-duhovna, biološko-fizička i materijalno-imovinska. Treće, da Bosna nije pala pod okupaciju Austrije pala bi u čeljusti Srbije, Crne Gore i Rusije. Kroz otpor Austriji dokrajčena je muslimanska politička i državotvorna elita. Od naroda koji je imao najviši stupanj kulture i civilizacije i koji je poznao tri jezika (turski, arapski i perzijski) muslimani su se najedanput povukli iz javnog života, prestali su slati djecu u škole *da se ne povlaše*. Ubrzo po dolasku Austro-Ugarske vlasti, zbog straha od strane kulture, civilizacije, religije i tradicije, nastaje masovno iseljavanje Bošnjaka muslimana u *Tursku, Sandžak, Makedoniju* i na *Kosovo* gdje je Porta držala vlast. Tako je, prema popisu stanovništva iz 1879. godine, Bošnjaka bilo 39%, a 1910. 32%, dakle 7% manje. Uglavnom, sve poteze u 19. stoljeću muslimani su vukli na svoju štetu i u korist Srbije i Crne Gore. To je, ustvari, i period šestog genocida i devastacije nad Bošnjacima muslimanima za koji smo i mi sami djelomično krivi jer smo se suprotstavljali Austriji na svoju štetu, u korist Srbije.

Ne samo u Bosni, već i u istočnoj Rumeliji 1885. godine dolazi do ustanka a onda do pripajanja Bugarskoj. Godine 1894. buknuo je ustanak u Ermeniji, a dvije godine kasnije 1896. dolazi do ustanka na Kritu i do uplitanja Grka koji doživljavaju poraz. Velike evropske sile interveniraju i otok Krit dobija autonomiju.

Godine 1906.-1907. dolazi do spontanih pobuna i na tlu današnje Turske u Erzerumu, Trabzonu i drugim gradovima Anadola. Došlo je do pobune i među vojnicima. Pokret *Novih Osmanlija* surovo je likvidiran. Međutim, protivnici režima okupili su se u pokretu *Mladih Turaka*. Akcije *Mladih Turaka* podržali su i nesamostalni narodi - Arapi, Ermenci i Makedonci. Potkraj 1907. godine na sastanku svih revolucionarnih organizacija odlučeno je da se digne oružani ustanak (23. jula 1908.) *Mladoturci* su preuzeli vlast u *Selaniku (Solunu)* i nekim drugim gradovima. *Abdul-Hamid* bi prisiljen da reuspostavi Ustav iz 1878. godine i pristade na saziv parlamenta. U aprilu 1909. godine je, uz pomoć oficira istanbulskog garnizona, izvedena kontrarevolucija. *Mladoturci* upućeni iz Soluna brzo ugušuju kontrarevoluciju i svrgavaju *kravog sultana* Abdul-Hamida II. Za novog vladara parlament je izabrao *Mehmeda V* (1909.-1918.). Do 1912. godine Abdul-Hamid je bio interniran u *Selaniku*, a onda u Istanbulu i Magneziji, gdje je i umro 1918. godine. U vrijeme Abdul-Hamidove vladavine Austro-Ugarska je 7. oktobra 1908. godine proglasila aneksiju Bosne i Hercegovine. To je naišlo ne samo na negodovanje naroda ovih krajeva, već i na proteste i protivljenje drugih država. Osmanska carevina je u početku protestirala, pa je Austro-

Povijest islama

Ugarska 26. februara 1909. godine sklopila sporazum prema kojem je Porta kao kompenzaciju za okupaciju Bosne i Hercegovine dobila 2,5 miliona funti sterlinga. Prema tom sporazumu Austro-Ugarska je evakuirala svoje trupe koje je držala u *Novopazarskom sandžaku*. U martu 1909. godine aneksiju Bosne priznala je i Rusija, a uskoro, pod pritiskom velikih sila, i Srbija. Koristeći sve unutarnje slabosti Osmanske carevine Italija je Porti objavila rat 1911. godine. Te godine se njezina vojska iskrcala u Libiji. Slijedeće 1912. godine je Osmanska carevina morala sa Italijom sklopiti mir i priznati joj suverenitet nad *Tripolisom* i *Kirenaikom*. Otpor domaćeg stanovništva pod vodstvom *Senusija* protiv Italijana nastavljen je i nakon sklapanja mira.

35.22. BALKANSKI RATOVI

PRVI BALKANSKI RAT

Da bi potpuno istisnule *Osmansku carevinu s Balkanskog poluotoka*, balkanske su zemlje sklopile međusobni savez. Podstrek za takvu akciju dala im je Italija ratom u Libiji 1911. godine. U februaru 1912. godine sklopljen je ugovor o savezu između Srbije i Bugarske. Zatim je uslijedio savez između *Bugarske* i *Grčke*, i najzad, između Srbije i Crne Gore. Posredstvom Rusije, balkanske su zemlje tražile od Porte da sprovede reforme koje bi se odnosile na kršćansko stanovništvo. Nesloga među velikim silama, unutarnja previranja u Osmanskoj carevini i odlučnost balkanskih zemalja da se bore, dovele su do *Prvog balkanskog rata* (1912.-1913.). Prvo je u rat ušla Crna Gora (8. oktobra 1912.) napadom prema Skadru. Ostale su balkanske zemlje sultanu postavile ultimatum zahtijevajući reforme i demobilizaciju vojske. Nakon što je Osmanska carevina taj ultimatum odbila, rat su joj 17. oktobra 1912. godine objavile Srbija i Bugarska, a najzad, 18. oktobra 1912. i Grčka.

U Evropi su očekivali da će iz ovog rata Osmanska carevina izaći kao pobjednica. Međutim, ta se predviđanja nisu ostvarila. Prema 578.000 savezničkih vojnika Osmanska carevina je na ratište izvela 307.000 ljudi. Balkanske su države diplomatski dobro pripremile rat i nijedna od velesila nije se umiješala u ovaj sukob. U odlučnoj bitki 23. i 24. oktobra 1912. godine kod Kumanova, Prva srpska armija razbila je osmansku vojsku koja se, preko Skoplja i Prilepa, povukla prema Bitolju, a 26. oktobra 1912. godine zauzeto je i Skoplje. Nakon pobjede na Bakarnom gumnu i kod Bitolja srpska je vojska uništila osmansku Vardarsku armiju. U međuvremenu se preko Novopazarskog sandžaka srbijanska vojska spojila s crnogorskom vojskom. Nakon što je zauzela Kosovo, srbijanska vojska prodrla je do Jadranskog mora, 18. novembra osvojen je Lješ, a 29. novembra 1912. godine Drač. Bugari dopiru skoro do pred sam Istanbul. Grđi su 9. novembra 1912. godine od Osmanlija uzeli Selanik (Solun).

Crnogorska je vojska opsjela Skadar i zauzela dio Novopazarskog sandžaka, te Metohiju. U roku od mjesec dana Osmanska carevina je izgubila sve posjede koje je još držala na Balkanu: Novopazarski sanžak, Kosovo, Metohiju, Makedoniju, Albaniju i dijelove Trakije. Primirje je sklopljeno 3. decembra 1912. godine, ali je rat nastavljen.

Povijest islama

Bugari su 26. marta 1913. godine osvojili Edirnu, a Crna Gora Skadar 23. aprila 1913. godine. Tada je ponovo sklopljeno primirje i nastavljani pregovori u Londonu. Pod pritiskom evropskih velesila Srbija je morala napustiti Albaniju, a Crna Gora Skadar. Mir je sklopljen u Londonu 30. maja 1913. godine. Osmanska država se morala odreći posjeda na Balkanu zapadno od linije Midijske (grad na Crnom moru) - Enos, (grad i pristanište na ušću rijeke Marice u Egejsko more). Velesile su se složile da naknadno utvrde granice nove države na Balkanu - Albanije.

DRUGI BALKANSKI RAT

Kako su Bugari tražili cijelu Makedoniju za sebe, Srbija i Grčka 13. maja 1913. godine sklapaju savez protiv Bugarske, u kome im se pridružuje i Crna Gora. Već 30. juna 1913. godine Bugarska, bez objave rata, započinje neprijateljstva. U bitki na Bregalnici, od 30. juna do 7. jula 1913. godine, srpska i crnogorska vojska su najprije odbile napad Bugara, pa su onda prešle u ofanzivu i porazile bugarsku vojsku.

Na jugu, kod Kukuša, Bugare su porazili Grci, a 10. jula 1913. godine u rat protiv Bugarske ulazi i Rumunija, čija vojska prodira skoro do Sofije. U rat su se 22. jula 1913. godine umiješali i Osmanlije povrativši grad Edirnu. U situaciji u kojoj su se našli, Bugari su bili prisiljeni položiti oružje. Tako je 10. augusta 1913. godine sklopljen mir u Bukureštu. Prema klauzulama *Mirovnoga ugovora*, Makedonija je podijeljena između Srbije i Grčke, dok su Rumuni od Bugara dobili južnu Dobrudžu. Posebnim ugovorom od 29. septembra 1913. godine Bugarska je priznala osmanskoj državi grad Edirnu. Tako je završen *Drugi balkanski rat*.

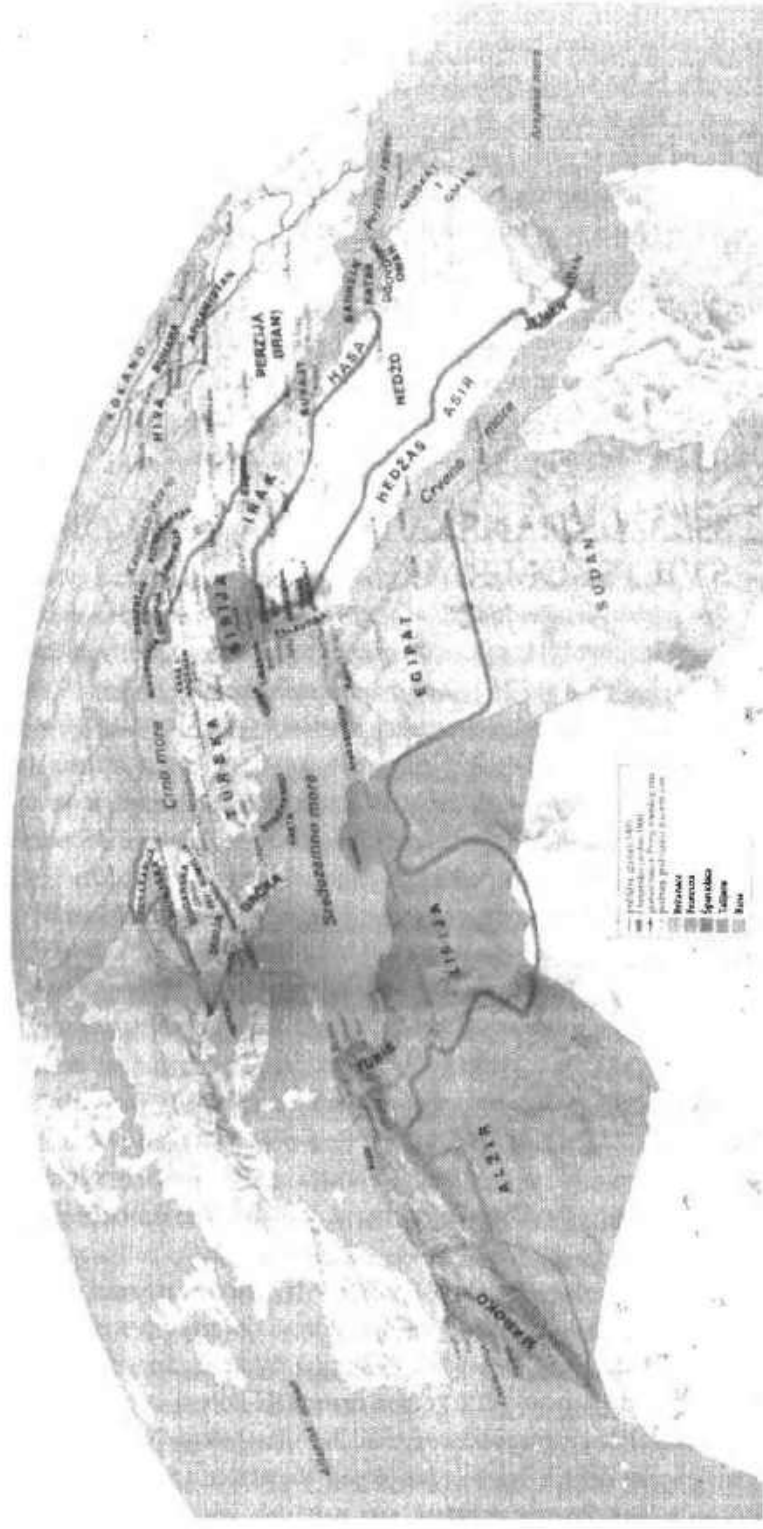
Osnovne posljedice dvaju balkanskih ratova su gubitak skoro svih osmanskih teritorija i pokrajina na Balkanu kao što su *Novopazarški sandžak*, Kosovo, Metohija, Albanija i dijelovi Trakije.

To je što se tiče Osmanske carevine, a što se tiče Bošnjaka muslimana, kao posljedica balkanskih ratova, za njih je nastupio *sedmi genocid* na području Sandžaka i Crne Gore, kao i pokušaj nasilnog pokrštavanja muslimana u Plavu i Gusinju. To je bio *sedmi genocid nad Bošnjacima muslimanima*, a prvi nad Sandžaklijama, zato što nije postojala vlast koja bi ih zaštitila kao što je do tada činila Turska.

Tako su postepeno, ali u kontinuitetu, od prije tri stotine godina vršeni genocidi nad Bošnjacima muslimanima. Primjera radi, u Beogradu, nekada tipičnoj tursko-muslimanskoj čaršiji, danas postoji samo jedna džamija - diplomatsko-politička *Bajrakli džamija*. Prema *Sejhatnami Evlije Čelebije* u *Valjevu* je bilo nekada 10 džamija i jedan hamam, u *Smederevu* 24 džamije, dvije medrese, tekija i hamam, a u kućama kupatila. U *Sremskoj Mitrovici* bilo je 12 džamija, 6 mesdžida te 5 medresa. U *Čačku* je bilo 7 džamija, 3 medrese, 10 tekija, dva javna hamama i jedan karavan-saraj. U *Beogradu* Čelebija bilježi 270 džamija, 12 mesdžida, 7 hamama, 3 turbeta, 160 saraja, 6 karavan-saraja, 21 han i jedan imaretski han. Prema istim podacima, u *Kruševcu* je bilo 9 džamija, *Zemunu* jedna džamija i 6 mesdžida. U *Požegi (Ulžickoj)* 10 džamija, u *Cerniku (Gradišku)* 21 džamija s mihrabom,

Povijest islama

Raspad Osmanskog carstva 1800-1923

jedna tekija i jedan hamam, u *Vukovaru* 5 bogomolja i prijatna džamija, u *Osiijeku* 66 džamija, 14 mahalskih mesdžida, 4 tekije, divan hamam, jedan karavan-saraj, u *Hercegovinom* je bilo 46 džamija, 44 mesdžida i dvije medrese, u *Somboru* 14 muslimanskih bogomolja, od kojih se ističe *Pašina džamija*. U pet se obavlja džuma namaz, a ostale su mahalski mesdžidi. Tu postoje i dvije medrese za učenike, dvije tekije, 6 osnovnih škola za malu djecu i dva hana za putnike namjernike, te jedan hamam koji dušu osvježava. U *Bečeju* je bila dobra džamija, jedna medresa, tri osnovne škole, jedna tekija i jedan hamam. Muslimani Bečaja su uglavnom bogati trgovci. U *Vršcu* su 3 džamije, jedna medresa, jedna tekija, dvije osnovne škole, jedan hamam i dva hana. Sve ovo govori da je u navedenim mjestima, gradovima, pa čak i selima, nekada bilo mnogo muslimana i njihovih sakralnih i kulturno-civilizacijskih objekata. Uglavnom, sve je to kroz prvih sedam genocida nad muslimanima Balkana porušeno i dokrajčeno.

35.23. OSMANSKA DRŽAVA U PRVOM SVJETSKOM RATU

Prvi svjetski rat između sila *Antante* i *Trojnog saveza*, izazvali su Srbija i Srbi, *Sarajevskim atentatom* 28. juna 1914. godine. Austro-Ugarska zbog toga Srbiji postavlja ultimatum 23. jula 1914. godine, a već 28. jula objavljuje rat. Nakon toga, Njemačka 1. augusta objavljuje rat Rusiji, a 3. augusta Francuskoj. Engleska 4. augusta objavljuje rat Njemačkoj, a 5. augusta Crna Gora Austro-Ugarskoj, a Austro-Ugarska istoga dana objavljuje rat Rusiji. Italija, na iznenađenje svih, proglašava neutralnost. Osmanska država je ušla u rat 29. oktobra 1914. godine na strani centralnih sila u nadi da će moći očuvati svoje posjede i otoke u Egejskom moru.

U februaru 1915. godine Osmanlije su pokušali osvojiti Suecki kanal, ali im to ne polazi za rukom. Pri pokušaju da se povežu sa Rusijom kroz *Dardanele* saveznici su doživjeli poraz kod *Čanakalea*. Ipak, saveznici su se 25. aprila 1915. godine iskrcali u *Galipolju*. Nakon uspostave kontakta između *Nijemaca* i *Osmanlija* preko Srbije i Bugarske saveznici su se krajem 1915. i početkom 1916. godine morali povući iz Galipolja u Solun.

Tokom 1915. godine Bugarska ulazi u rat na strani Trojnog saveza, a Italija na strani sila Antante. U januaru 1916. godine Rusi prelaze u ofanzivu na *Kavkazu* i zauzimaju *Erzurum*, *Trabzon* i *Erzindžan* tokom februara, marta i aprila. Iste godine osmanska država poduzima neuspjelu ofanzivu na Suedu. Osmanlije su do kraja godine poluotok Sinaj morali ustupiti Englezima.

Međusobnim ugovorom od 4. marta 1916. godine saveznici su podijelili Osmansko carstvo. Rusija je dobila Istanbul s moreuzima i sjeverni dio turske Ermenije, Englezi Iran (englesko-ruske trupe), a Englezi i Francuzi Palestinu. Sporazumom između Engleske i Francuske od 15. maja 1916. godine Francuska dobiva slobodu akcije u južnom dijelu turske Ermenije i jugozapadnom Anadoluu, a Engleska u Iraku. Predviđeno je formiranje nove arapske države Transjordanije pod engleskom i Sirije pod francuskom upravom. Irak su tokom Prvoga svjetskog rata zaposjele engleske trupe, a poslije rata, prema

Povijest islama

odlukama konferencije u San Remu od 25. aprila 1920. godine, on je ostao pod njihovom upravom. U *Hidžazu* je 1916. godine šerif *Husejn* proglasio samostalnost i odvojio se od osmanske države. U rat 28. augusta 1916. godine, na strani saveznika, ulazi i Rumunija, ali doživljava težak poraz. Na stranu saveznika 6. aprila 1917. stupaju i Sjedinjene Američke Države, a u junu i Grčka.

Poslije *Oktobarske revolucije* Rusija izlazi iz rata i sklapa sa silama Trojnog saveza mirovni ugovor 15. decembra 1917. godine. Probojem solunskoga fronta u **septembru 1918. godine, raspada se Austro-Ugarska**. Osmanska država je 30. oktobra 1918. godine izbačena iz rata, a 11. novembra 1918. godine najzad je kapitulirala i Njemačka. Tako je završen Prvi svjetski rat.

Poslije raspada Austro-Ugarske i povlačenja Turaka sa Balkana 1. decembra 1918. godine formira se nova država - *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca* u koju ulaze Srbija, Makedonija, Crna Gora, Bosna, Hrvatska i Slovenija, a u kojoj se samo Srbi, Hrvati i Slovenci državotvorni narodi.

Kraj *Prvog svjetskog rata* i stvaranje *Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* za Bošnjake muslimane je početak **osmog genocida** koji traje od 1918. do 1941. godine. Genocid nad Bošnjacima se ispoljava kroz naziv države (SHS), ime jezika (srpskohrvatski) i oduzimanje preko milion hektara obradive zemlje tzv. Agrarnom reformom od 6. januara 1919. godine, klanje i ubijanje šest stotina muslimana 7. februara 1924. godine u selu *Šahovići* u *Bjelopoljskom srezu* u *Sandžaku*, preko tri hiljade vansudskih i neotkrivenih, a dobro poznatih ubistava, što su ih nad muslimanima tokom dvadesetih godina ovoga stoljeća počinili kraljevi komite. Tim naručenim, sistemskim i planskim ubistvima mijenja se etnička slika istočne Hercegovine na štetu muslimana, a u korist Srbo-Crnogoraca.

35.24. RAĐANJE KEMALOVE REPUBLIKE TURSKJE

Nakon kapitulacije osmanske vojske i primirja u *Mudrosu* (30. oktobra 1918. godine) na otoku *Limnosu*, flota Antante ulazi u Dardanele. Istanbul je stavljen pod nadzor savezničkih komesara - engleskih, francuskih i italijanskih. Kasnije su i grčke trupe optočele sa okupacijom *Anadola* (*Male Azije*), poluotoka u zapadnom dijelu Azije, zapljuskivanog vodama Crnog, Mramornog, Egejskog i Sredozemnog mora, sa površinom oko 500.000 km², odnosno 2/3 današnje Turske. *Anatoli* na grčkom jeziku znači *istok*. Ovakav dušmanski postupak saveznika dovodi do snažnog oslobodilačkog pokreta u Turskoj. Na kongresu u Sivasu *Mustafa Kemal* je izabran za vodu pokreta. U Istanbulu se u januaru 1920. godine sastaje novi Medžlis koji traži reuspostavu integriteta osmanske države. Englezi 16. marta 1920. godine vrše okupaciju Istanbula, raspuštaju Medžlis i hapse prvake oslobodilačkog pokreta. Na inicijativu Mustafe Kemala bira se novi Medžlis i sastaje 23. aprila 1920. godine, te se tako u Ankari obrazuje nova vlada, nezavisna od sultana, na čelu Mustafom Kemalom.

Posljednji osmanski sultan *Mehmed VI* (1918.-1922.) šalje vojsku protiv Kemala, ali je on pobjeđuje. Nakon neuspjeha sultanove vojske, u akciju stupaju saveznici. Iz Izmira

Povijest islama

Grci prodiru u unutrašnjost zemlje. Otpor turskog naroda postaje sve žešći, posebno nakon što je sultanova vlada potpisala 10. augusta 1920. godine ugovor u *Sevru* (predgrađu Pariza). Nakon stanovitog otpora, sultanovi predstavnici su potpisali sljedeće tačke:

- 1) Saveznici će okupirati Istanbul, Bosfor i Dardanele, kojima će upravljati međunarodna komisija;
- 2) Ponovo se u Turskoj uvode kapitulacije;
- 3) Cijela se turska flota ima predati saveznicima, a kopnena vanjska ne smije imati više od 50.000 ljudi;
- 4) Turska ustupa Grčkoj Trakiju s Galipoljem do linije Čataldža, Izmir i Egejske otoke, osim Dodekaneza s Rodosom koji pripadaju Italiji;
- 5) Francuska je dobila Siriju i Adanski vilajet u Maloj Aziji, a Engleska Palestinu i Irak;
- 6) Istočna Turska (Ermenija) postaje nezavisna država;
- 7) Kurdi dobivaju autonomiju;
- 8) Turska je priznala engleski protektorat nad Egiptom i englesku aneksiju otoka Kipar. Turski je parlament odbio da ratificira Sevrski ugovor.

Turska vojska pod komandom Mustafe Kemalpaše nanosi Grcima 1921. godine nekoliko težih poraza. U ofanzivi na čelu sa generalom *Papulasom* grčka vojska 30. marta 1921. godine zauzima Afyon i Karahisar. U tri pokušaja da zauzmu Ineni Grci nisu uspjeli, pa se Papulas morao povući i iz Afijona 10. jula 1921. godine. Grci su ponovo krenuli u ofanzivu preko Kutahije i opet zauzimaju Afyon. Ismetpaša je hrabro držao svoje položaje i postojala je opasnost da mu vojska bude opkoljena i uništena. Tada iz Ankare dolazi Mustafa Kemalpaša i naređuje povlačenje iza željezničke pruge. S vojskom se povlače i muhadžiri iz sela koja su popalili Grci. U jednom od posljednjih vozova iz Eski-Šehira prema Ankari bio je Mustafa Kemalpaša. On je neprestano studirao kartu ratnih operacija. Iza rijeke Sakaryz, koja se ulijeva u Crno more, opkoljena baruštinama, u malaričnom području, obrazovana je nova odbranbena linija. Radilo se o sveopćoj odbrani u kojoj su učestvovalе žene i djeca. Žene su na volovskim kolima prevozile municiju, dječaci su borbama donosili vodu, a djevojčice su kod kuće plele čarape za vojsku. Kod Eskišehira Grci su izvojevali pobjedu. Nakon toga nastaje jednomjesečni zastoj i turska je vojska to dobro iskoristila. Iako slomljenog rebra, Kemal Mustafapaša je bio stalno među vojnicima. Konačno, 23. augusta 1921. godine počela je bitka na fronti dugoj 100 km. Na nekoliko mjesta Grci su osvojili Karadag, pa i Čaldag. Pred zoru 7. septembra 1921. godine Ismetpaša oslobađa Čaldag. Nastaje preokret. Grčka vojska se povlači, a vraćen je i Karadag. Turska vojska zauzima i most na rijeci Sakaryaz. Nakon 22 dana general Papulas naređuje opće povlačenje svoje vojske. Bilo je to 13. septembra 1921. godine. Grci su tako izgubili rat, a time i nadu za obnovu Bizanta.

U narednoj, 1922., godini grčka je vojska potpuno razbijena i, nakon gubitka zapadnog Anadola sa Izmirom, natjerana je u more. U oktobru 1922. sklopljeno je primirje u Mudanyı (na obali Mramornog mora, sjeverozapadno od Burse). Mirovnim ugov-

Povijest islama

orom u Lozani od 24. jula 1923. godine priznata je nezavisnost nove Turske. Vraćeni su još Trakija do rijeke Marice, s Edirnom i okolinom, sva područja u Anadolu (sa Izmirom), i zapadna Ermenija. Turskoj je priznat i suverenitet nad Bosforom i Dardanelima. Kapitulacije su ukinute. Ustanova *sultanata* je ukinuta 1. novembra 1922. godine, a posljednji sultan, Mehmed VI, zatražio je pomoć od Engleza 7. novembra 1922. godine. Sultan se sa sinom *Ertogrulom* sklonio na jedan engleski brod i otputovao na Maltu, a odatle u Sanremo, gdje je i umro 1926. godine. Na halifsku stolicu došao je *Abdul-Medžid II*, ali ne zadugo. *Hilafet* je ukinut 3. marta 1924. godine, koji je od 1517. do 1924. godine, dakle 407 godina, bio u tursko-osmanskim rukama. U tom se periodu izredalo 29 halifa. Halifski prijestol bilo je posljednje što je još podsjećalo na osmanlijsku državu koje je već ranije nestalo. Od 3. marta 1924. godine pa do danas traje najdulji *fasile-i-hilafet* - stanje bez hilafeta i halife.

35.25. KULTURA I CIVILIZACIJA U DOBA OSMANSKOGA CARSTVA

Osmansko carstvo je trajalo više od šest stoljeća i rasprostiralo se na tri kontinenta Aziji, Africi i Evropi. U njemu se sliilo dvadeset nekadašnjih kraljevskih kruna sa 40 pokrajina. Od svih muslimanskih naroda, razne turske dinastije, počevši od Tulunijja i Ihšidijja u Egiptu, od polovine 9. stoljeća, preko Ejlekija, Gaznevijja, Seldžuka, Turaka, Čerkeza, Turaka Memluka, Benu Taghalaka, Šahova Harezma do Turaka Osmana turske dinastije, od prije 1050 godina igraju glavnu ulogu u društveno-političkom i državno-pravnom životu svijeta islama u povijesti. Uostalom, Turci su, uz Arape, jedini narod iz plemena Kurejš, koji su punih 407 godina davali halifu - nosioca najčasnijega zvanja u islamu, i više od četiri stoljeća držali hilafet u Istanbulu. Tri dinastije turskog porijekla: Gaznevijje u 10., 11. i 12., Seldžuci u 11., 12. i 13. stoljeću i Turci Osmanlije u 14., 15., 16., 17., 18. i 19. stoljeću, dale su veliki doprinos svijetu islama i muslimana na tlu Azije, Afrike i Evrope. Što se tiče oblika vladavine Osmanske carevine, jedne od najdužih i najmoćnijih u povijesti svijeta, ona se može definirati kao pravna nasljedna monarhija sa strogo hijerarhiziranom i centraliziranom vlašću. Glavnu izvršnu vlast je imao sultan, koji od Selima I postaje i halifa.

Najbliži saradnici sultana su veliki vezir, vezirsko vijeće koje su sačinjavali veziri sa četiri, tri, dva i jednim tugom i drugi bliži saradnici. Glavni pravni temelji tako velike i moćne Carevine bili su osnovni izvori islama - *Kur'an* i *Hadis* i iz njih *Kanunname* ili *sultanove naredbe* koje su imale pravne odredbe o nekom pojedinačnom pitanju.

Ta tri pravna temelja učinila su Osmansku carevinu, državu *nomokracije* - pravno-zakonodavnom državom sa vladavinom prava i pravde a ne vladavinom naroda ili demokracijom. Tu činjenicu da je Osmanska carevina bila pravna država i da je priznavala i tolerirala sve narode i građane Carstva priznaje jedan evropski politički mislilac na kraju 20. stoljeća sa konstatacijom da do ujedinjene Evrope neće doći dok Evropa ne dostigne toleranciju Osmanske carevine, upravu i administraciju Austro-Ugarske i red,

Povijest islama

poredak i organizaciju vojske kakve je imala nekadašnja Pruska.

35.26. VOJNA ORGANIZACIJA

Vojna organizacija Turske carevine od Orhana u 14. (1328.), do Mahmuda II (1826.) u 19. stoljeću (nepunih pet stoljeća), počivala je na dva osnovna roda **jeničarima** i **spahijama**. *Jeničare* (od *jeni* - *ceri*, *nove trupe*, *nova vojska*) su *redovna pješadija*. To je rod vojske koju su Osmanlije (Orhan, njegov brat i prvi ministar *Aladin* i *Kara Halil Čendereli*) formirali u 14. stoljeću, koja je, kao stalna pješadija organizirana u čvrsto povezane pukove, predstavljala glavnu osmansku vojnu snagu i omogućila njihova silna osvajanja u tom i narednim stoljećima. Tako prvi puta u povijesti organizirana pješadija, kada je vojska srednjovjekovne Evrope još uvijek bila u podizanim naoružanim gomilama, predstavljala je nezaustaljivu pješadiju za Balkan. Ključni organizator jeničara je *Halil Čendereli*. On u tekstu *Devşirme* objašnjava način na koji se biraju dječaci među kršćanskim stanovništvom, koje je sultan dobijao kao ratni plijen. Ti *adžami oglani* - *strani dječaci i mladići*, koji su po prihvatanju islama školovani u posebnim školama, sačinjavali su rod jeničara koji su se stajali na raspolaganje sultanu kao *kapi-kulu* - posluga Porte ili spahijama na pet i sedam godina.

Nakon prethodnog obučavanja u Galata Saraju ili u Saraju Ibrahimpasha u Istanbulu ili u Edirni, *adžami oglani*, regrutirani su za sultanov dvor - *ičoglani* ili *ič agasi*. Mogli su se postupno uzdizati od *koguša* ili spavaonice do *nas ode*, čija su glavna mjesta bila odskočna daska ka funkcijama beglerbega i vezira. Većina *adžami oglana*, koji nisu uzeti na dvor, bili su određeni da služe kao jeničari, bilo nakon prethodne službe u *odžaku* - *bostandži* ili izravnim primanjem u jednu od *trideset pet orta* (pukovnja), pod zapovjedništvom istanbulskog age. Napuštanje *Devşirme* ili uzimanja nemuslimanske djece u 17. stoljeću dovodi do iščezavanja *adžami oglana* u pravom smislu, mada je njihova organizacija bila održavana (kao i organizacija jeničarskih *odžaka*) sve do ukidanja 1826. godine.

Odžak je bio jeničarsko tijelo koje se sastojalo iz više taktičkih jedinica, *orta* - *pukovnja* nejednakog brojčanog stanja, koje je, zavisno od prilika, iznosilo 100, 300 do 3.000 ljudi. *Orte* su bile smještene u *kasarnama* - *zvanim oda*. Broj *orti* se od 165 popeo kasnije na 196, plus 34 *orta* koje su činili *adžami oglani*. *Orte* su se dijelile u tri klase: *džema'at* - *skup*, koji je obuhvaćao 101 *ortu*, *bölük* (*buljuk*) - *odjeljenje koje sadrži 61 ortu*, i *segban* - *čuvari pasa i pomoćnici u lovu*, narodski sejmen, klasa od 34 *orte*. Tijelo je bilo pod vrhovnim zapovjedništvom generala s titulom *yeniÇeri agasi* - *jeničarski aga*, koji je imao vlastitu palaču u glavnom gradu i vlastiti ured (*divan*). On je ujedno bio komandant redarstva i kao takav se starao za red i mir u glavnom gradu. Ipak, sultan ga nije bio obavezan birati od oficira *odžaka*. Članovi - oficiri generaliteta - jeničara pored *yeniÇeri agasija* su bili: *segban* - *basi* - *poglavar segbana*. Kada *aga* na čelu *odžaka* ide u rat, *segban* s imenom *kajmakam* preuzima komandnu redarstvenu dužnost u gradu. *Kulçehaja* je pomoćnik age u ratu i načelnik štaba jeničara. Njega su birali sami jeničari te je uživao veliki ugled među njima.

Povijest islama

Oružje jeničara za napad i obranu mijenjalo se prema prilikama. Do 1548. godine korišćeni su *pračka, luk i strijela, sa vatrenim oružjem, samostrijelom, čekrk ili napijač, koplje za udar, musketa za fitilj, kremenjača, gromovnjača - puška ili puška za nasipanje baruta s kremenom, kubura, bajonet, buzdovan, topuz, bič, mlatilo, bradva, kosa, helebarda, srp, mač za jednu ili dvije ruke, sablja (kiliđ), pala yatagan, bodež - nož, koplje, štit, željezna košulja dijelom obložena metalnim pločicama, bakrena ili čelična kaciga*. Imena jeničarskih oficirskih činova posuđena su od raznih kuhinjskih dužnosti, npr. *čorbadži-baši, ašči-baši*.

Prevrtanje kazana bilo je znak pobune koja se od *Mehmeda IV* sve češće događa. Od 17. stoljeća, kada sve manje nemuslimanske strane djece popunjava jeničarski rod vojske, sve su češće pobune u njihovim redovima. Slabi red i disciplina te se oni počinju i ženiti.

Drugi osnovni rod vojske Osmanske carevine sačinjavali su *spahije*. *Sîpâhî* je imenička riječ perzijskog porijekla koju su Osmanlije posudili sa istim značenjem koje ona ima u perzijskom - *vojnici, konjanici*. Spahije (*sîpâhî*) su kao vojnici - konjanici bili nosioci i korisnici, ovisno od zasluga u ratovima i vojno-državnih zvanja, imanja i imovinskih posjeda, feudalnih lena na razini timara do 19.999 akči, zijameta od 20 do 99.999 akči i hasa od 100 hiljada do milion akči.

Na ustanovu timara ili spahiluka kao ključnu ekonomsko-privrednu kategoriju, prilagođenu islamskom pravnom sustavu u epohi feudalizma, treba gledati kao na najprogressivniju ekonomsko-privrednu kategoriju u srednjem vijeku. Usporedi li se timar ili spahiluk sa zapadnim lenom timar je više upravno-tehnička, nego društvena ustanova. On je nastao na poticaj države koja nikada nije ukinula svoje pravo nadzora ili svoje neposredno pravo uplitanja u odnosu na timar, zijamet ili has. Timari su nasljedni samo ako su kao takvi bili korisni za državu, dakle uvijek, jer je država, kroz timare i spahiluke kao dinamičke kategorije, bdjela nad tim da se u pokrajinama ne formiraju samostalne feudalne dinastije kao u doba Abbasijja. Timari su bili i ostali, usprkos nekim zloupotrebama, usko povezani s precizno i jasno reguliranom obavezom vojne službe koju su se gubili pri najmanjem griješenju ili neposluhu.

Nije postojala vazalnost kao u Evropi. Svaki nosilac timara, zijameta i hasa dugovao je povjereni posjed neposredno sultanu, s pojedinačnim iznimkama koje je dijelio beglerbeg. Veliki nosioci hasova i zijameta - veziri, beglerbezi, sandžakbezi, miralaji i ostali, bili su istovremeno državni službenici, pa ako je država od njih strahovala, onda to nije bilo zbog njihovog svojstva kao feudalnih vlasnika, jer oni nisu bili vlasnici imanja kao evropska vlastela, već zaslužni i istaknuti korisnici od sultana povjerene zemlje koju su u slučaju bilo kakve pronevjere gubili, nego od njihovog svojstva kao potkraljeva velikih pokrajina.

Timarsko-spahijski sistem najbolje potvrđuje hijerarhijski centralizam i dinamičnost odnosa u osmanskoj privredi i ekonomiji. Načelno su zatim, timarnik ili spahija trebali ići u vojsku kao konjanici i adekvatno svome posjedu (čak i pri bolesti) osigurati toliko konjanika-vojnika i poslati ih sa svojom malom djecom. Postojale su razne naredbe i uredbe koje su vraćale neposlušne timarnike koji su se skrivali po svojim čiflucima.

Povijest islama

Kao naknadu za svoje dužnosti, spahije su imale pravo da sa zemalja lena, sasvim ili djelimično, ubiru *hukuki šerija* - zakonom propisana davanja kao i *rüsîmi örfiye* - od vladara određene namete. On je tako bio nagrađeni i privilegirani korisnik zemlje, ali to korišćenje posjeda (timara) nije bilo *opterećeno samo vojnom službom*, već je bilo i nesigurno i opozivo. Seljak - *raiye* (raja), musliman ili hrišćanin, bio je vezan za komad zemlje i s njim je unosen u zemljišnu knjigu. On je spahiji plaćao različita davanja i pristojbe, koje su se, zavisno od toga o kom se dijelu Carstva radilo, pomalo razlikovale. Zapadni pisci navode *uşur* (*desetinu*) kao najvažnije zemljišno davanje.

Klasični izvori prihoda države ostali su i u Osmanskom carstvu, a to su *harač*, *džizija*, *zekjat*, *fej* i *džumruk*. Usprkos svih optužbi, lažne propagande i pojedinačnih odstupanja pojedinih zaima, begova i spahija od uredbi i propisa, status raje (selaka) u osmanskome timarsko-spahijskom sistemu je bio najpovoljniji u feudalnom sistemu Evrope i to iz tri razloga: seljaci u osmanskoj državi su imali neusporedivo veća prava i slobode od kmetova kod feudalaca, mnogo su manje imali obaveznih radnih dana (*kuluka* - besplatnoga rada za spahiju u godini) i njihovi porezi prema državi i davanja spahiji bili su skoro simbolični u odnosu na evropskog seljaka i kmeta.

Da taj položaj raje nije bio loš, svjedoči slučaj mađarskih seljaka koji su znali paliti svoja zakupna seoska dobra i bježati na osmansko područje. Takvome stanju osmanskog seljaka doprinijela je činjenica da posjednik timara ili spahiluka nije imao, kao feudalac Evrope, zakonsku i sudsku vlastelinsku vlast nad osobama koje su obitavale na spahiluku, ali je zato imao brojna fiskalna prava.

Pored raje - seljaka, begovi zaimi, kapetani, age i ajani su druga strana u strukturi spahijsko-timarskog sistema. O upravnoj djelatnosti prvih begova slabe su obavijesti. Osnivaču dinastije Osmanu pripisuju se riječi: *Koga sam ja darovao spahilukom, ne smije ga se lišiti bez pravosnažnog razloga. Ako on umre, nasljeđuje ga njegov sin, ako je on suviše mlad moraju ga njegove sluge zastupati u ratu dok njegov sin ne bude sposoban da nosi oružje*. Poslije Orhana, utemeljio je Aladin (brat mu) konjičko *ujelo*, koje se zvalo *musellem*. *Musellemi* su dobijali od poreza slobodne zemlje. Čini se da su ova davanja, dijelom, prerasla u timarsku organizaciju. Murat I, podržan od *Timurtašpaše*, beglerbega Rumelije, izdao je 1375. godine *Kanun* koji je ustanovio razliku između timara i *zijameta*. Mehmed II Fatih 1476.-1477. godine uvodi bolje vođenje registra (*deftera*) vojnih spahiluka. On *Kanunnamama* ustrojava upravni aparat za vojna dobra kao potpuno izgrađena tijela u pokrajinama. To su *timar defterdari*. Na njihovom čelu je *defterdar* Carstva. Timarsko-spahijska organizacija Carstva u svojoj zaokruženosti pripisuje se *Sulejmanu Zakonodavcu*, ali je vjerovatno da je on dao zaokružiti samo već postojeće propise. On je u svakom slučaju zabranio pokrajinskim upravljačima da raspolažu s razmjerno značajnim timarima tzv. *tezkereli*. Od ovog sultana javljaju se vrlo brojne zakonske zbirke *Kanunnama* ili zakonske knjige, koje pripremaju *nişandžije*, *rjede defterdar* i *defter emini*, uz sve jače sudjelovanje *šejhu-l-islama*. Iz tih zakona proizilazi čisto agrarni karakter timara. Mir-zemlje (*mirijske*) od kojih su se oni sastojali, bijahu polja koja su ležala oko sela, dok su gradske

Povijest islama

kuće bile vlasništvo (*mulk*) privatnih osoba. Bolje rečeno, svaka zemlja pod plugom, čak u vrtu ili vinogradu, koja je pripadala nekom *rajetinu* postala je državni posjed i plaćala je spahiji daće.

Titula *beg* nema neku preciznu funkciju. To je u biti počasna funkcija koja se prirodno, iz poštovanja, pridodaje imenu *aga-bej*, stariji brat. Neka turska plemena su je rezervirala za osobe visokog ranga, a druga su je proširila na *opći smisao vode, muža ili gospodina*. Ova titula nema preciznu vrijednost nego se približe određuje u danom društvenom ili upravnom kontekstu, *sandžakbej, begler-bej i miralem-bej*.

Ženska titula *begum (begovica)* jednostavno je posvojni oblik. Za vrijeme vladavine Osmanlija, ta titula se zadržala za čast vode plemena, visoke funkcionere - građanske i vojne, te sinove uglednika, posebno paša. Titula *begler-bej (beg) beg begova* ili *zapovjednik zapovjednika* u početku je označavala glavnog zapovjednika vojske, ali je kasnije dobila značenje upravljača pokrajine i konačno, samo počasni naziv. I kod Osmanlija je titula *begler-beg* prvo značila *glavni zapovjednik*. Po prvi puta ta je titula dodijeljena vojskovođi *Lala Šahinu* od sultana *Murata I*. Nasljednik *Lala Šahina* je *Timurtaš*. Samo je veliki vezir imao pravo na pet tugova. Vezir do njega na četiri, ostali veziri na tri tuga, beglerezi na dva i jedan tug. Svi su veziri i beglerbezi nosili titulu *paša*. Sa velikom reorganizacijom pokrajinske uprave zakonom iz 1864. godine dolazi i do promjena naziva titula, te *vali-valija* postaje zapovjednik vojske umjesto *beglerbega* a *kapudan paša* je bio glavni zapovjednik osmanske flote. Riječne flote nazivale su se *kapetanije* i na njihovom čelu su bili *kapetani*. *Aga* u osnovnom etimološkom značenju označava *starijeg brata, oca, djeda, dajdžu*. Na osmansko-turskom jeziku *aga* znači *poglavar, zapovjednik*, a ponekad i zemljišni vlasnik. Izraz se koristio i da označi upravitelja nekog domaćinstva i tu se može sresti u kombinaciji sa mnogo imena. Sve do razdoblja reformi, titula *aga* se davala brojnim osobama, različite važnosti, koje su bile u službi države i zauzimale većinom vojne položaje. Najznačajnije age te vrste bile su *jeničarske age*, kao i najveći broj profesionalnih vojnih oficira.

Ajani su bili uglednici iz viših slojeva vladajuće elite koji od početka slabljenja Carstva u 17., a naročito od 18. stoljeća, dolaze posebno do izražaja kao javno mnijenje Carstva.

Nepunih petsto godina, od osnutka 1328. do ukidanja 1826. godine, jeničari su, uz spahije i džebelije - posebno plaćen rod vojske, činili glavnu vojnu snagu Osmanske carevine. Počevši od 19. stoljeća sultani, *Selim III, Mahmud II, Abdul-Medžid i Abdul-Aziz* u cilju spašavanja Carstva od kriza i potpune propasti, pokušavaju sprovesti široke i temeljite reforme, posebno u organizaciji vojske, upravi i imovinsko-pravnoj organizaciji zemlje. *Tanzimati-hajrijama (blagotvornim uredbama)* *Mahmud II* ukida jeničare time što organizira tijelo redovnih trupa pod imenom *eskindži*. Na tu odluku jeničari dižu ustanak na *Et-Majdanu*, na što se sultan u Saraju posavjetova s ulemom, razvija Poslanikovu zastavu i zatraži od muslimanskog stanovništva koje je bilo žrtva jeničarskih iznuđivanja da se bori protiv njih. Tobdžije, mineri i mornari sa narodom uguše pobunu jeničara.

Nacrt Ukaza o reformi Hattihumajun, od *Gülhane* 3. novembra 1839. godine dao je *Mustafa Rešidpaša*. On je Hattihumajunom, uz garantiranje sigurnosti života, časti i

Povijest islama

posjeda, obećao ukidanje zakupa poreza, novo reguliranje služenja vojne obaveze i jednakost svih građana pred zakonom. Prve mjere u kaznenom zakonodavstvu, trgovački sud, upravne reforme i utemeljenje osmanske banke morale su se od 1841. do 1845. godine djelomično povući. Međutim, od 1847. godine započinje se sa moderniziranjem nastave, stvaranjem mješovitog građanskog i kaznenog suda i objavom trgovačkog zakona (1850.). Nakon kratkog obrta, na vlast se, tokom *Krimskog rata*, sa *Alipašom* vraća nova generacija reformatora, te se donosi *Ukaz o reformi* od 18. februara 1856. godine koji potvrđuje i proširuje principe iz 1839. godine. Zakonske reforme i dalje su se provodile, a uprava pokrajina od 1864. godine ponovo je uređena od strane Midhatpaše. Sultan Abdul-Aziz pokazao se protivnikom reformi. Smrt vodećeg reformatora i rasipnost dvora označili su zastoj i finansijsku krizu. Revolucija *Novih Osmanlija* 1876. godine, objava prvog *Ustava*, kratko uvođenje parlamentarnog života i autokratska vladavina Abdul-Hamida II, za mnoge predstavlja novu, treću epohu Carevine.

Četvrta epoha turske države nastaje od kraja Prvog svjetskog rata, nakon raspadanja Carstva i nastajanja Republike.

35.27. ARHITEKTURA I GRAĐEVINARSTVO U DOBA OSMANSKE CAREVINE

Ključni objekti koje je podarila islamska kultura i civilizacija ljudskom rodu su džamije i mesdžidi kao središta vjerskog, duhovnog, kulturnog i sveukupnog muslimanskog života. Po primanju i prihvatanju islama, svi narodi turskog etničkog porijekla gradili su prekrasne džamije i mesdžide. Tako *Ahmed Ibn Tulun* podiže u 9. stoljeću svoju džamiju u *Kairu* koja i danas postoji. Turčin Memluk, vojskovođa *Kutubuddin* gradi veličanstvenu džamiju u *Delhiju* početkom 13. stoljeća. Najpoznatiji vladari velikih Seldžuka, *Alp Arslan* i *Melikšah*, u 11. stoljeću podižu znamenite i velike džamije od *Kašgara* u Turkestanu, pa do *Jerusalima*, i od *Carigrada* do *Kaspijskog mora*. Posebno su maloazijski Seldžuci u 11., 12. i 13. stoljeću podizali mnogobrojne džamije u *Konji*, *Ankari*, *Akšehiru* i *Eskišehiru*. U *Konji* su, uz mnogobrojne džamije, i turbeta *Dželaludina Er-Rumija* i *Šemsudina Tibrizija*.

Većina seldžučkih džamija imaju drvene stropove, ravne krovove, drvene stubove, munare sa lijeve strane i unutrašnjost ukrašenu lijepim levhama. Seldžuci su bili pravi virtuozi u primijenjenoj umjetnosti, kaligrafiji, bakrorezu i zanatstvu. Od svih naroda turskog etničkog porijekla ipak su najljepše i najmonumentalnije džamije gradili *Turci Osmani*. To su uglavnom velike kamene džamije sa kupolama, prekrasnim stubovima, ogromnim haremima, i šadrvanima. Od neprocjenjive su vrijednosti *Ulu džamija* u *Bursi*, *Sultan Ahmedova* ili *Plava džamija* sa šest munara, *Sulejmanijja* sa četiri munare, *Bajezidova*, *Fatihova*, *Šeherzadina*, *Laleli*, *Nûri Osmanpaše*, *Jeni džamija*, *Aja Sofija*, *Selima Javuz* i mnoge druge, sve u Istanbulu, uglavnom sa po dvije munare. Čuvena je i *Selimija* u *Edirni*. Diljem Carstva mnogi su prinčevi, veziri, beglerbezi, sandžakbezi i drugi uglednici podizali džamije. Uz najveće džamije podizane su medrese, šadrvani, sahat-kule i mnogobrojni

dućani kao vakufi za njihovo izdržavanje. Uz džamije i mesdžide, Osmanlije diljem Carstva su gradili prelijepe kamene mostove - ćuprije. U svim su gradovima podizani bezistani - pokrivene čaršije, imareti - dobrotvorne kuhinje, musafirhane, karavan-saraje, konake, hanove, turbeta, tekije, mektebe, medrese, vodovode, šadrvane, sebilje i hamame - javna kupatila. Preko Turaka Osmana u novoosvojene pokrajine je stizao i novi način života. Tako su u kuće onih koji su primili islam stigli ćilimi, sedžade, dušeci, jastuci, jorgani, čaršafi, peškiri, razne vrste muške i ženske odjeće, posebno ženske dimije - jedinstven specifikum u svijetu. Preko Osmanlija stizala je i kultura ishrane, a jelovnike su popunjavala jela kao što su jamaci, razne vrste čorbi, pita, ćevapa, slatkiša, kompota, sutlija i kvalitetnih jela i hljebova kakve po kvaliteti i raznovrsnosti ne poznaje nijedna kuhinja na svijetu.

Kuće, koje su uglavnom građene sa isturenim doksatima i okrenutim prozorima prema istoku, bile su čardaklije, pretežno od drveta. To su bili čisti i zdravi zastrti doplovi u koje se nije ulazilo u obući. Svaka kuća je imala banjicu - sadašnje kupatilo, za abdest i kupanje. Jednostavno, način života bio je prožet i određen islamom.

Najpoznatiju i najveću pokrivenu čaršiju na svijetu - *Kapali-čaršiju* sagradili su *Turci Osmani* sa hiljadu dućana. Dva najveća osmanska arhitekta i graditelja džamija i mostova su *Mi'mar Sinan* i njegov učenik *Mi'mar Hajrudin* iz 16. stoljeća. Od dvorskih saraja iz osmanskog perioda sačuvan je i prvi *Top-Kapi Saraj* i drugi *Dolma-Bašče*, danas oba nacionalni muzeji. Kroz cijelu osmansku povijest bile su četiri prijestolnice - *Bursa*, *Edirna*, *Istanbul* i *Ankara*.

35.28. TURSKA KNJIŽEVNOST I POEZIJA

Mnogobrojne etničke skupine turskih naroda dijele se na četiri jezičke grupe: uzbekko-novoujgurska (jugoistočna), osmansko-turska (azerbejdžanski, turkmenski i gagauski (jugozapadna), treća sjeverozapadna grupa - karainski, kumički, karačajsko-balkarski, tatarski, baškirski, kazaški, karakalpački, kirgiski i nogajski, te četvrta, sjeveroistočna grupa jezika - hakaški, altajski i tuvinski. Tri izolirana jezika su jakutski, čuvaški i haladžki. Danas ovim jezicima govori najmanje 150 miliona ljudi. Prvi jezički spomenici turskih jezika su *Runski natpisi* iz 8. stoljeća u srednjoj Aziji. Turska književnost dijeli se na tri velika razdoblja koja odgovaraju općem razvitku turske povijesti:

- 1) Islamska književnost - od 11. pa do sredine 19. stoljeća (do doba tanzimata).
- 2) Evropska tj. evropeizirana turska književnost - od doba tanzimata pa do razvitka nacionalnog pokreta.
- 3) Nacionalna književnost - koja je povezana s razvojem nacionalnog pokreta u 20. stoljeću.

35.29. TURSKO-ISLAMSKA KNJIŽEVNOST

Pisanje na turskom jeziku dobiva tek na snazi od 1277. godine kada je *Karamanoglu Mehmedbeg* zauzeo *Konju* i izdao naredbu da se u državnom uredu mora upotrebljavati

samo turski jezik. Prve mističke pjesme napisane na turskom jeziku su pjesme *Ahmeda Jesevije* i donijeli su ih derviši *jesevije* i *hajdarije*. *Sufija Dželaludin Rûmi*, pisac *Mesneviye* i osnivač reda (tarikata) *mevlevijja* koji je živio u 13. stoljeću, napisao je neke stihove na turskom, mada je glavna djela objavio na perzijskom jeziku.

Najpoznatiji tursko-islamski pjesnik koji je pisao na turskom jeziku, velikan svijeta u 14. stoljeću je *Junus Emre*. Pod njegovim uticajem izgrađena je tradicija pisanja na narodnom jeziku. *Emrea* oponašaju derviški redovi *bektašija* i *hurufija*. Pod uticajem perzijske književnosti kod Seldžuka se u 13. stoljeću razvija svjetovno pjesništvo. Kao jedan od prvih zastupnika toga pjesništva može se navesti Hodža Dehani. On je bio Turkmen iz *Horosana*. U narodnoj književnosti posebno su bili aktivni putujući pjesnici - *ozani*. Oni su se sa muzičkim instrumentom kretali kod nomada po selima i pjevali. Poznato je i nepobitno utvrđeno da je u toku 14. stoljeća, u više središta, napisano mnogo djela na turskom jeziku, kao u *Konji*, *Nigdeu*, *Ladiku*, *Kastamuniju*, *Sinopu*, *Bursi* i *Kiršehiru*. To su djela iz tefsira i razni prijevodi sa perzijskog (*Kelile i Dimne*, i djela *Taberija*) itd.

Presudan uticaj na kulturu Turaka Seldžuka vrše djela perzijskog porijekla, osobito djela *Mevlane* i *Sultana Veleda*.

Od pjesnika 14. stoljeća, kojima je uzor perzijska klasična književnost, značajan je *Ahmed Gulšehri*. U drugoj polovini tog stoljeća mistička (sufijska) književnost sa *Nesimijem* dostiže veliki razvoj i usavršavanje. U njegovom *Divanu* nalazi se *tuyug*, jedan oblik svojstven turskoj poeziji, kojeg perzijska književnost ne poznaje. Stil mu je jednostavan, ali pun snage i milozvučnosti. Malo se pjesnika može usporediti s njim po strasnom i istinitom izrazu mističke ljubavi. Uz *Nesimiju* se mora spomenuti i pjesnik *Ahmed*, pisac *Iskendernama*, *Povijesti Male Azije* i *Divana* - zbirka pjesama.

Među pjesnicima romantičarima na prvom mjestu su *Hodža Mesud* i *Šejhglu Mustafa*. Petnaesto stoljeće na kulturnom polju za turske narode je bogatije i raznovrsnije. Ovom stoljeću pripada *kadija Burhanuddin* iz Sivas, koji je govorio azerskim dijalektom. Osim značajnijih arapskih djela o pravnoj znanosti i arapskih i perzijskih pjesama, taj *kadija* je ostavio turski *Divan* koji sadrži *gazele*, *rubaije* i *tujuge*. Njegova djela krasi osebujan, pravi i strasni stil.

U 14. i 15. stoljeću turski jezik vodi uspješnu borbu sa arapskim - vjerskim, i perzijskim - književnim jezikom. Pravne i vjerske knjige i dalje se pišu na arapskom, a knjige iz *tesavvufa* i na perzijskom i na arapskom. Razvoju *turcizacije* doprinosi primjena *devširmi*, posebno u *Rumeliji*. U isto doba u 15. stoljeću turski jezik dobiva na značenju time što postaje službeni i književni jezik. Sve službene isprave iz prvog razdoblja vladavine *Mehmeda II* (1421.-1451.) potpomaže razvoj osmansko-turskog jezika i književnosti, a njegov dvor postaje središte učenjaka, pjesnika i muzičara. Za povijest pjesništva toga doba, najvažnije je djelo *Medžmu'atin Nazair*, koje je napisao *Omer Ibn Mezd* (1436.-1437.) u kojem je on sabrao pjesme (*Antologiju*) 83 pjesnika od 13. do 15. stoljeća. Na polju islama i dalje se prevode klasična islamska djela. Od narodne književnosti najljepša je *Knjiga o Siri* (*Životopis Muhammeda a.s.* u stihovima), spjev *Sulejmana Čelebija* iz Burse iz

Povijest islama

1409. godine. Njegov mevlud narod stoljećima uči. Taj mevlud pokazuje sve kvalitete majstorskog djela turske književnosti.

U ovom razdoblju prevedene su na turski i *Vilajet-nama* Hadži Bektaša. *Šejhi* je najznačajniji pjesnik sa početka 15. stoljeća, sasvim uz Ahmedija i Nesimija. On je pisao kaside. Šejhi prevodi Nizamijevo djelo *Husrev i Širin*. Njegovo djelo *Hâr-nâme* posvećeno Muratu II je vrhunac satire. S Nesimijem započeta hurufijska književnost nastavlja se sa njegovim učenikom *Refijjem*. Hurufije su naročito progonili Mehmed II i Bajezid II. U ovom razdoblju javlja se i pjesnik *Vahdeti* iz Bosne.

Vrijeme vladavine Mehmeda II i Bajezida II u drugoj polovini 15. i početkom 16. stoljeća znači veliki razvitak i napredak za turski jezik i književnost. Poslije nestanka seldžučkih sultanata u Maloj Aziji sada osmanski dvor postaje jedino utočište pjesnika i učenjaka. Velika osvajanja, širenje islama i privredno blagostanje, imali su za posljedicu da se osmanski uticaj širio od Krima do Bosne.

Mehmed II prilagođava zakonodavstvo potrebama vremena. Medrese, džamije i tekije sa derviškim redovima doprinosili su upoznavanju i širenju islama. Sve u svemu, osmansko-turski jezik u 15. stoljeću je jezik umjetnosti, znanosti, diplomacije i književnosti koja proizvodi sve književne rodove toga doba. Tome treba pridodati činjenicu da je država sa svoje strane osigurala političko jedinstvo Carstva. Ne samo to, već su sultan Mehmed II i njegov veliki vezir Mahmudpaša kao mecene odredili velika sredstva za učenjake i pjesnike. Tu tradiciju nastavlja i Bajezid II. U njegovo je vrijeme više od trideset pjesnika dobijalo novac iz državne blagajne.

Najveći pjesnik iz doba Mehmeda II je *Ahmedpaša* iz Burse. Uz *Šejhi* ja, on se može smatrati najvećim turskim pjesnikom. Bio je pod izvjesnim uticajem perzijske književnosti, a svoj *Divan* piše po nalogu sultana *Bajezida II*. U njemu se nalaze satire i vrlo lijepe pjesme u formi *murabba*. Najveći pjesnik 15. stoljeća poslije njega je *Nedžati*, poznat prije svega po svojim *mersijama* (*tužbalicama*) i *gazelama*. On je izvršio veliki uticaj na kasnije pjesnike. Uz *Nedžatija*, nezaobilazan je i *Masihi* iz Prištine, glasovit po svome *Divanu* i *Šehri-engizu*.

Ovom dobu pripadaju i hronike u stihu.

Tako Bošnjak *Enveri* piše *Destur-namu* za Mahmudpašu 1466. godine. Najsajjniji prozni pisac iz ovog vremena je *Sinanpaša*, autor *Risale* i *Ahlaka* i *Tezkire-i Evliye*.

Idris Bitlisi piše jedno povijesno djelo. Petnaesto stoljeće je vrijeme0 velikih kulturnih prožimanja, tako da u Saraj u Istanbulu dolaze pjesnici i učenjaci iz *Mezopotamije*, *Azerbejdžana*, *Perzije*, *Horosana*. Posebno je dostojan pažnje *Hamidi* (1430.) čiji *Divan* sadrži turske i perzijske pjesme.

Šesnaesto stoljeće je puni procvat i uspon Osmanske carevine u svim vidovima, pa i u kulturno-civilizacijskom. Svi sultani u tom stoljeću *Selim I*, *Sulejman II Muhibbi*, *Selim II*, *Murat II* i *Mehmed III* bili su mecene kulture i imali su razumijevanja za pjesnike i znanstvenike poput: *Bakija*, *Hajalija*, *Lamiija*, *Rahmija*, *Zatija*, i *Fuzulija*.

U *kasidi* i *gazelu* 16. stoljeća najviše su se istakli *Zati*, *Hajali*, *Fuzuli* i *Baki*. Ovo je stoljeće

Povijest islama

u kome se jasno osjeća uticaj *Džamija* - istočno-turskog pjesnika, i *Nevaija*. Mnoga djela Nevaije prevedena su na osmansko-turski jezik. Pjesnici koji su došli sa Istoka kao *Džemili*, *Šahi* i *Habibi* pridonijeli su širenju Nevaijeve slave. Književni život cvjeta ne samo u Istanbulu, nego i u Bagdadu, Diyarbekru, Konji, Kastamuniju, Bursi, Edirni, Skoplju, Sarajevu. Taj književni život odvija se uporedo s razvitkom arhitekture, ornamentike, kaligrafije, muzike i raznih znanosti.

Učenjaci kao *Sururi*, *Sudi*, *Ibn Kemal* i *Rijezi* pišu filozofske komentare, kao i leksikografska i gramatička djela. Mnoga se djela prevode sa arapskog i perzijskog jezika. Posuđenice iz arapskog i perzijskog jezika omogućile su lijep, ali izvještačen jezik u kome su nestale mnoge prirodne osebnosti turskog jezika. *Hajali*, uistinu veliki pjesnik čiji *Divan* čini njegovo sveukupno djelo, posvećuje ga *Sulejmanu*. U mladosti je bio pod uticajem sufizma. Ipak, najizvorniji su mu *gazali*. Velikim turskim pjesnikom smatra se i Fuzuli, koji je napisao *Divan* i *Lejla* i *Medžnun*. U pisanju kasida zapada u bezvrijednu izvještačenost. Nakon Nesimija i Nevaija, nijedan drugi pjesnik u cijelom osmanskom svijetu nije postigao takav glas kao on.

U Istanbulu je, nakon Halijeve smrti, najveći pjesnik bio *Baki*. Za kratko vrijeme, njegov glas se proširio do Indije. Njegove kaside, gazeli i mersije dostigle su veliku savršenost.

Šesnaesto stoljeće dalo je puno pjesnika koji su pisali kaside i gazele kao što su *Hajreti*, *Ishak Čelebi*, *Rahmi*. Sva djela na temu povijesti, s izuzetkom *Hadidijeve Osmanske povijesti* iz 1531. godine, opisuju pojedinačne događaje. Službeni osmansku povijest, koju je napisao Idris Bitlisi na perzijskom, njegov je sin preveo na turski jezik. Od *Bajezida II* i *Selima I* javljaju se povijesna djela u prozi. Opća povijesna djela pišu *Ibn Kemal*, *Dželalzade Mustafa Čelebi* (*Tabekatul-Memalik*), *Muhjiddin Džemali*, *Lutfipaša*, *Hodža Sadedin* i *Alija*. Najveći povijesničar sa skoro enciklopedijskim znanjem je *Ali*. Stil njegovih povijesnih djela je relativno jednostavan.

U ovom stoljeću napisana su značajna djela i iz geografije. Prevode se djela *Kazvinija*, *El-Vardija*, *Ebul-Fide*, *Ptolomeja* i *Alija Kušdžija* iz oblasti matematičke geografije. *Piri Reis* 1529. godine piše djelo *Bahrije* koje je plod pomorske politike Carstva. U 16. su stoljeću i dalje aktivni narodni pjesnici *ozani*, *ašici*, *cogürçü* koji putujući recitiraju turkije i šerki-je. Oni i dalje pjevaju, o *Ebu-Muslimu*, *Hamzi* (*Hamz-Name*, *Batal-Gaziju*).

Mada u 17. stoljeću slabi ekspanzija i moć Carstva, kulturni uticaj i širenje jezika u narodu se nastavlja, posebno među Azerijama i na Krimu. Svjedočanstvo toga je i rimovani riječnik na tursko-bošnjačkom jeziku iz 1631/2. godine *Potur Šahidija* koji je sastavio *Hevaija*.

U 17. stoljeću, za razliku od 16., niko od sultana s, izuzetkom *Murata IV*, nije se zani-mao za lijepu književnost. Malo je državnika u tom stoljeću koji potpumažu znanost i umjetnost. Uprkos tome, i bez obzira na propadanje medresa, u ovom stoljeću je bilo *uleme* (učenjaka) od ranga kao što su *Sari Abdullah*, *Ismail Ankarevi*, *Ishak Hodžasi* i *Ahmed efendi*. Sukob između medresa i tekija u ovom stoljeću, poznat pod imenom *Kadi-zadeova bitka*, pokazuje kako je bilo ograničeno duhovno stanje medresanskih i ule-

Povijest islama

manskih krugova. Progon sufijskih redova, koji je ponekad bio u službi politike, nije mogao spriječiti njihovo cvjetanje u Carstvu.

U poeziji se i dalje osjeća utjecaj perzijsko-indijskih pjesnika. *Nafi* je pod uticajem *Urfija*, a kod *Naila* i *Kadima* se zamjećuje *Ševketov* uticaj. Zbog snažne mašte, bogatog jezika i skladnog stila, *Nafi* se može smatrati najvećim osmanskim pjesnikom kasida. U pisanju gazela i satirične pjesme manje je uspješan.

Najznačajniji zastupnik gazela u 17. stoljeću je *šejhul-islam Jahja*, koji se može smatrati *Bakijevim* nasljednikom. Drugi predstavnici ove škole su *Baki Jahja*, *Vedždi* i *Šejhul-Islam Behaji*. Na drugoj strani, *Fehim*, *Naili*, *Kadim* i *Šehri* su pod uticajem perzijske književnosti. U mnogim svojim pjesmama *Nabi* opisuje i kritizira društveni život. Gazele još pišu *Nišati*, *Mevlevi*, *Dževri* i *Rami Mehmedpaša*.

Azmi-zade Haleti ističe se po svojim ruba'ijama. U ovo doba nastaju poznati i kratki kronogrami - *ta'rihi*. U čast *Poslanika* pjevaju se i pišu *nat'i*.

I dalje se pišu povijesne knjige u stihovima. Veliki su stilisti *Vejsi*, *Nergisi*, *Okču-zade*. Od povijesnih djela najvažnije je djelo *Džami'uddevle* što ga je *Munedžim Baši* napisao na arapskom jeziku i *Fezleke* od *Katiba Čelebija*, *Tarih* od *Pečevija* i, prije svega, *Naimina Historija*. *Katib Čelebi*, veliki enciklopedista, pokazao se kao pronicljiv povjesničar. *Pečevi* je imao dobar sud i bio je nepristrasan. *Naimi* odlično opisuje i psihološke likove historijskih ličnosti. *Kočibej* u djelu *Risale* ispituje uzroke propadanja Carstva.

Iz oblasti zemljopisa najznačajnija su djela *Katiba Čelebija* i *Ebû Bekra Dimiškaja*, a crp-jela su iz islamskih, kao i evropskih djela. *Sejhatnama* od *Evlije Čelebije* značajna je za sve grane kulturne povijesti. Bez obzira na sve nedostatke, ovo djelo je bez poredbe u osmanskoj putopisnoj književnosti. Putujući pjevači *saz šairleri* u velikom su porastu. Oni se susreću među jeničarima, spahijama, dželalijama i beктаšijama.

U 18. stoljeću na kulturnom polju se osjećaju utjecaji iz prethodnog stoljeća. Tada nastaju mnoga pjesnička i prozna djela. I dalje traje kulturna povezanost s Perzijom i Transoksanijom. Osmanski pjesnici su pod uticajem perzijskih - *Ševketa* i *Sakiba*. Oslobođanje turske poezije od uticaja tadašnje perzijske, zasluga je velikih pjesnika s kraja 18. stoljeća. Doba *Damad Ibrahimpaše* je od velikog značaja. Mnoga djela su napisana ili prevedena na njegov nalog, ili na nalog sultana *Ahmeda III*.

Od pjesnika tog doba najpoznatiji su kralj pjesnika *Osman-zade Taib*, *Sejjid Vehbi*, *Samija*, *Rašid*, *Selim*. U drugoj polovini stoljeća veliku je slavu postigao *Nedim*. Od velikih pjesnika treba navesti *Kodža Ragibpašu*, najznačajnijeg zastupnika Nabijeve škole, i *šejha Galiba*, posljednjeg velikog pjesnika klasičnog doba. Remek djelo na stare teme - *hems* je *Hüsn ü işk* od *šejha Galiba*, koje je ujedno i posljednje djelo te vrste.

Od historičara mogu se navesti *Rašid*, *Čelebi-zade*, *Asim* i *Vasif*. Počinju se pisati i memoarska djela. Vrijedno je spomenuti memoarski opus *Kodže Segbanbaše*.

Početak 19. stoljeća pokazuje znake dubokog opadanja u osmansko-turskoj književnosti sve do doba tanzimeta. Samo *Vasif*, *Enderuni* i *Izet Mola* pokazuju neku izvornost. *Vasif* se približava narodnom ukusu, *Izet Mola* se isticao čistoćom jezika i pjes-

Povijest islama

ničkom tehnikom. Osim kasida i gazela, pisao je i mesnevije. On je posljednji majstor klasičnog pjesništva. Za povijest je važno djelo *Ta'rih* od *Muterdžim Asima*, a, po stilu i kritici, glasovit je i pjesnik *Akif paša*. Najpoznatiji putujući pjevači su *Dertli*, *Zihni* i *Emrah* koji su postigli vrlo zasluženu popularnost u svim slojevima. Ovi ašici imali su svoju organizaciju na čelu sa *reisom*, kojeg je država priznavala sve do Abdul-Aziza.

Moderna znanost našla je samo pristupa u institutima koji su formirani za potrebe vojske kao **inženjerska i medicinska škola**. Sultani, kao *Selim III* i *Mahmut II*, osjetili su nove potrebe. Od kraja 18. stoljeća javljali su se i moderno obrazovani intelektualci u Osmanskoj carevini pa dolazi do sve jačeg evropskog uticaja na sve sfere života.

35.30. TурсКА EVROPSKA KNJIŽEVNOST - RAZDOBLJE TANZIMATA I NOVE KNJIŽEVNOSTI

Veliki industrijski i kapitalistički razvitak Evrope, kao i političko širenje i suparništvo velikih imperijalističkih sila, nije dugo moglo zanemariti tako bogato i široko privredno područje kao što je Osmansko carstvo. Istovremeno su srednjovjekovne ustanove Carstva izgubile svoju otpornu snagu, a revolucionarno kretanje u Francuskoj proširilo je **nacionalni princip** među nemuslimanskim stanovništvom. Sve je to zahtijevalo reformiranje društvenih i upravnih ustanova države. Mada su se reformama suprotstavljali i intelektualci i narod, *Rešidpaša* i mali broj pristalica vrše promjene u **upravi, vojsci, pravnom i finansijskom sustavu**.

Da bi se postigao napredak u obrazovanju, počelo se sa **otvaranjem osnovnih i srednjih škola** i vrše se **pripreme za osnivanje fakulteta**. Otvarane su više škole za žene, a 1862. godine započinju sveučilišni tečajevi. Godine 1867. krenula je medicinska škola, a naredne godine osnovan je *Licej Galata Saraj*. Sveučilište *Darul-Funun* otvoreno je 1869. godine. Godine 1870. otvara se pravna škola, a 1877. godine škola za znanosti o državi. Tako nastaje intelektualna klasa koja se obrazuje i izvan vjerskih ustanova.

Usporedo s tim, postupno je napredovala i dnevna štampa, a prvi list je štampan 1831. godine. Tako su se javnosti mogli obraćati *Šinasi*, utemeljitelj nove književne škole i njegov učenik *Namik Kemal*. Mnoga znanstvena i književna djela prevedena su s evropskih jezika, posebno **francuskog**. Tri velika lika nove književnosti su *Šinasi*, koji se obrazovao u Francuskoj, *Namik Kemal* i *Zijapaša* koji su živjeli u Francuskoj. Nova škola je bila zanesena francuskom književnošću 18. i 19. stoljeća, kao i načelima koje je Francuska proglasila tokom političkih prevrata. Tako su novatori - modernisti htjeli iskorijeniti staru feudalnu književnost i proglasili su ideje: **domovine (vatan)**, **slobode (hurriyet)**, **demokracije (halkÇilik)** i **ustavnosti (meşrutiyet)**. Oni su nastojali stvoriti građansku književnost. S time u turskoj književnosti započinje **žurnalizam**, politička i književna **kritika**, **pozorište**, **prijevod** zapadnih književnih djela, **romana** i **filozofskih i socijalnih ogleda**. *Šinasi* nije bio ni veliki pjesnik ni stilist, ali je imao program. Najviše mu u realizaciji programa pomaže *Zijapaša* prevodeći *Rusoa* i *Molijera*, kao i svojim političkim i književnim kritikama. Mada je bio uveliko upućen u klasičnu književnost, išao je toliko

daleko da je tvrdio da ta književnost nema nikakve veze s turskim karakterom! Brani tezu da se mora slijediti priroda, tj. posuđivati sadržaj iz narodnog jezika i književnosti. Bez sumnje, *Namik Kemal* je pomogao da nova škola konačno pobijedi. On je bio snažan umjetnik, vatren borac, plodan pisac i veliki rodoljub. Umjetnost mu je sredstvo za razbuđivanje zemlje. On je silno pridonio kulturnoj i političkoj revoluciji u Turskoj, kako političkim člancima, pozorišnim komadima, romanima, rodoljubivim pjesmama, historijskim radovima, kritičkim ogledima i čak privatnim pismima. Izvedba njegovog komada *Vatan* bila je krupan politički događaj u zemlji. On je napao staru književnost još žešće nego *Zijapaša* i tvrdio da je tursku poeziju nemoguće pisati u metru *aruz*.

Kemalov učenik, *Abdulhakk Hamid*, izazvao je velike novine u pjesništvu koje se do njega nije moglo osloboditi starih oblika. Ovaj pjesnik uveo je u turski jezik lirsko i dramsko pjesništvo, zašto su mu djela *Rasina*, *Korneja* i *Šekspira* pribavila uzore. Čak je Kemal tvrdio da je nova turska poezija započela s Hamidom. I mnogi drugi mislioci i pisci unaprijedili su kulturni razvitak zemlje.

Tu su i nezaobilazni povjesničari *Ahmed Dževdet paša*, *Ahmed Vefik paša*, *Sulejman paša* i veliki pisac enciklopedista *Ahmed Midhatefendi*, kao i leksikograf *Šemsudin Samibej*.

Dževdet paša bio je dobro upućen u orijentalne znanosti i pisao je, zajedno s *Fuad pašom*, lijepu čistu tursku prozu. Napisao je i *Tursku gramatiku*.

Ahmed Vefik paša, nadahnut zapadnim predodžbama, htio je oživjeti nacionalnu kulturu, time što je obznanio da su anadolski Turci jedna velika grupa turske nacije. On prvi sastavlja *Riječnik anadolsko-turskog jezika* i sakuplja poslovice. Igra i veliku ulogu u pozorištu oponašajući *Molijerove* komade.

Sulejman paša, reorganizator vojnih škola, bio je veliki rodoljub. Iznosi stajalište da se mora govoriti o turskoj, a ne o osmanskoj književnosti! U djelu *Ta'rihul-Alem - Povijest svijeta* posvetio je starim Turcima posebno poglavlje.

Ahmed Midhat pisao je i prevodio mnoštvo knjiga za narod, te je u uzdizanju kulturnog nivoa i edukaciji naroda bio dostojan nasljednik *Vefik paše*.

Krajem 19. stoljeća ističe se *Mu'allim Nadži*, koji pod zaštitom Ahmeda Midhata postaje opće poznat. Kao čovjek upućen u orijentalnu kulturu sastavlja gazele na klasični način, uz lijepe pjesme u novom stilu.

U isto doba javlja se i *Nebi-zade Nazim*, čiji roman *Zehra* dolazi na prvo mjesto u književnoj povijesti.

Najznačajniji književni pokret nastaje krajem 19. stoljeća i formira ga grupa mladih književnika, koji se na poticaj *Redža-zade Ekrema* okupljaju oko časopisa *Serveti-Funun*. Taj pokret predstavlja drugu i posljednju etapu u evropeiziranju turske književnosti. U ovom pokretu glavnu riječ vode *Tevfik Fikret* i *Halid Zija* koji su bili pod snažnim uticajem književnih kretanja u Francuskoj krajem 19. stoljeća. Osnovno geslo ovog kratkotrajnog pokreta u razdoblju od šest godina svelo se na *larpurlartizam* - umjetnost radi umjetnosti.

Na području znanosti, filozofije i kritike, saradnici časopisa samo su prevodili. Od pjesnika ovoga doba treba navesti *Rizu Tevfika*, koji je pisao najljepšu liriku na način *aşikâ*

Povijest islama

i bektašijskih pjesnika, ali u slogovnom metru, te *Nidžar Hanima* i *Mehmed Eminbeja*. *Mehmed Emin* postaje poznat u tursko-grčkom ratu djelom *Turke Zirler*. Mehmed Emin služio se jednostavnim jezikom u slogovnom metru i izravno se obraćao narodu. Ujedno je bio prvi turski pjesnik koji se spustio do naroda i od tada nastaje djeli pokret za pojednostavljenje jezika do krajnjeg čistunstva.

Prevođenjem evropskih djela, proširilo se poznavanje stare kulture i povijesti Turaka, dok je mladoturska žurnalistička djelatnost u tuđini započela promatrati tursku nacionalnu svijest s **političkog gledišta**. Budući da mladoturska revolucija 1908. godine ukida cenzuru, razvija se široka književna djelatnost, a veliki broj socioloških, filozofskih i povijesnih djela prevodi se na turski jezik. Istovremeno i nastava doživljava znatno poboljšanje.

35.31. NACIONALNA KNJIŽEVNOST

Nakon revolucije 1908. godine ideja osmanizma (*osmanlilik*) ispunila je vladajuće klase. Ali, ubrzo politički događaji, sustižući jedni druge, pokazali su ideju osmanizma običnom iluzijom. Turski element koji je prevelirao u Carstvu trebao je novi ideal. Bio je to **nacionalni ideal**, koji se pojavio već u doba *tanzimata* i postojao u kulturnom obliku u hamidovsko doba. I poslije revolucije, ovaj pokret je poprimio ponajprije kulturni izgled.

Krajem 1908. godine utemeljeno je društvo *Türk Dernegi*, čiji je cilj bio izučavanje prošlosti i sadašnjosti turskih naroda, pojednostaviti turski jezik i napraviti od njega znanstveni jezik. **Krajem 1911. godine** pojavljuje se časopis *Türk Jurdu*, a 1912. godine utemeljen je pokret *Türk Ocagi*. Taj pokret uključio je, pored intelektualaca iz zemlje, i intelektualce u izbjeglištvu kao što su *Husein Zade Ali*, *Agaoglu Ahmed* i *Ak Čoraoglu Jusuf*. Protiv ovog pokreta djelovale su i pristaše **ekstremnog zapadnjaštva** (*garbcilik*) kao i pristaše **panislamizma** (*İttihadul-islam*). U isto vrijeme u Solunu se iznova pokreće časopis *Genc Kalemler* sa ambicijom čišćenja jezika. Poslije balkanskih ratova i tursko-osmanskog sloma na Balkanu, nastaje povoljan trenutak za uspjeh nacionalnog ideala jer se mlada generacija priključuje nacionalnom pokretu. Bio je samo potreban sposoban čovjek koji će dati čvrst i jasan pravac nacionalnoj ideji, uobličiti program i filozofsku osnovu. Tog zadatka se prihvata i uspješno ga rješava *Zija Gekalp*. Kroz predavanja na fakultetu, javna izlaganja, te člancima i pjesmama on vrši veliki uticaj na omladinu. Srž njegovog učenja nalazi se u knjizi *Türkcülügün Esaslari*.

Nacionalni pokret i duh iskazao se i u književnosti. Sada više ne važi geslo *umjetnost radi umjetnosti* nego *umjetnost radi života*. Književnost započinje slikati život i osebnosti svih društvenih slojeva. Sadržaji se uzimaju iz narodne književnosti i njezinih tradicionalnih oblika. Zapčinje se jezikoslovno i povijesno izučavanje poezije **putujućih pjevača**, **narodne književnosti**, **narodne muzike**, **ukratko - utemeljuje se znanost turkologije**. Od pjesnika tog pokreta nezaobilazni su *Faruk Nazif*, koji u posljednjim pjesmama opisuje anadolske krajolike, *Orhan Sejjija*, *Enisa Behidža*, *Jusuf Zija*, *Nedžib Fazil*. Svi su oni više pod uticajem Zije Gekalpa i Jahje Kemala nego Mehmeda Emina.

U prozi je napredak izraženiji. Najznačajniji lik doba je *Halide Edip Hanim*. Poslije djela

Povijest islama

o ljubavi i strasti slijede djela u kojima ona opisuje borbu Anadolije za nezavisnost. Za tursku ženu i društvo uopće bili su iznimni život i politička strast.

Halide Edib (1883.-1963.) rođena u Istanbulu, školovana na američkom koledžu, svoja prva politička oduševljenja izrazila u romanu *Jeni Turan*, satkanom na motivima panturanističke propagande. Svim mladalačkim zanosom uma se zalaže za slobodu i uzdizanje naroda u romanu *Handan* (1912.). Roman iz njezine zrele dobi je *Sinekli Bakal* (četvrt u Istanbulu). Pored pisanja romana, ova vrsna spisateljica se bavila osnivanjem škola, upravljanjem bolnicama, sarađivala je u odjelu za štampu i propagandu u oslobodilačkom ratu.

Uz Halidu Edib veliki pripovjedač je **Jakub Kadri Karaosmanoglu**, rođen u Kairu 1888. godine, prešao u Istanbul 1908. godine. U literaturi se pojavljuje 1912. godine sa zbirkom novela koje potvrđuju njegovu umjetničku nadarenost. Poslije toga se posvetio umjetničkoj prozi, stekavši glas nedostižnog stiliste, s mističko-filozofskom podlogom i vrlo muzikalnim jezikom. Najpoznatije njegovo djelo je *Nûr-Baba* (1922.) koje je opilo cijeli Istanbul. U romanu je prikazan život reda *bektašijja* i zavođenje žena od strane njihovog šejha Nûr Babe, punog strasti, te sporom, ali fatalnom padu plemkinje koja je došla u dervišku sredinu iz čiste znatiželje, prepuna čiste i neprekinute ljubavi ("Ljubiti, uvijek ljubiti, ne očekujući naknadu, dajući sve od sebe, bez kajanja i bez prekoravanja, uvijek ljubiti"). Ta neupitna ljubav daje joj snagu da izdrži šejhovu nevjeru i sva iskušenja.

Nacionalne i socijalne teme Jakub Kadri je izložio u romanu *Jahan*. Na socijalne teme piše i **Kemal Jašar** u romanu *Pobunjenik sa Torosa*.

Omer Sejfuddin je pisao vrlo lijepe kratke priče od kojih su neke, kao *Bomba*, prava remek djela turske književnosti.

Refik Halid je pisao najljepšim jednostavnim turskim jezikom. Tako on u djelu *Memlekat Hikayeleri* opisuje realistične prizore iz anadolskog života, koji su do tada bili nepoznati i neprisutni u književnosti.

O epizodama rata iz Palestine piše prozni pisac **Falih Rifki** u djelu *Ates ve Gûnes*.

Od pjesnika se svojom obdarenošću i umjetničkom profinjenošću ističe **Ahmed Hašim**, rođen u Bagdadu 1885. godine, a umro u Istanbulu 1933. godine. Njegova glavna djela su zbirke pjesama *Göl sa'atleri* - *O mjesecu i majci* i *Göl kuzlari*, i *Piyale*. Pjesme o mjesecu, koje evociraju uspomene na lik pjesnikove majke koja je umrla mlada, predstavljaju pravu pravcatu pjesničku poemu.

Najveći turski pjesnik posljednjih vremena je **Jahja Kemal Bejatli**, rođen u Skoplju 1885. godine u staroj i imućnoj porodici. Školovao se u Parizu, gdje je u mladosti dugo boravio. Bio je jedan od najinteligentnijih, najotvorenijih i najsvjesnijih duhova nove Turske. U kulturnim je sredinama smatran učiteljem i općenito poštovan. On zapaža ne samo herojski duh, zapaljen i prožet vjerom, već i druge vidove kao što su veseli živahni epikureizam, rafiniranu estetičnost, sugestivnu intuiciju života i smrti, svojstvenu sufijskoj duhovnosti. Minijature, posvećene *eri tulipana*, najdragocjenije su što je mogla polučiti moderna turska lirika.

Povijest islama